

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORTAÇAĞ ŞEHİRİ VE ŞEHİR HUKUKU:
MODERN KAMU HUKUKUNUN TARİHSEL VE
TOPLUMSAL KAYNAKLARI

Abdulkadir BAŞ

2501191874

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. Mehmet Tevfik ÖZCAN

İSTANBUL – 2023

ÖZ

ORTAÇAĞ ŞEHİRİ VE ŞEHİR HUKUKU: MODERN KAMU HUKUKUNUN TARİHSEL VE TOPLUMSAL KAYNAKLARI

ABDULKADİR BAŞ

Bu çalışma, Ortaçağ Avrupa şehrinin hukuksal kurumlarını konu edinmektedir. Bu bağlamda, öncelikle Ortaçağ Avrupa toplumsal yapısı içinde şehirlerin ortaya çıkışı ele alınmıştır. Daha sonra, hukuk tarihi bakımından şehrin üzerine inşa olduğu temel hukuksal kurumlar incelenmiştir. Son olarak, Kanonik hukuk ile Katolik kilisesi etkisinde şekillenen Roma hukukunun çizdiği çerçeve bağlamında, Ortaçağ şehrinin ürettiği hukuk sistemi olan şehir hukuku analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ şehir hukuku, Ortaçağ hukuk tarihi, Kamu hukuku tarihi, Komün, Ortaçağ şehri, Feodal hukuk.

ABSTRACT

MEDIEVAL CITY AND CITY LAW: HISTORICAL AND SOCIAL SOURCES OF MODERN PUBLIC LAW

ABDULKADİR BAŞ

This study deals with the legal institutions of the medieval European city. In this context, first of all, the emergence of cities in the medieval European social structure is discussed. Then, in terms of legal history, the main legal institutions on which the city was built were examined. Finally, the city law, which is the legal system produced by the medieval city, was analyzed in the context of the framework drawn by Roman law, which was shaped under the influence of Canonical law and the Catholic Church.

Keywords: Medieval city law, medieval legal history, public law history, Commune, medieval city, feudal law

ÖNSÖZ

Tez konusunun belirlenmesinden son hale gelişine kadar çalışmanın her aşamasında katkıda bulunan, bilimsel istişareleri ve titizlikle yaptığı eleştirileriyle metni gerçek bir bilimsel çalışma haline getirmemi teşvik eden danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Tevfik Özcan'a en samimi ve içten duygularıyla teşekkür ederim. Çalışma konusunun arka planını meydana getiren Ortaçağ Avrupa hukuk tarihi hakkında sahip olduğu geniş malumatı yeri geldikçe esirgemeyen Dr. Mehmet Cemil Ozansü ile tanıştığımızdan beri pratik tecrübelerini ve tezin tamamını okuyup fikirlerini paylaşan Arş. Gör. Caner Birdal'a minnettar olduğumu ifade etmek isterim. Her zaman benimle olan kıymetli aileme ve sevgili eşime müteşekkirim.

Çalışmamı, bu aşamaya gelişimin mimarı ve bilimsel araştırmalarımın hakiki ilham kaynağı olan muhterem babam Prof. Dr. Haydar Baş'ın ebedi hatırasına ithaf etmeyi kendime borç ve şeref sayarım.

Abdulkadir BAŞ

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	viii
HARİTALAR LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAÇAĞ ŞEHRİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1.Genel Olarak Feodalizm ve Toplumsal Örgütlenme	5
1.1.1.Vassallık Biatı ve Fief Temliki	6
1.1.2.Vassal ile Senyör İlişkisinin Muhtevası	8
1.1.3.Feodal Bağlılık Üzerine Kurulan Yönetim Sistemi	9
1.1.4.Mülkî Yönetimlerin Yükselişi	11
1.2.Ortaçağ Avrupa Toplumunda Şehirlerin Oluşumu	12
1.2.1.Ortaçağ Şehirlerinin Oluşum Süreçleri	13
1.2.1.1.Roma Şehirlerinin Devam Etmesi	13
1.2.1.2.Ruhban Yerleşimleri	14
1.2.1.3.Tahkim Edilmiş Yerler	17
1.2.1.4.Kurulmuş Şehirler	19
1.3.Şehirlerin Oluşumunu Etkileyen Faktörler	22
1.3.1.Ticari Canlanma	23

1.3.2.Ortaçağda Ticari Örgütlenme	25
1.3.3.Doğal Ekonomi ile Para Ekonomisi Arasındaki İlişki Bağlamında Şehir Ekonomisi	28
1.3.4.Şehirlerin Oluşumunun Ticaret Dışındaki Sebepleri	30
1.3.5.Zanaatkarlığın Gelişmesi	35
1.4.Ortaçağ Şehrinin Sosyolojik Unsurları	38

İKİNCİ BÖLÜM

ORTAÇAĞ ŞEHRİNİN HUKUKİ KARAKTERİ

2.1.Şehir Topluluğu	43
2.1.1.Topluluğun Hukuki Çekirdeği Olarak Yeminli Birlik (<i>Eidgenossenschaft</i>)	43
2.1.2.Pazar Hukuku (<i>Marktrecht</i>) ve Komün Kavramı	47
2.1.3.Şehir Yurttaşlığını (<i>Bürgerschaft, Citizenship</i>) Karakterize Eden Özellikler	51
2.1.3.1.Yeminli Birliğe (<i>Eidgenossenschaft</i>) Üye Olma	51
2.1.3.2.Şehirde Taşınmaz Maliki Olma	52
2.1.3.3.Vergi Ödeme	53
2.1.3.4.Şehir Yurttaşının Kural Olarak Özgür Kişi Olması (<i>Stadtluft Macht Frei İlkesi</i>)	54
2.1.3.5.Şehirlilerin Kendi İçlerinde Hukuki ve Toplumsal Olarak Statü Birliği Oluşturması	56
2.1.3.6.Organizasyon Bilincinin Hâkim Olması	58
2.1.4.Tüzel Kişilik Kavramının Gelişmesi	59
2.2.Şehrin Yönetimi	62
2.2.1.Genel Olarak	62
2.2.2.Tarihsel Gelişim	63

2.2.3.Yönetim Organları	67
2.2.3.1.Şehir Meclisi (<i>Stadtrat</i>)	67
2.2.3.2.Belediye Başkanı (<i>Bürgermeister</i>)	70
2.2.3.3.Belediye Başkanlığı Görevine Örnek: Podesta	71
2.2.3.4.Şehir Mahkemesi	73
2.2.4.Şehir Yönetiminin Getirdiği Yenilikler	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTAÇAĞ ROMA HUKUKU VE KANONİK HUKUK KOŞULLARINDA YENİ BİR OLUŞUM OLARAK ŞEHİR HUKUKU

3.1.Genel Olarak	79
3.2.Ortaçağda Kanonik Hukuk ve Roma Hukuku	81
3.2.1.Erken Ortaçağda Roma Hukuku ve Barbar Yasaları	81
3.2.2.Roma Hukukunun Resepsiyonu ve Müşterek Hukuk (<i>Ius commune</i>) Olması	83
3.3.Şehir Hukuku (<i>Stadtrecht</i>)	86
3.3.1.Şehir Hukukunun Kaynakları: Gelenek ve İmtiyazlar	86
3.3.2.Willkür Mefhumu	90
3.3.3.Yargı İhtihatları ve Şehir Hukuku Kitapları (<i>Urteilssprüche und Stadtrechtsbücher</i>)	94
3.4.Şehir Hukuku Aileleri ve Örnekleri	95
3.4.1.Magdeburg Hukuku	99
3.4.2.Lübeck Hukuku	103
SONUÇ	106
KAYNAKÇA	112

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 10 ile 14. Asırlar Arasında Avrupa Nüfusu s. 33-34.

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Doğu Almanya Şehir Hukuku Çevreleri ve Doğu Avrupa Alman Yerleşimi Haritası s. 97.

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
aş.	: Aşağıda
bs.	: Basım
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
c.	: Cilt sayısı
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
HRG	: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte
M.S.	: Milattan Sonra
S.	: Sayı
s.	: Sayfa(lar)
s.s.	: Sayfa sayısı/aralığı
t.y.	: Tarih yok
vd.	: Ve diğerleri / Ve devamı
y.y.	: Basım yeri yok
yuk.	: Yukarıda

GİRİŞ

Tez çalışmamızın takdiminde çalışmanın konusu, amacı ve kapsamı hakkında açıklamalarda bulunmak istiyoruz. İlk olarak bilim felsefesinin temel prensiplerine değinmek gerekir. Her bilimsel araştırmanın, bir problemle başladığı söylenebilir¹. Bunun anlamı, bilimsel araştırma sürecinin başlangıç noktasını gözlem, deney veya bunlardan elde edilen verilerde değil, belirli bir problemde bulmasıdır. Bu bakımdan, probleme bağlı olmayan hiçbir bilginin olmadığı; benzer şekilde, bilgiye bağlı olmayan hiçbir problemin bulunmadığı ifade edilebilir². Bilimin bütün disiplinlerinde olduğu gibi, sosyal bilim disiplinleri de ilgilendiği problemi aydınlatmak üzere bir çözüm önerisi öne sürer. Sözü edilen çözüm denemesine veya önerisine bilimsel hipotez veya teori denebilir.

Çalışmamız, sosyal bilim sahasına giren bir yüksek lisans tezi mahiyetindedir. Öyleyse, bilimsel araştırmaya hâkim yukarıda anılan genel esasın, elinizdeki çalışmada da mevcut olması beklenir. Bu çalışmanın çözüm bulmak üzere kabul ettiği problem, şu soru cümlesiyle özetlenebilir: “Ortaçağ Avrupa şehrinin kamu hukuksal kurumları nelerdir, nasıl meydana gelmiştir ve hangi temel hususları ihtiva etmektedir?” Buradan hareketle, çalışmanın konusunun, “Ortaçağ Avrupa şehrinin kamu hukuksal kurumlarını tespit etmek, meydana geliş biçimlerini incelemek ve kapsadığı hususları açıklamak”tan ibaret olduğu söylenebilir. Biçimlenme sürecini ve kapsamını araştırmaya yöneldiğimiz kamu hukuksal kurumlar, en genel biçimde, şehir toplumunun çekirdeği niteliğindeki “ant birliği”, yönetim sistemini açığa vuran “şehrin idaresi ve idare örgütü” ile “şehirlere ait müstakil hukuk rejimi” şeklinde sıralanabilir. Çalışmanın esas hedefi ise, hukuk sosyolojik ve hukuk tarihsel bakımdan ana hatlarıyla Ortaçağ Avrupa şehrini analiz etmektir. Dolayısıyla, araştırma, Ortaçağ

¹ Karl R. Popper, “Die Logik der Sozialwissenschaften”, **Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie**, 14. Jhrg, 1962, s. 234.

² A.e., s. 234.

şehri tarihsel fenomeninin genel, sosyal ve iktisadi tarihi ve karakteriyle yakından ilgili bulunmakla birlikte, temelde zikredilen bilimsel alanların dışında kalmaktadır.

Ortaçağ şehrinin hukuk tarihsel analizi şu iki boyut üzerinden yapılabilir: Bu boyutlardan birincisi, Ortaçağ şehrinin Anayasal kurumlarıdır (*Stadtverfassung*). İkincisi, Ortaçağ şehrinin tabi olduğu ve ürettiği münhasır hukuk rejimidir (*Stadtrecht*). Ancak bunlar birbirilerinden bütünüyle yalıtılmış değil, bilakis içi içe geçmiş yapıdadırlar. Hukuk tarihi eserlerinde Ortaçağ şehirlerinin ekseriyetle anılan iki boyut üzerinden incelenmesinden dolayı tezimizin programını bu yaklaşımı referans alarak dizayn ettik. Bunun sonucunda, tarihsel ve toplumsal arka planı konu edinen ilk bölümden sonra, ikinci bölümde şehrin esas teşkilat yapısını (*Stadtverfassung*), üçüncü bölümde şehirde uygulanan maddi hukuku (*Stadtrecht*) inceledik.

Çalışmanın kapsamı, ilgili olduğu zaman ve mekân çerçevesinde saptanabilir. Zamansal sınırlamızı, “Ortaçağ” adı verilen tarihsel dönem; mekânsal sınırlamızı ise, “Avrupa” denilen coğrafi bölge çizmektedir. Her ne kadar bir zaman aralığı belirteceksek de, bunun, yalnızca zihindeki tasarımı kolaylaştırmayı hedefleyen suni bir edim olduğu ve insanlık tarihinin “sürekli bir çizgi” ve “devamlı bir süreç” niteliği taşıdığı gözden kaçırılmamalıdır. Tarih biliminde, Ortaçağ adı verilen zaman diliminin kesin bir biçimde nerede başlayıp nerede bittiği hususunda bir ittifakın mevcut bulunmadığı zikredilmektedir³. Ortaçağın, Batı Roma İmparatorluğu’nun Cermen istilaları sonucunda ikiye ayrılması (M. S. 395) ve izleyen zamanda yıkılışı (M. S. 476) hadiselerini esas alan tarihlendirmeye göre, milattan sonra dördüncü veya beşinci yüzyılda başladığı; İstanbul’un Türkler tarafından fethi, Kristof Kolomb’un Amerika Kıtası’nı keşfi (1492) ve Reform hareketleri neticesinde ise, on beş ve on altıncı yüzyıl boyunca sona erdiği söylenebilir⁴. O halde, Ortaçağ, aşağı yukarı dördüncü veya beşinci yüzyılda başlayıp on beş ve on altıncı yüzyılda sona eren bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bununla birlikte, çalışmamız açısından birincil bakımdan önemli olan

³ “Ortaçağ”, **Britannica Ansiklopedisi**, C. XVII, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1990, s. 185.

⁴ “Ortaçağ”, **Britannica Ansiklopedisi**, s. 185; “Ortaçağ”, **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C. XVII, İstanbul, Milliyet, 1986, s. 8901.

Ortaçağın bütünü değildir. Birincil bakımdan zaman sınırlarımızı, Ortaçağ içinde şehirlerin tezahür etmeye başladığı onuncu ve on birinci yüzyıllardan başlayarak on altıncı yüzyıla kadar uzanan dönem çizmektedir.

Coğrafi sınırlarımızı belirleyen Avrupa Kıtasının, tez konumuz olan şehirlerin tarihsel bağlamı içinde, şu bölgeyi kapsadığı söylenebilir⁵: Güney sınırlarımızı, günümüzde Fransa ile İber Yarımadasını birbirinden ayıran Pirene Dağları ile İtalya Yarımadasının orta bölgesi meydana getirir. Kuzey sınırını, Britanya Adası dahil olmak üzere ve Britanya ve Jutland Yarımadası oluşturur. Batı sınırını, Atlas Okyanusu ve nihayet doğu sınırını bugünkü Polonya, Macaristan ve Hırvatistan vücuduna getirir. Sonuç olarak, mekânsal sınırlarımızı, birincil bakımdan Batı ve Orta Avrupa’da bulunan şehirler oluşturur. Nitekim, sınırları belirtilen coğrafi alan, Akdeniz merkezli Antik uygarlıktan sonra tarih sahnesinde görülen Orta ve Batı Avrupa merkezli Ortaçağ uygarlığıdır. Bununla birlikte İber Yarımadası, Güney İtalya, İskandinavya ve Slav nüfusun ağırlıkta olduğu Doğu Avrupa gibi, bizim için ikincil durumdaki bölgelerde yaşanan gelişmeler, çalışmamız içinde yeri geldikçe ve gerektikçe dikkate alınmıştır. Mesela, ticari canlanma hadisesi incelenirken, mecburi olarak İspanya, Güney İtalya ve İskandinavya’daki gelişmeler izah edilmiştir.

Yukarıda izah ettiğimiz konu, amaç ve kapsamı bünyesinde barındıran çalışmamızın birinci bölümüne, ana hatlarıyla Ortaçağ Avrupa uygarlığını incelemekle başladık. Zira Ortaçağ Avrupa uygarlığının genel özellikleri, hedef konumuzun toplumsal ve ekonomik arka planı niteliğindedir. Ana hedefin içinde yer aldığı tarihsel ortamı feodal toplum üzerinden açıklamaya çalıştık. Daha sonra, Ortaçağ dünyası içinde şehirlerin tezahürü ile buna neden olan faktörleri inceledik. Anılan son iki konu, Ortaçağ şehirlerinin sosyal ve ekonomik tarihi olarak anlaşılabilir. Birinci bölümün sonunda, Ortaçağ şehrinin sosyolojik unsurlarını ele aldık. Bu sayede, mümkün olduğunca bizi ilgilendiren alanda kendimizi sınırlamaya ve birinci bölümü haddinden

⁵ Derhal belirtmek gerekir ki, coğrafya bilimi bakımından Avrupa Kıtası elbette izah edilen sınırlardan farklıdır. bkz. “Avrupa”, **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Milliyet, 1986, s. 1043-1047. Burada yalnızca, çalışma konumuzun oluşturduğu tarihsellik içinde Avrupa Kıtasını ifade etmeye çalışıyoruz.

fazla uzatmamaya gayret ederek, araştırma nesnemizin tarihsel ve toplumsal bakımdan hangi mana ve muhtevaya sahip bulunduğunu izaha çalıştık. Sonuç olarak, birinci bölümde, araştırma konusunu hukuk tarihsel analize hazır hale getirmeyi amaçladık.

İkinci bölümde Ortaçağ şehrinin hukuksal kurumlarını ele aldık. Öncelikle şehir toplumunun üzerine inşa edildiği hukuksal temel olan ant birliği (*Eidgenossenschaft*) kurumunu inceledik. Ant birliğiyle şehir sınırları içinde barış düzeni tesis edildiğini gördük. Ant birliğinden sonra, topluluğa aidiyeti imleyen yurttaşlığı (*Bürgerschaft*) çeşitli boyutları üzerinden analiz ettik. Sosyal bir olgu olan şehir topluluğunun tüzel kişilik niteliğiyle tamamlandığını ifade ettik. Daha sonra, hukuk tarihsel bakışımızı şehrin yönetim sistemine odakladık. Bu doğrultuda şehrin idare örgütünün gelişimini ve organlarını analiz ettik. Ortaçağda idare ve yargılama fonksiyonlarının birbirinden ayrı değil bir arada fonksiyonlar olmasından dolayı yönetim konusu içinde yargı teşkilatı ve şehir mahkemelerini ele aldık.

Üçüncü bölümde, şehre özgü hukuki rejim olan şehir hukuku (*Stadtrecht*) kavramını inceledik. Şehir hukukunu kendisini çevreleyen Kanonik hukuk ve Roma hukuku sınırları içinde ele almaya gayret ettik. Zira Ortaçağda Roma hukuku Kilise bünyesinde yorumlanıp üretilmesi sonrasında müşterek zemin haline gelince, diğer hukuk sahaları için olduğu gibi şehir hukuku için de dış sınırları belirleyen bir nitelik kazanmıştır. Bu doğrultuda şehrin hukuk uygulamalarının en erken kaynağı olarak gelenek (*Gewohnheit*) ile imtiyazın (*Privileg*) ardından şehir hukukunun bir diğer kaynağı olan *Willkür* mefhumunu analiz ettik. Burada seküler bir kurum olarak şehrin özgün hukuk kuralı yaratabilme yetkisi kazandıklarını gördük. Son olarak münferit şehirlerin vücuda getirdiği hukuk ailelerini inceledik.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAÇAĞ ŞEHRİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1.Genel Olarak Feodalizm ve Toplumsal Örgütlenme

Çalışma konumuzu oluşturan şehirlerin doğduğu tarihsel ortam, Ortaçağ Batı Avrupa toplumdur. Bu doğrultuda, öncelikle Ortaçağ Avrupa toplumunu genel hatlarıyla izah etmek yerinde olur. Ortaçağ Avrupa toplumunun açıklanmasıyla, şehirlerin toplumsal düzen içinde işgal ettikleri konum kavranabilecektir. Ortaçağ Avrupa uygarlığı, feodalizm¹ adı verilen toplumsal, siyasi ve iktisadi sistem üzerine inşa olur². Feodalizm, siyasi bakımdan, hakimiyetin parçalanması ve çözülmesine

¹ Feodalizm kelimesi, eski Almandaki *fihu/vieh* ve Latincedeki *feudum* veya *feodum* kelimelerinden türemektedir. Bkz. Aryeh Grabois, “Feudalismus (Feudalwesen, Lehswesen)”, **Enzyklopädie des Mittelalters**, çev. Micheal Toch, Zürich, Atlantis Verlag, 1975, s. 203.

² Grabois, “Feudalismus (Feudalwesen, Lehswesen)”, **Enzyklopädie des Mittelalters**, s. 203-204. Belirtmek gerekir ki, feodalizm üzerine inşa olan toplum, sadece Ortaçağ Batı Avrupa toplumu değildir. Başka bazı toplumların da feodal kurumlar ihtiva ettiği öne sürülmektedir. Bkz. Selçuk Özçelik, “Avrupa Feodalitesinin Siyasi ve İktisadi Mahiyeti”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XVI, S. 1-2, 1950, s. 321-323. Aynı yaklaşım doğrultusunda Max Weber, feodalizm kavramını sadece Ortaçağdaki formuyla kısıtlamanın hatalı ve anlamsız olduğunu ifade etmektedir. Weber’e göre; “Feodalizm kavramını, başlıca işlevleri savaşmak ve kraliyete hizmet etmek olan, ayrıcalığını mülkiyetinde bulundurduğu topraktan alan ve bu toprağa bağımlı, silahsız bir nüfustan elde ettiği kira ve emek gelirlerine dayanan bir yönetici sınıf üzerinde temellenen her türlü toplumsal kurumu işaret etmek için kullanmakta bir sakınca yoktur.” Bkz. Max Weber, **Antik Uygarlıkların Tarım Sosyolojisi**, çev. Gamze Karaca/Özgür Balkılıç, Ankara, Fol, 2022, s. 48. Anılan yaklaşıma karşı, feodalizm kavramının Avrupa dışındaki toplumları tasvir amaçlı kullanımının doğru olmayacağını savunan görüş de bulunmaktadır. Sander, kavramın Batı ve Doğu tezahürleri arasındaki temel farkının; Avrupa örneğinde arazi sahibi senyörün, Doğu’daki muadilinin tersine, kral ile siyasi paylaşım zeminine oturabilmesine, onunla hak ve görev ilişkisine girebilmesine karşın, Doğu’daki muadilinin bir tür “devlet memuru” vaziyetinde kalması hususunda yattığını ifade etmektedir. Böylece, metnin ilerleyen kısmında izahatta bulunduğumuz gibi, Batı’da siyasi hakimiyet çözülmüş ve merkezi iktidar karşısında arazi sahibi siyasi aktörler varlık gösterebilmişken, Doğu’daki muadiller merkezi otoritenin uzantısı olarak kalmıştır. Bkz. Oral Sander, **Siyasî Tarih**, C. I, 29. bs., İstanbul, İmge Kitabevi, 2015, s. 74-75.

Bu noktada, feodalizm kavramının Ortaçağ Batı Avrupa’ya özgü biçiminin ortak bir tip oluşturduğu, bu bakımdan, tarih yazımında öncelikle Batı Avrupa’ya özgü koşullarda kendini gösteren *sui generis* biçiminin anlaşıldığı, önemle vurgulanmalıdır. Bu kavram altında diğer tarihsel örneklerin betimlenmesi, örneğin, Antik Mısır’da feodalizmin var olduğunun öne sürülmesi, kesinlikle doğrudan “Antik Mısır toplumsal kurumlarının Ortaçağ örneğiyle aynı kurumlara sahip bulunduğu” anlamına gelmediği eklenmelidir. Kaldı ki, Ortaçağ Avrupa biçiminde dahi, “feodal” olarak adlandırılan kurumların birbirinden çok farklı tezahürlerine rastlanmaktadır. Bu nedenle, feodalizm kavramının farklı tarihsel örnekler araştırma konusu edilirken kullanımı, esaslı anlam kaymalarına neden olabilir.

dayanır³. Başka deyişle, toplumun geneline yayılmış merkezi bir siyasi iktidar mekanizmasının yokluğu söz konusudur. Antik Roma İmparatorluğu ve modern devletler gibi tarihsel örneklerde şahit olunanın aksine, feodal toplumda merkezi bir iktidar bulunmamaktadır. Siyasi iktidar mekanizması, muhtelif toprak parçalarını elinde bulunduran soylular arasında paylaşılmış vaziyettedir. Bu yapı içinde kral, siyasi iktidarın bütünü kontrolünde tutmaktan çok, feodal hiyerarşi içinde soyluların amiri işlevi görmektedir. Toprak parçası, başta o toprakta yaşayanlar üzerinde olmak üzere, soylulara siyasi hakimiyet verir. Bu bakımdan, toprak mülkiyeti ile siyasi hakimiyetin bir arada telakki olunduğu ve bu çerçevede, toprak sahipliğinin özel mülkiyetten ziyade, kamu hukukuyla ilgili bir mesele olarak görüldüğü söylenebilir⁴.

1.1.1.Vassallik Biatı ve Fief Temliki

Senyörü siyasi yetkiyle donatan toprak parçasına, fief denilmektedir⁵. Fief temliki, çoğu durumda, vassallik biatı⁶ temelinde vücuda gelir. Vassalite bağı, Ortaçağda insanı insana bağlayan zincirlerin saf feodal olan türüdür. Güvensizliğin son raddeye vardığı ve ağır şiddet ortamının hâkim olduğu Erken Ortaçağdan beri, korunma arayışının tezahürü olarak, insanı insana bağlayan çeşitli ilişkiler ortaya çıkmıştır. İnsanı insana kenetleyen zincirler geleneksel biçimde, kan bağı ve akrabalık üzerine temellenmektedir. Bireyi, kendisinden daha üstün başka bir bireye tabi kılan vassallik bağı ise, korunma arayışının en feodalleşmiş ifadesidir. Vassallik biatıyla

Kavramın olası yanlış kullanımının önüne geçmek için, kesinlikle, söz konusu edilen toplumun temel kurumlarına dikkat edilmeli ve bu kavramın hangi unsurları ihtiva ettiği ve hangi toplumsal münasebetleri açıklamaya yöneldiği, net bir şekilde belirlenmelidir. Bu başlık altında feodalizm kavramıyla açıklamaya çalıştığımız esas olgu, Ortaçağ Batı Avrupa toplumuna hâkim olan temel toplumsal kurumlardır. Bkz. Marc Bloch, **Feodal Toplum**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 5.basım, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015, s. 687-697.

³ Özçelik, “Avrupa Feodalitesinin Siyasi ve İktisadi Mahiyeti”,s. 324.

⁴ Bununla birlikte, bizim için daha fazla ehemmiyet arz ettiği üzere, şehir toprak mülkiyeti erken zamanda “kamusal” mahiyetten çıkmıştır. Şehir arazisi üzerinde salt bir özel mülkiyet gelişmeye başlamıştır. Bkz. Hans Planitz / Karl August Eckhardt, **Deutsche Rechtsgeschichte**, 2. bs., Köln, Böhlau Verlag, 1961, s. 210. Anılan konuyu, tezimizin şehir yurttaşlarının taşınmaz sahibi olması meselesini ele alan başlığında izah etmiş olsak da, burada hatırlatmanın faydalı olduğu kanaatindeyiz.

⁵ Özçelik, “Avrupa Feodalitesinin Siyasi ve İktisadi Mahiyeti”, s. 326.

⁶ Bloch, **a.g.e.**, s. 243-267.

kişi, tabiiyetini beyan ve ömrü boyunca efendisine sadık kalacağına yemin⁷ ederek, kendisinden daha güçlü başka bir kişinin “adamı olur” (*mannschaft, homage*). Bahsedilen feodal biat, taraflar arasında güçlü bir bağ kurar. Kendisine tabi olunan kişiye senyör, tabi olana ise onun adamı, genel kabul görmüş başka adlandırmayla, vassalli denir.

Zamanla vassal ile senyör arasındaki ilişkide fief tevcihi yerleşik hale gelmiştir. Maddi kazanım, bağın kalıcı olmasını sağlamıştır. Zira “gerçek efendi, vermesini bilendi”⁸. Bu durumda, vassale hizmet ve sadakati karşılığında imtiyaz mahiyetinde toprak parçası (*fief*) verilir. Toprak temlik, törensel bir biçimde gerçekleştirilir⁹. Bu sayede vassal, fiefte yaşayanlar üzerinde hâkimiyet kazanarak adli, askeri ve mali faaliyette bulunma hakkı elde eder. Vassal, kendisine tabi bulunan fief sakinlerinin senyörü vasfıyla hareket eder. Öte yandan, her vassal bir başkasının senyörü, o senyör de başka birinin vassalidir. Böylece, bağımlılık zincirleri ve siyasi hakimiyet bahşeden toprak parçaları, dağınık vaziyette genişleyip yayılarak, adeta bir mozaik görünümü verir¹⁰. Fief ilişkisi, başlangıçta sadece kendisine tevcih edilen kişi hayatta kaldığı sürece yürüklükte kalıyor ve öldükten sonra fief senyöre geri dönüyordu. On birinci asırdan itibaren, fiefin vassalin ölümünden sonra haleflerine intikali uygulaması yerleşmeye başlamıştır.

Hakimiyet veren toprak parçalarının vassal-senyör ilişkisi içinde soylular bünyesinde katmanlaşması, yukarıda zikrettiğimiz siyasi hakimiyetin çözülmüş olmasının kaynağıdır. Bunun sonucunda, tekil ve merkezi iktidar mekanizması doğma imkânı bulamamış, bundan ziyade, irili ufaklı iktidar grupları tezahür etmiştir. Ayrıca,

⁷ Vassalin ömrü boyunca senyörüne sadık kalacağına söz verdiği sadakat yeminine *fidetatio* denilmektedir. Bkz. Selçuk Özçelik, “Feodalitenin İctimai Mahiyeti, Menşei, Avrupanın Siyasi ve Medeni İnkişafındaki Rolü”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XVII, S. 1-2, İstanbul, 1951, s. 361; Aryeh Grabois, “Treueid (fidelitas)”, **Enzyklopädie des Mittelalters**, çev. Micheal Toch, Zürich, Atlantis Verlag, 1975, s. 574.

⁸ Bloch, **a.g.e.**, s. 269.

⁹ Genellikle temlik edilen toprağı temsilen ağaç dalı veya bir avuç toprak gibi simgesel nesneler verilir. bkz. Özçelik, “Feodalitenin İctimai Mahiyeti, Menşei, Avrupanın Siyasi ve Medeni İnkişafındaki Rolü”, s. 361.

¹⁰ Özçelik, “Avrupa Feodalitesinin Siyasi ve İktisadi Mahiyeti”, s. 327.

hemen hemen bütün toprak parçaları vassal ile senyör ilişkisinin konusunu teşkil ettiğinden, “senyörsüz toprak olmaz” (*Nulle terre sans seigneur*) ilkesi gelişmiştir. Bununla beraber, *allodial* toprak maliklerinin bu ilkedен muaf oldukları belirtilmelidir¹¹. Fief sahibi senyörün, çoğu zaman bir başka kimsenin adamı olmasına, bu sebeple, mülkiyetini kısıtlayıcı bir durumda bulunmasına karşı, *allodial* statüdeki arazi maliki feodal hiyerarşiden bağımsızdır¹². Herhangi bir senyörle efendi ve adamı ilişkisi içinde değildir¹³. Dolayısıyla, *allodial* toprak malikleri, toprak üzerinde tam bir mülkiyet tesis etmiştir. Arazi sakinleri üzerinde hakimiyet salâhiyetini haiz olmak bakımındansa, fief sahiplerinden farkları yoktur. Fakat bu tür toprak parçalarının sayısı fazla değildir. Fransa ve İngiltere’de mevcut bulunsa da, Almanya’da daha yaygındır. 1066’dan sonra İngiltere’de varlığını kaybeden *allodial* araziler, Almanya’da her zaman hatırı sayılır bir öneme sahip olmuştur. Bilhassa, Geç Ortaçağda Roma Cermen devletinde şahit olunan mülkî yönetimlerin yükselişinde kritik bir rol oynadığı ifade edilmektedir¹⁴.

1.1.2. Vassal ile Senyör İlişkisinin Muhtevası

Vassallik biatının karşılıklı hak ve yükümlülükler doğurduğunu zikretmiştik. Toplumsal düzenin belirleyici unsurlularını açığa vurduğundan, bu ilişkinin muhteviyatını daha detaylı bir şekilde inceleyelim. Vassalin efendisine karşı, her şeyden önce, sadakat görevi bulunmaktadır¹⁵. Sadakat görevi efendinin onurunu korumak, savaş halinde onu savunmak gibi yükümlülükleri kapsamaktadır. Vassalite sözleşmesi adamı, ikinci olarak, efendisine askeri hizmette bulunma yükümlülüğü

¹¹ Özçelik, “Avrupa Feodalitesinin Siyasi ve İktisadi Mahiyeti”, s. 328-329.

¹² Mesela, Almanya tecrübesinde müşahade edildiği üzere, *allodial* arazi hakkında geçerli olan hukuki rejim, memleket hukukudur (*Landrecht*), soylular arasındaki ilişkileri düzenleyen feodal hukuk değildir. Bu husus, *allodial* arazi hakkında çıkabilecek ihtilafın prensipte feodal zincirden münezzeh biçimde değerlendirileceği anlamına gelir. Öte yandan, *allodial* arazinin verdiği siyasi hakimiyete dayanan kontluklar, feodal tevcihin donattığı salâhiyetle vücuda gelen kontluklardan ayrılarak, “*allodial* kontluk” adını taşır. Bkz. Aryeh Grabois, “Allod (Vollgut)”, *Enzyklopädie des Mittelalters*, çev. Micheal Toch, Zürich, Atlantis Verlag, 1975, s. 35-36.

¹³ Elbette, *allodial* toprak sahibinin, aynı zamanda fief sahibi olması ihtimali ayrı tutulmalıdır.

¹⁴ Grabois, “Allod (Vollgut)”, *Enzyklopädie des Mittelalters*, s. 35-36.

¹⁵ Özçelik, “Feodalitenin İçtimai Mahiyeti, Menşei, Avrupanın Siyasi ve Medeni İnkişafındaki Rolü”, s. 362.

altına sokmaktadır¹⁶. Askeri hizmet yükümlülüğü yılda belirli bir süreliğine ifa edilir. Vassal sadece savaş halinde değil, barış durumunda efendisine yardım etmeli, onun müşavere meclisine katılmalıdır. Senyörün birçok adamından oluşan kurulda siyasi meselelerde fikir beyan etmeli, efendinin akıl danışabileceği biri olmalıdır. Son olarak vassal, efendisinin çocukları evlendiğinde, efendisi esir düştüğünde ve nihayet kendisi toprak iktisap ettiğinde, senyörüne vergi ödemekle mükelleftir¹⁷. Anılan üç hususi durum dışında, vassalin vergi mükellefiyeti yoktur.

Vassalin efendisine karşı yükümlülükleri olduğu gibi, senyörün de adamına karşı yükümlülükleri bulunmaktadır. Senyörün görevi adamını korumak ve emniyeti altında tutmaktır. Vassalite sözleşmesi iki taraftan birinin ölümüyle sona erebileceği gibi, iki taraftan birinin sadakati kırmasıyla da sona erebilir¹⁸. Vassalin sadakat yükümlülüğünü kırması durumunda, efendinin diğer adamlarının hüküm verici vasfıyla hazır bulunduğu senyör mahkemesinde yargılanır. Sadakatin senyör tarafından ihlali halindeyse, vassal senyörün senyörünün, diğer deyimle süzereninin mahkemesine gidebilir.

1.1.3. Feodal Bağlılık Üzerine Kurulan Yönetim Sistemi

On ikinci asırdan itibaren Roma Cermen devletinde devlet memuriyeti, fief tevcihinden doğan ilişkiye dayanmaya başlamıştır. Diğer deyimle, bütün devlet memuriyetleri bir fief konusu haline gelmiştir¹⁹. İmparatorluk bir feodal devlete dönüşmüştür²⁰. Devletin feodalleşmesi, dünyevi senyörleri aşarak emperyal piskoposlara ve başrahiplere kadar uzanmıştır²¹. Daha öncesinde Alman krallar onuncu ve on birinci asırlardan itibaren kendilerine bağlı kişilerden mürekkep idare

¹⁶ A.e., s. 362.

¹⁷ Sander, a.g.e., s. 73.

¹⁸ Rudolf Hoke, *Österreichische und Deutsche Rechtsgeschichte*, Viyana, Köln, Weimar, Böhlau Verlag, 1992, s. 60-61.

¹⁹ Coşkun Üçok, "Alman Hukukunun Tarihi Gelişmesine Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C. VII, S. 1, 1950, s. 304.

²⁰ Hoke, a.g.e., s. 58.

²¹ 1122 Worms Konkordatosundan beri anılan kimseler, kralın "fiefli adamları" zümresindeydi. Hoke, a.g.e., s. 58.

örgütü tesis etmeye çalışmışlardı. Bu sayede, yüksek kamu görevlilerini diledikleri gibi atama ve görevden alma keyfiyetine ulaşabileceklerdi. Buna, memurluk prensibine dayalı idare sistemi deniyordu. Ancak Alman hükümdarlar bu teşebbüslerinde başarılı olamadılar ve yönetim sisteminde feodal prensip hâkim oldu. Bunun sonucunda, imparatorluk içindeki yüksek senyörler, fief biçiminde tevcih edilmek suretiyle yargı, yürütme ve yasama fonksiyonlarını içeren salâhiyetler ile askeri ve mali yetkileri uhdelerine geçirdiler.

Bahsedilen gidişat neticesinde, kalkan düzeni (*Heerschildordnung*) adı verilen, soyluların²² kendi içlerinde sıralandığı feodal hiyerarşi belirginleşmiştir²³. Bütün kamusal kuvvetin, soyluların anılan hiyerarşisi bünyesinde toplandığı söylenebilir. Feodal piramit yüksek mevkiden aşağıya doğru, şu şekilde şekillenmiştir: Birinci sırada, kral yer alır. Hakikaten Fransa’da kral, Avrupa’nın diğer memleketlerindeyse imparator, senyörlerin senyörüdür²⁴. Feodal hukuk mucibince, bütün vassaller ona bağlıdır. Basamaklar zincirinin en yüksek halkasıdır. Bu anlamda, toprak sahibi soyluların amiri veya reisi konumundadır. Kraldan sonra ikinci sırada ruhani prensler, üçüncü sırada ise dünyevi prensler bulunur. Kralın hemen altında sıralanan son iki basamak, onun doğrudan vassalleridir. Bu zümre, imparatorluk dahilinde senyör vasfıyla yalnızca krala bağlıdır ve ondan başka senyörü bulunmamaktadır. Sözü edilen kimseler, emperyal prensler (*Reichsfürsten*) adıyla anılır²⁵. Özgür senyör ve baronlar sıralamada dördüncüdür. Mahkemede daimî Schöffe (meslekten hukukçu olmayan mahkeme üyesi) olanlar beşinci, hizmetkarlar altıncı ve nihayet hizmetkarların

²² Feodal toplumda soylu zümresine mensubiyet, at sahibi olacak maddi kudrete malik bulunmak ve kılıç altına girmek suretiyle, askeri hizmeti ifa edebilme yeterliliğine bağlıdır. Gerçekten de, Ortaçağın karışık dönemlerinde kuvvet kullanıp başkalarını koruyabilen kodamanlar, himayelerine giren “adamlar” bulmuş ve bu sayede, soylu zümresini meydana getirmiştir. Soylu zümresi Ortaçağ boyunca baskın askeri mahiyetini muhafaza etmiştir. Benzer şekilde şövalyelik, başlangıçta, seçkin askeri kuvvet niteliğindeki süvari sınıfı içinden doğmuştur. Bkz. Hoke, **a.g.e.**, s. 62.

²³ Üçok, **a.g.e.**, s. 304.

²⁴ Özçelik, “Avrupa Feodalitesinin Siyasi ve İktisadi Mahiyeti”, s. 332.

²⁵ Hoke, **a.g.e.**, s. 63.

hizmetkarları yedinci sırada konumlanmaktadır. Bunlardan ilk dört sırada yer alanlar yüksek soyluluğu, son üç sırada yer alanlar aşağı soyluluğu meydana getirmektedir²⁶.

1.1.4.Mülkî Yönetimlerin Yükselişi

Ortaçağın ilk yüzyıllarında Alman hükümdarların tesis etmeye çabaladıkları merkezi teşkilat kurgusu, mülkî iktidarların yükselişiyle sona ermiştir²⁷. Roma Cermen İmparatorluğu teşkilatı, bölgesel otonomiye malik eyaletlerle karakterize olmuştur. Günümüz Alman ve Avusturya devletlerinin federal yapısı, kökenini bu hadisede bulmaktadır. Emperyal prensler, imparatorluğun merkezi kuvvetine bağımlılıklarından giderek sıyrıldılar. Emperyal prenslerin mülkî yönetimler inşa etmelerini sağlayan unsurlar, feodal biçimde ellerine geçirdikleri çeşitli salâhiyetlerdi. Bunlar yargılama, para basma, vergi toplama ve gümrük alma gibi haklardı²⁸. Sonuçta, on ikinci ve on üçüncü asırda mülkî yönetimler teşekkül etti ve mülkî yönetim fikri bölgesel devletleri büyüttü. On üçüncü asırdan itibaren bu yeni ve bölgesel düzeyde tanımlanmış devletlerde iktidar sahiplerine, mülkî senyör/efendi (*Landesherr, domini terrae*) denilmeye başlandı.

Mülkî senyörler arasında kral seçmeni vasfındaki elektoral prensler²⁹ daha yüksek bir mevkiye sahipti³⁰. Siyasi kuvvetlerini genişletmeye yönelik bir dizi imtiyazı ilk elde eden onlardı. 1356'da *Goldene Bulle*'nin tanzimiyle elektoral prenslerin yetkileri genişledi. Genişleyen yetkilerden özellikle önemlisi, yargı salâhiyetine ilişkin olanıdır. *Goldene Bulle*'de, prenslik tebaasından bir kimsenin, kendi memleketi/eyaleti dışında bulunan herhangi bir mahkemeye, örneğin İmparatorluk Mahkemesi'ne, ilk derece adli merci olarak çağrılmayacağı

²⁶ Üçok, **a.g.e.**, s. 304.

²⁷ Hoke, **a.g.e.**, s. 70.

²⁸ Üçok, **a.g.e.**, s. 304.

²⁹ Roma Cermen devletinde *Goldene Bulle* sonrasında kralı seçmek hakkını haiz yedi prene, elektoral prens denilmektedir. Kral seçmenlerinden üçü manevi, dördü dünyevi prensliklerdir. Manevi prensler Köln, Mainz ve Trier başpiskoposlarıdır. Dünyevi prensler Ren Palatini, Saksonya Dükü, Bohemya Kralı ve Brandenburg Markisidir. 1298'de Habsburg kralı Albrecht'in seçilmesinden itibaren, seçmenlerin kapalı bir kurul meydana getirdiği söylenmektedir. Bkz. Hoke, **a.g.e.**, s. 42-43.

³⁰ Hoke, **a.g.e.**, s. 71.

düzenlenmiştir. Buna, “davet yasağı imtiyazı” (*privilegium de non evocando*) denilmiştir³¹. Bunun yanında, elektoral prensliğin hükmettiği kararlar hakkında yargı yolu kapatılmıştır. Buna ise, “istinaf yasağı imtiyazı” (*privilegium de non appellando*) denilmiştir³². Bunun sonucunda, kralın yargı alanındaki kuvveti sınırlanmıştır.

Mülkî prenslikler, bölgesel düzeydeki devletleri içinde sınırsız kuvvete sahip değildi. Prenslerin devlet yönetimi için maddi destek bulmaları gerekiyordu. Bu doğrultuda, ülkenin ileri gelenlerinden parasal destek elde edebilmek için, onlara hükümet işlerine katılmak hakkı verildi. Emperyal prensin vassalleri olan dünyevi soylular, ruhaniler ve kentsoylu patrisyenler, mülkî mecliste bulunma ve oy kullanma hakkı edindiler. Mülkî efendinin kanun çıkarma tasarrufu, ülkenin ileri gelenleri olan (*maiores et meliores terrae*) üç statü grubunun rızasına bağlandı. Bunun sonucunda, Geç Ortaçağda dünyevi soylular, ruhaniler ve kentsoylu patrisyenlerden müteşekkil statü gruplarına dayanan bölgesel devlet, zümrevî iktidarı vücuda getirdi³³. Otonom bölgesel devletlerin tezahürü, öte taraftan, otonom şehirlerin tezahürü eğilimini doğurdu.

1.2.Ortaçağ Avrupa Toplumunda Şehirlerin Oluşumu

Ana hatlarıyla izaha çalıştığımız Ortaçağ Avrupa toplumu, yalnızca siyasi hakimiyeti elinde bulunduran soylular için değil, toplumsal düzenin zeminini vücuda getiren bireyler, diğer deyimle, feodal ahali için de toprağa dayanan ve kendi içinde hiyerarşik şekilde sıralanan bir organizasyonu açığa vurmaktadır. Gerçekten de, bireylerin toplumsal konumları, araziye bağlı statüleri ve araziye tasarruf biçimlerine göre belirlenir³⁴. Diğer taraftan, on beşinci yüzyılda tahminen 80 milyon olan Avrupa nüfusunun %70’inin kırsalda varlık gösterdiği belirtilmektedir³⁵. Şehirlerin “yeniden” doğma arifesinde olduğu onuncu yüzyıl dolaylarında ise, kırsal nüfus oranının

³¹ Hoke, **a.g.e.**, s. 71.

³² Hoke, **a.g.e.**, s. 71.

³³ Üçok, **a.g.e.**, s. 304.

³⁴ Özçelik, “Feodalitenin İktisadi Mahiyeti, Menşei, Avrupanın Siyasi ve Medeni İnkişafındaki Rolü”, s. 350.

³⁵ **Philip’s Atlas of World History**, ed. Patrick K. O’ Brien, Hong Kong, Philip’s, 2007, s. 102.

%70'ten de fazla olması pek muhtemeldir. O halde, söz konusu tabloda, şehir kültürünün arka planda kaldığını söylemek mümkündür. Bu olgulara Roma İmparatorluğu'nun yıkılması, Cermen göçleri ve Avrupa'yı ateş altına sokan Arap, Macar ve İskandinav istilaları eklenince, genel tablo şehir kültürünün daha da aleyhine bir hal alır³⁶.

Şu hâlde, “Nasıl oldu da, tarımsal örgütlenmeye dayanan bir toplumda, temelde tarım dışı karaktere sahip şehirler kendini gösterdi?” sorusu, bizim için hayati bir önemi haizdir.

1.2.1.Ortaçağ Şehirlerinin Oluşum Süreçleri

Belirtmek gerekir ki, Ortaçağ şehirleri tek bir biçimde ve tek bir etkenle ortaya çıkmamıştır. Başka deyişle, şehirlerin hepsi için geçerli tek bir oluşum süreci ve buna uygun imkânı yaratan tek bir etken öne sürmek mümkün değildir³⁷. Bununla birlikte, açık, kesin ve belirli olan olgu, on ila on ikinci asırlarda Avrupa'da adına şehir denebilecek yerleşim türünün yüzlercesinin tezahür etmiş olmasıdır. Bu sebeple, farklı şehirler için geçerlilik taşıyan, farklı biçimlere bürünmüş oluşum süreçleri ile bunları hazırlayan farklı etkenler söz konusu edilmeli ve incelenmelidir. Bu noktada, önce, kimi zaman kesişen kimi zaman tamamen ayrılan, farklı şehir meydana geliş süreçlerini ele alacağız. Bunun ardından, sözü edilecek tarihsel süreçlere temel olan etkenleri inceleyeceğiz.

1.2.1.1.Roma Şehirlerinin Devam Etmesi

Ortaçağ şehirlerinin olası ortaya çıkış süreçlerinden ilki, Batı Avrupa'da mevcut olan eski Roma şehirlerinin Ortaçağ'da da bu vasıflarını korumuş olmalarıdır. Almanya'da Ren havzasında bulunan Köln, Mainz, Worms ve Strasburg başta olmak üzere Trier ve Regensburg şehirleri eski Roma *civitas* 'larına örnek gösterilebilir. Ren havzasında konumlanan *civitas* 'larda, ticaret ve zanaat hiçbir zaman tamamen yok olmamıştır. Bununla beraber, Roma döneminden beri vasıflarını korudukları

³⁶ A.e., s. 102.

³⁷ Ferdinand Oppl, “Das Werden der mittelalterlichen Stadt”, *Historische Zeitschrift*, C. 280, y.y., 2005, s. 565.

düşünülen şehirler için gündemde olan temel bir problem bulunmaktadır. Bu problem, devamlılık problemidir (*kontinuitätsfrage*)³⁸. Nitekim, topografik olarak, Roma şehirlerinin Antik Çağdan beri kesintisiz ve dolaysız bir şekilde süregelerek, Ortaçağda da aynı topografik yapıyı korumuş olup olmadıkları belirsizdir. Eğer bir devamlılık varsa, bunun, sadece belirli sosyal ve ekonomik işlevlerin sürdürülmesi olgusunda bulunduğu ifade edilmektedir³⁹. Sözü ettiğimiz koşullu devamlılığa bağlı şehirler için, bir sonraki paragrafta ele alınan ruhban yerleşimlerinin oynadığı rol önem taşımaktadır.

1.2.1.2. Ruhban Yerleşimleri

Şehirlerin olası oluşum süreçlerinden bir diğeri, piskoposluk veya manastır yerleşimlerinin, bulundukları mahalin şehir vasfına dönüşmesinde oynadıkları roldür. Her şeyden önce, Geç Antik Çağda ruhbanların Hıristiyanlığı yaymak ve cemaatlerini yaşatmak için şehirlerden daha uygun bir mekân bulma imkanlarının olmadığını hatırlamak gerekir⁴⁰. Zira Aziz Pavlus Antik dünyanın büyük şehirlerinin birinden diğerine yolculuklar yaparak dini yaymamış mıdır? Buradan hareketle, Hıristiyanlığın köken olarak kesinlikle şehir dini olduğunu söylemek mümkündür⁴¹. Hıristiyanlığın şehirde kökleşmesi özelliğinin, bu dinin Avrupa'ya yayılması esnasında da geçerliliğini korumuş olması muhtemeldir.

Bunun yanında, ruhbanların tüketici grup oluşturma niteliklerine değinmek gerekir. Belirli bir beşerî yerleşimin şehir adı verilen yerleşim türü olabilmesi için, bunun, kalıcı yapılara/binalara ve ikamet eden bir nüfusa sahip olması gerekir⁴². Öte yandan şehir yerleşimi, belirli bir ekonomik talebin mevcut olduğu ve oluşan talebi karşılayacak arzın kesiştiği mahalde var olabilir. Başka deyişle, sürekli ikamet eden

³⁸ A.e., s. 565.

³⁹ Friedrich Lütge, **Deutsche Sozial-und Wirtschaftsgeschichte**, Springer Verlag, Berlin Heidelberg New York, 1966. s. 146.

⁴⁰ Fritz Röig, “Die Stadt in der deutschen Geschichte”, **Die Stadt des Mittelalters**, ed.: Carl Haase, C.I (Begriff, Entstehung und Ausbreitung), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, s. 9.

⁴¹ A.e., s. 9.

⁴² David Nicholas, **The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century**, Londra New York, Routledge, 2014, s. 28.

tüketici grup ile tüketim talebini karşılayacak bir tedarik mekanizması bulunmalıdır. Örneğin, Antik Çağda, Roma İmparatorluğu'nun *Germania* eyaletindeki sınır şehirlerinde sürekli olarak konumlanan garnizonlar, diğer deyişle Roma sınır (*limes*) lejyonları, sözü edilen tüketici grubu oluşturmaktaydılar⁴³. Buna benzer şekilde, Erken Ortaçağdan itibaren ruhbanlar, gerekli olan kalıcı yapıları Kiliseleri, katedralleri ve manastırlarıyla, ikamet eden tüketici grubu da mensuplarıyla oluşturmuşlardır⁴⁴. Seküler toprak sahibi aktörler, kalıcı ikamet yapmayıp sürekli hareket halinde olduklarından, sabit ürün talebini meydana getirememiştir. Sonuç olarak, bazı Ortaçağ şehirlerinin ortaya çıkışında ruhban yerleşimlerinin önemli bir rol oynadığı belirtilebilir. Bu bağlamda, ruhban yerleşimlerinin oynadıkları rol, piskoposluklar ile manastırlar olmak üzere, iki ayrı biçim altında analiz edilebilir.

Geç dönem Roma İmparatorluğu'ndan kalan *civitas* 'lar, bilhassa piskopos yerleşimleri sayesinde, kasabadan Ortaçağ şehrine doğru dönüşmeye başlamıştır. Söz konusu dönüşüm, dördüncü asır ile yedinci asır arasında eski Galya'da, Ren'in batısı ve Güney Almanya'da yaşanmıştır⁴⁵. Yukarıda değindiğimiz, Roma şehirlerinin sonraki dönem Avrupa şehirleriyle arasındaki koşullu kesintisizliği, piskoposlukların eski *civitas* 'larda kurulmuş olmasında yatmaktadır. Diğer deyişle, sadece geç dönem Roma İmparatorluğu'nun aktif yerleşimlerinde kurulan piskoposluk şehirleri için belirli bir devamlılık söz konusu edilebilir⁴⁶. Bununla birlikte, benzerlik sadece mekanların aynı veya yakın olmasından ibarettir⁴⁷. Diğer noktalarda, Ortaçağ şehirleri büyük ölçüde farklı bir veçhe ve muhtevaya bürünmüştür. Bu sebeple, kesin bir devamlılıktan bahsedilemez.

⁴³ Rörig, **a.g.e.**, s. 7-8.

⁴⁴ Rörig, **a.g.e.**, s. 10.; Nicholas, **The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century**, s. 28-29.

⁴⁵ Rörig, **a.g.e.**, s. 9.; Nicholas, **The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century**, s. 29.

⁴⁶ Sözü edilen hususi şehir oluşum türü dışında, Antik şehir modelinin, bu anlamda Roma şehirlerinin ve/veya Germanik yerleşimlerin, Ortaçağa kadar uzanan bir sürekliliğinden bahsedilemez. Bkz. Lütge, **a.g.e.**, s. 147.

⁴⁷ Rörig, **a.g.e.**, s. 9.

Ruhban yerleşimi ekonomik anlamda manoryal bir örgüt meydana getirmektedir⁴⁸. Bunların ekonomik varlığı, mülklerinde çalışan bağlı serflere dayanmaktadır. Piskoposlar toprak senyörü sıfatıyla sahip oldukları ekonomik haklarını, siyasi hakla donatarak genişletmiştir⁴⁹. Bu olgu, on ve on birinci asırlarda verilen kraliyet imtiyaznameleri sayesinde hayata geçmiştir. Böylece piskopos, toprak sahipliğinden gelen iktisadi salahiyyeti yanında, şehrin yönetimini de eline alarak şehir beyi (*Stadtherr*) olmuştur. Piskopos şehri (*Bischofsstadt*) adı verilen bu şehirlerin sakinleri, piskoposun yargı alanına girmiş ve idari bakımdan onun maiyetine dahil edilmiştir⁵⁰.

Ruhban yerleşimlerinin diğer bir biçimi olan manastırların kökeni, milattan sonra üçüncü asırda yaşayan Aziz Antonius'un (251-356) Mısır'da idame ettiği münzevi hayata kadar geri gitmektedir⁵¹. Hristiyanlığın manastır yaşamı türünden yorumu, daha sonra Galya'ya yayılarak Avrupa'ya girmiştir. Başlangıçta, keşişlerin münferit mistik yönelimleri mahiyetindeki yorumlama, sonradan kolektif bir harekete dönüşmüştür. Altıncı asra gelindiğindeyse, Aziz Benediktus'un (480-547) takipçileri Hristiyanlığın yeni bir yorumunu yaparak özgün kurallar geliştirmiştir⁵². Benedikten manastırlarının dini yorumu, sadece Kilisenin gücünü arttırmakla kalmamış, aynı zamanda, Avrupa'nın içinde bulunduğu biçimlenme sürecinde etkili bir rol oynamıştır⁵³. Bu sayede, tezahürü Batı Roma İmparatorluğu'nun son devirlerine tesadüf eden münzevi manastır yaşamı, aynı devirdeki toplumsal çekilme hareketinin ve kapanma eğiliminin makul bir örneğini meydana getirmiştir⁵⁴.

⁴⁸ A. e., s. 10.

⁴⁹ A. e., s. 11.

⁵⁰ Yazarlar, şehir beyinin yüksek mevkideki ruhbandan olduğu *Bischofsstadt* statüsündeki şehirlerde, piskoposların yargı yetkisiyle donandıklarını ifade ediyorlar. Bu statüdeki şehirlerin çoğunlukla kadim Roma şehirleri olduğunu ekliyorlar. Bkz. Planitz / Eckhardt, **a.g.e.**, s. 182.

⁵¹ J. M. Roberts, **Avrupa Tarihi**, çev.:Fethi Aytuna, 1.bs., İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2015, s. 129.

⁵² İsmail Taşpınar, Yasin Güzeldal, "Batı Manastır Geleneğinin Babası Aziz Benedikt ve Asketik Öğretileri", **Akademiar Dergisi**, S. 8, Ankara, 2020 s. 13-14.

⁵³ Roberts, **a.g.e.**, s. 131.

⁵⁴ Lewis Mumford, **Tarih Boyunca Kent Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, çev.: Gürol Koca, Tamer Tosun, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2007, s. 305-311.

Sözünü ettiğimiz şekilde Avrupa'ya yayılan manastırlar, Erken Ortaçağ'dan itibaren bir mahalin gelişip yerleşimin niteliğinin değişmesine etki etmiştir⁵⁵. Manastır kasabaları geniş bir tedarik mekanizması geliştirmiştir⁵⁶. Buralarda tedarik, ilk olarak, manastıra bağlı civar arazilerden toplanan tarım ürünlerinden sağlanmaktadır. İkinci olarak, bağlı tarım arazisinde keşişlerin tüketeceğinden fazla ürünler bulunmaktadır. Tarımsal artı ürünün elden çıkarılması olgusu, manastır civarındaki pazarlar için ekonomik fırsat oluşturmuştur⁵⁷. Bu sayede, manastırlar etrafında düzenli pazarlar kendini göstermeye başlamıştır. Gerçekten de, Ottolar döneminde seküler yöneticilerden daha çok, dini yöneticilere pazar hakları bahşedildiği belirtilmektedir⁵⁸. Bu sayede, manastır yerleşimi yeni şehirlerin prototipini meydana getirmiştir.

1.2.1.3. Tahkim Edilmiş Yerler

Şehirlerin başka bir oluşum süreci, Karolenjlerden sonra emniyetli yapılara duyulan zorunlu ihtiyacın sonucu olan müstahkem yerlerin gelişmesidir⁵⁹. Esas olarak, Kilise ve manastırlar da korunma ihtiyacının bir tezahürü olarak ortaya çıkmışlardır. Mumford'un şu ifadeleri, korunma gerekliliği ile ruhban yapılarının inşası arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır:

“Fakat kent biçiminin tohumları kilise ve manastırda çok daha önceleri atılmıştı; zira hayatta kalan mimari, kapalılığa, korunmaya, emniyete, sağlamlığa ve sürekliliğe verdiği önemle bu sancılı çağın ihtiyaçlarını yansıtır.”⁶⁰

Gerçekten de, hem kuzey ve batıdan akın eden Normanlara, hem güneyden saldıran Müslüman Araplara, hem de Macar istilalarına karşı Avrupa genelinde

⁵⁵ Nicholas, **The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century**, s. 31.

⁵⁶Rösig, **a.g.e.**, s. 10.

⁵⁷ Nicholas, **The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century**, s. 31-32.

⁵⁸ Lewis Mumford, **The Culture of Cities**, San Diego New York London, A Harvest/HBJ Book, 1970, s. 17.

⁵⁹ Henri Pirenne, **Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, çev.: Uygur Kocabaşoğlu, 10. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, s. 52-53.; Norman Pounds, **The Medieval City**, 1.bs., Londra, Greenwood Press, 2005, s. 9-10.

⁶⁰ Mumford, **Tarih Boyunca Kent Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, s.312.

emniyetli yapıların kurulması ihtiyacı doğmuştur. Ayrıca, istilalar, saldırıya uğrayan toplumun teknik açıdan fazlasıyla geri kaldığını göstermiştir. Bu doğrultuda *Burg* veya *bourg* adı verilen yerler, temelde askeri amaçlarla kurulmuşlardır⁶¹. Zira feodal senyörler tarafından buralara silahlı adamlar yerleştirilmiştir. Mesela, İngiltere’de, dokuzuncu ve onuncu asırlarda, İskandinav istilacılarına karşı korunmak için Anglo-Sakson kralları *burglar* inşa etmiş ve silahlı birlikler koymuştur⁶².

Burgların etrafına hendekler kazılıp surlar örülmüştür. Hendekle çevrili bir surun koruduğu yerleşim, istilaları zarar görmeden atlatmak konusunda son derece başarılı olmuştur⁶³. Önceden saldırıya açık düz ovalarda hendek ve sur kompozisyonu sayesinde korunaklı yerleşimlerin gelişebilmesi imkânı doğmuştur. Bu olguya en makul örnek mahiyetinde, önceleri kapalı bir toplumsal hayatın yaşandığı St. Omer manastırının, Norman saldırılarına karşı örülen surların sağladığı emniyet sayesinde, onuncu asırda bir şehre dönüşmesi verilebilir⁶⁴.

Burgların merkezinde feodal senyörün şatosu bulunmakta ve kiliseler sayesinde ruhban nüfusa eklenmektedir. Ruhban mensuplarının yerleşimlerinde görüldüğü gibi, *burg* civarında da *manor* köylüleri bulunmaktadır. Askeri birlikler köylerden getirilen ürünlerle iâşe edilmektedir. Bu bakımdan, ruhban şehirlerinde olduğu gibi, tahkimatlı *burgların* da ekonomik olarak tarımsal üretime dayandıkları, tarımsal bir toplumla uyum içinde oldukları söylenebilir⁶⁵.

⁶¹ Pirenne, **Ortaçağ Avrupası’nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, s.53.

⁶² Pounds, **a.g.e.**, s. 10.

⁶³ Mumford, **Tarih Boyunca Kent Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, s. 313-314.

⁶⁴ **A.e.**, s. 314.

⁶⁵ Pirenne, **Ortaçağ Avrupası’nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, s. 53.

1.2.1.4.Kurulmuş Şehirler

Bazı şehirlerin kökeni, buraya kadar anlatılanlardan bütünüyle farklıdır⁶⁶. *Müesses* yada *kurulmuş şehirler*⁶⁷ adı verilen bu şehirler, kendiliğinden ve organik bir süreçle tezahür eden şehirlerden ayrılmaktadır⁶⁸. Zira bu kümedeki şehirler, büyük siyasi aktörlerin bilinçli yaratımlarıdır⁶⁹. Daha açık bir deyimle, kurulmuş şehirler yapay bir biçimde *inşa edilmişlerdir*. Kurulmuş şehir yapımı, en baştan inşa edilmek suretiyle icra edilebileceği gibi, daha çok görüldüğü şekilde, önceden iskân edilmiş arazinin geliştirilmesi suretiyle de gerçekleştirilmektedir. Buna karşı, doğal akışları içinde yavaşça büyüyen şehirler eski tipi temsil etmektedir⁷⁰. Bunlar, öteden beri süregelen piskoposluk ve manastır yapıları veya seküler saraylardan doğdukları için, kendilerine eski tip denilmektedir.

Şehir inşası sürecinde kurucu muktedirler için şu soru gündemdedir: Bir şehir nasıl yaratılır ve getireceği yararlar kendi çıkarlarına nasıl kullanılır? Sorunun cevabı, yeni bir şehirleşme dalgasında ortaya çıkmaktadır.⁷¹ Gerçekten de, şehir sisteminin faydalarını gören büyük feodal soylular, bir zaman sonra bizzat kendileri bu sistemi kurmaya çalışmıştır. Söz konusu kuruluş, bir beratla müstakbel yerleşimcileri bulmakla başlar. Ardından, müstakbel sakinlere yaşayacakları yeni hayat şartlarının avantajları duyurulur. Bir şehir için gereken arazi ayrılır ve hatta bazı durumlarda sokaklar ve yerleşimcilerin taşınmazları bile planlanır.

Yeni doğmuş bir şehir, mal mübadelesinin yapılacağı bir ortam, yani pazar olmadan varlığını sürdüremez. Bu nedenle, bir taraftan, civar köylülerin tarım ürünlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Öte taraftan, bu ürünler karşılığında köylülere,

⁶⁶ Pounds, **a.g.e.**, s. 12.

⁶⁷ Peter Heinz Seraphim, **Deutsche Wirtschafts-und Sozialgeschichte**, genişletilmiş 2. bs., Wiesbaden, Betriebswirtschaftlicher Verlag Dr. Th. Gabler, 1966, s. 37-38.

⁶⁸ Pounds, **a.g.e.**, s. 12.; Françoise Crouzet, **A History of the European Economy 1000-2000**, Charlottesville Londra, University Press of Virginia, 2001, s. 22.

⁶⁹ Seraphim, **a.g.e.**, s. 38.

⁷⁰ **A.e.**, s. 37.

⁷¹ Pounds, **a.g.e.**, s. 12.

kendilerinin üretemeyecekleri işlenmiş mamuller verilmelidir. Bunun sonucunda, pazar ve panayırların kurulmasına müsaade edilmiştir⁷². Sözü edilen pazarlar, gezgin tüccarların ilgisini çekerek bu yerlerde ürünlerini satmalarına neden olmuştur. Bu sayede, kurulmuş şehirler gelişme ve büyüme imkânı yakalamıştır. Kurulmuş şehirler genel olarak ele alındığına göre, tarihsel örneklerini incelemeye geçilebilir.

Avrupa'nın diğer ülkelerine göre iktidarın daha merkezi ve etkili olduğu İngiltere'yi ele alalım. İngiltere'de, kralın kasaba ve/veya pazar ve panayır kurulmasına izin vermesi yahut bunu bizzat kendisi yapması yaygın bir teamül haline gelmiştir⁷³. Kral tarafından bir şehir kurulmadan önce *ad quod damnum* adı verilen bir araştırma yapılır⁷⁴. Araştırmanın konusu çok açıktır. Müstakbel pazarın halihazırda var olan diğer pazarların ticaretine olumsuz bir etkisi olacak mıdır? En azından planlama aşamasında, müstakbel pazarın diğerlerine bir zararı olmayacağına kanaat ediliyorsa, pazar kurulur⁷⁵. Bahsedilen usulle vücuda gelen şehir inşası İngiltere'de on ikinci asır boyunca devam etmiş, 1190-1230 yılları arasında zirveye ulaşmıştır⁷⁶.

İtalya ve Fransa'da ise daha çok organik ve eski, diğer deyimle, kendiliğinden gelişen şehirler vardır⁷⁷. Anılan ülkelerde sonradan kurulmuş şehirler, az da olsa bulunmaktadır. Güney Fransa'da 1270-1350 yılları arasında doksana yakın tahkimatlı, küçük kasaba (*bastide*) inşa edilmiştir⁷⁸. Bunlar kökenlerini, büyük ölçüde İngiliz kralı I. Edward'a (1272–1307) ve onun Akitanya dükü ve Güneybatı Fransa hükümdarı namıyla anılan haleflerine borçludur. İngiliz hükümdarlarının esas maksadı, diğer feodal senyörlere karşı kıtadaki topraklarının güvenliğini sağlamaktır⁷⁹. Söz konusu siyasi amacın yanında ekonomik menfaat umdukları da söylenebilir. Bu kasabalar,

⁷² A.e.

⁷³ A.e., s. 14.

⁷⁴ A. e.

⁷⁵ Benzer bir usul, Kıta Avrupası'nda da geçerlidir. Mevcut bir kasabanın bir günlük yolculuk mesafesi yakınındaki mahalde yeni bir tanesi kurulamamaktadır. bkz. Pounds, a.g.e., s. 14.

⁷⁶ A.e., s. 15.

⁷⁷ Mumford, **Tarih Boyunca Kent Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, s. 312.

⁷⁸ Pounds, a.g.e., s. 15.

⁷⁹ A. e., s. 16.

dokuzuncu ve onuncu asırlarda Anglo-Sakson kralların inşa ettiği *burg*lara benzemektedir. Zira kuruluş sebepleri temelde askeri savunmadır. Bu yerleşimler, askeri karakterden çıkıp ticari canlanmaya ayak uydurabildikleri ölçüde, varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Kurulmuş şehir inşasının en sık görüldüğü bölge Orta ve Doğu Avrupa'dır. Bu bölge, Cermen halkların Batı Slavlarıyla buluştuğu bölgedir. Almanca konuşan nüfusun doğuya yayılma hareketi, sözü edilen şehirleşme dalgasının tamamlayıcısı olmuştur⁸⁰. Gerçekten de, Almanca konuşan nüfus önce Elbe nehrinden Oder nehrine doğru doğuya, ardından Doğu Polonya ve hatta Rusya'ya kadar yayılmışlardır. Bazı köklü ve başarılı sonuçlar veren şehirler, yeni dalgaya örnek teşkil etmiştir. Mesela, Lübeck, Magdeburg, Nürnberg ve Viyana böyledir.

Tuna nehrinin kuzeyinde kalan Orta ve Doğu Avrupa bölgesinin münhasır ve önemli bir özelliği, Roma İmparatorluğu'na hiç dahil edilmemiş olmasıdır⁸¹. Bu yüzden, anılan coğrafyanın toplumsal yaşamında model oluşturabilecek şehirler veya şehir benzeri yerleşimler, daha önce var olmamıştır. Bu bölge az nüfuslu ve gelişmemiş bir coğrafya olarak kalmıştır⁸². Onuncu asırdan itibaren batıdan, bilhassa Ren ve Elbe nehirleri arasındaki Alman topraklarından buraya göçler başlamıştır⁸³. Batıdan artarak devam eden göçler sayesinde, coğrafyanın yeni yerleşimcileri gelmiştir. Doğu Avrupa'yı fetheden Alman krallar, üzerinde nüfus barınmayan toprakların değersizliğini bilerek, şehirlerin yapılması ve insanların iskanı yönünde özel bir politika izlemiştir. Önemli kültürel, sosyal ve toplumsal sonuçlar doğuran bu iskân politikasına, *Drang nach osten* adı verilmiştir. Bunun sonucunda, *Drang nach osten*, Ortaçağ şehirlerinin oluşum sürecinin bir başka önemli türünü ortaya koymuştur. Doğuya yayılma politikası, bir bakıma Doğu Avrupa'yı Almanlaştırma hareketi olarak da yorumlanabilir. Bundan olacak ki, söz konusu coğrafyada şehir inşası yoluyla desteklenen bir çeşit kolonizasyon faaliyeti yürütülmekte, kurulan

⁸⁰ A.e., s. 14.

⁸¹ Crouzet, a.g.e., s. 22-23.

⁸² Pounds, a.g.e., s. 16.

⁸³ Crouzet, a.g.e., s. 23.

şehirlere “koloni şehirleri” (*Kolonialstädte*)⁸⁴ adı verilmektedir. Koloni şehri, en baştan inşa edilebileceği gibi, daha çok rastlandığı üzere, halihazırda mevcut bir yerleşimin genişletilmesi suretiyle de ortaya çıkabilirdi⁸⁵.

Koloni şehrinin ticari karakteri, iki temel olguya dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, büyük ölçüde Doğu Avrupa'ya uzanan geniş ticaret yolları üzerinde hayata geçen uzun mesafeli ticarettir. İkincisi ise, yakın çevrede bulunan düz taşra arazisindeki tarımsal ürünlerin mübadelesinden umulan menfaattir⁸⁶. Taşıma yollarının elverişsizliği kara trafiğinin hacmini sınırladığından, Doğu Avrupa bölgesinde ulaşım elverişli nehirler ve nehir ağzları üzerinde konumlanmış şehirler, giderek artan şekilde önem kazanmıştır. Öte yandan, seküler ve dini yöneticiler için yeni veya genişletilmiş bir koloni şehri, ekonomik olarak çok çekici olmuştur. Zira başlangıçta şehirli nüfusun evlerinin arazi hakları, başka deyişle taşınmaz mülkiyeti, şehir sakinlerinin tasarrufuna geçmemiştir. Bundan ziyade, arazi üzerinde toprak senyörü ile şehir sakinleri arasında bir çeşit taşınmaz akdi tesis edilmektedir. Bu sayede, erken dönemlerde toprak senyörleri (ekseriyetle territorial yöneticiler) şehir arazisinden düzenli bir rant elde etmiştir⁸⁷. Feodal aktörler taşınmazdan kira bedeli toplayarak nakit para elde etmiştir. Bu nedenle, kırsal bölgedeki toprakların, nakit kar getirisi yüksek şehir arazilerine dönüştürülmesi, feodal soyluların iştahını kabartan ekonomik teşebbüs haline gelmiştir⁸⁸.

1.3.Şehirlerin Oluşumunu Etkileyen Faktörler

Yukarıdaki başlık altında, şehirlerin oluşumunun çeşitli süreçlerini ele aldık. Birbirinden farklı tarihsel süreçler ekseninde şehirlerin “nasıl” meydana geldiğini

⁸⁴ Seraphim, **a.g.e.**, s. 37, 40.

⁸⁵ Gerçekten de, yeni şehirlerin inşasına ek olarak, 14. ve 15. yüzyıllar arasındaki dönem, muktedir siyasilerin desteği sonucunda, şehirlerin sistematik biçimde genişlemesine tanıklık etmiştir. Planlanan yeni şehir (*Neustadt*) veya kasaba, mevcut kasaba veya şehirlerin hemen yakınında ortaya çıktığında, önceki kasaba genellikle "eski şehir" (*Altstadt*) olarak anılırdı. Bahsedilen şekilde, ikiz ya da üçüz karakterde büyüyen şehirler Ortaçağ boyunca devam etmişti. Buna ek olarak, çevredeki köyün veya kırsal arazinin, şehrin idari örgütüne bağlanması mümkün olabiliyordu.**A.e.**, s. 41.

⁸⁶ **A.e.**, s. 40.

⁸⁷ **A.e.**, s. 41.

⁸⁸ Mumford, **Tarih Boyunca Kent Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, s.320.

gördük. Bu başlık altında ise, şehirlerin tezahürüne neden olan faktörler, diğer deyimle şehirlerin tarih sahnesinde kendini gösterme “nedenleri” izah edilecektir. Her ne kadar gelişim süreçleri konusu içinde sözü edilen faktörlere yeri geldikçe değinilmiş olsa da, bunların ayrı bir biçimde ele alınıp incelenmeleri gerekmektedir. Çünkü, aksi durumda, özel öneme sahip tarihsel sebeplerin gölgede kalması ve anlaşılamaması problemi karşımıza çıkacaktır.

1.3.1. Ticari Canlanma

Ortaçağ Avrupası’nda şehirlerin oluşmasına etki eden temel faktör, ticaretin canlanması sonucunda meydana gelen ekonomik ilerlemedir. Zira on birinci yüzyılda ticari sahada kendini gösteren canlanma, o zamana dek süregelen ticari hareketin aşağı yönlü seyrini tersine çevirerek şehirlerin meydana gelmesini mümkün kılan önkoşulları hazırlamıştır. Tarihçiler, ticari canlanmaya dair tarihi kaynakların sınırlı olması nedeniyle, bu olgunun nasıl gerçekleştiğini detaylarıyla bilmenin mümkün olmadığını belirtmekle beraber, sürecin genel bir tasvirini yapmanın imkân dahilinde olduğunu ifade etmektedir⁸⁹. Bu süreci açıklamak için, öncelikle, on birinci yüzyıldan hemen önceki ticari duruma göz atmak, bu asırdan itibaren gerçekleşen değişimin ölçü ve etkisini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Dokuzuncu yüzyılın sonunda Akdeniz’in Müslüman yayılmasıyla Batı Avrupa’ya kapanması⁹⁰, Avrupalıların bu coğrafyadaki ticari etkinliğini neredeyse durma noktasına getirmiştir. Aynı asırlarda meydana gelen İskandinav ve Macar istilaları, sözü edilen olumsuz seyri artırmıştır. Bunun sonucunda, Ortaçağ boyunca onuncu yüzyıl, Batı Avrupa ticari etkinliğinin en az düzeye indiği dönem olmuştur⁹¹. Yakın Doğu’nun büyük ticaret merkezleriyle olan ekonomik temas bir hayli azalmıştır. Güçlü Bizans donanması sayesinde Adriyatik denizi üzerinden Venedik’le ticari irtibat korunmuş ve Vikinglerin Rusya’ya inmesiyle İstanbul ile yapılan ekonomik etkinlik sürdürülmüş olsa da, bu olaylar ticari devrim öncesi Batı Avrupa’nın ekonomisi

⁸⁹ Sidney Painter, **Mediaeval Society**, 6.bs., Cornell University Press, New York, 1960, s. 66.

⁹⁰ Pirenne, **Ortaçağ Avrupası’nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, s. 10.

⁹¹ Painter, **a. g. e.**, s. 64.

hayatında çok sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Tüccar sayısında büyük bir düşüş görülmüş, ekonomik düzen içinde paranın kullanımı büyük ölçüde azalmıştır.

Buna karşı, on birinci yüzyılda ticari sahada yaşanan gelişmeler, büyük ve köklü bir değişimi gözler önüne sermiştir⁹². Akdeniz'in Batı Avrupa'ya yeniden açılmasıyla⁹³, ticari etkinliğin esas olarak üç merkezde toplandığına şahitlik edilmektedir⁹⁴. Bunlardan birincisi, Güney ticaret alanı, ikincisi Kuzey ticaret alanı ve nihayet üçüncüsü, Kuzey ile Güney arasındaki ekonomik sirkülasyondan doğan alandır.

Akdeniz havzasında toplanan Güney ticareti, Orta ve Kuzey İtalya'daki ticaret şehirleri başta olmak üzere, Güney Fransa ile bazı İspanyol şehirlerinin öncülüğünde yapılmaktadır. Batı Akdeniz sahillerinden çıkan ürünlerin Doğu Akdeniz'e ulaştırılması ile Asya ürünlerinin Batı'ya taşınmasına ve bu faaliyetlerden elde edilen ekonomik kara dayanmaktadır. Bu özelliğiyle Güney ticaret alanı, başlangıcından beri deniz ticareti karakterine sahiptir. Gerçekten de, daha onuncu yüzyılda Güney İtalya tüccarlarının Bizans ve Müslüman Arap ülkeleriyle icra ettikleri ticaret mevcuttur⁹⁵. Öte yandan, kutsal topraklara ulaşmak için deniz taşımacılığını kullanmak zorunda olan Haçlılar Akdeniz şehirleriyle ortak hareket etmiş, bu sayede Güney ticareti genişlemiştir. İtalyan Şehir Cumhuriyetleri gemileri ve finansmanlarıyla Haçlı Seferlerini desteklemiş, bunun karşılığında fethedilen topraklardan pay almış ve bazı ekonomik yükümlülüklerden muaf tutulmuşlardır. Bunun yanında, Haçlı Seferleri, Avrupalı tüccarların Doğu ile Batı arasındaki ticaret yollarını daha rahat bir şekilde kullanmalarının önünü açmıştır. İlerleyen süreçte Haçlı Seferleri tüccarlar nezdinde dini nitelikte olmaktan çok, giderek iktisadi menfaat güdülen hareketler olarak görülmeye başlanmıştır⁹⁶. Örneğin Venedikliler, IV. Haçlı Seferi'ne (1202-1204)

⁹²A. e., s. 66.

⁹³ Pirenne, **Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, a. g. e. s. 41.

⁹⁴ Herbert Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi**, çev. M. Ali Kılıçbay / Osman Aydoğuş, Ankara, Paragraf, 2005, s. 134.

⁹⁵ Crouzet, **a.g.e.**, s. 27.

⁹⁶Yazar Avrupalıların birbirleri arasındaki ekonomik rekabetin Müslümanların bile dikkatini çektiğini belirtmektedir. Bkz. Heaton, **a.g.e.**, s. 142.

yaptıkları yardım karşılığında, fethedilen İstanbul'un sekizde üçünü ve Bizans İmparatorluğu'nun önemli noktalarındaki ticari faaliyet tekeli ellerine geçirmişlerdi. Haçlı Seferleriyle elde edilen askeri başarı gemicilikteki üstünlükle birleşince, Venedikli ve Cenevizli tüccarlar Akdeniz ticaretinin hâkimi olmuşlardır. İtalyanların başarısına, İspanyol ve Fransız tüccarların Batı Akdeniz ve Güney Fransa'dan başlayan ticari atılımları eşlik etmiştir. Bu istikamet doğrultusunda, İber Yarımadası'nın İspanyollar tarafından Endülüs Araplarından arındırılıp yeniden fethedilmesi (*reconquista*) hadisesini, aynı zamanda bir “ticari yeniden fetih” şeklinde yorumlamak mümkündür⁹⁷.

Uzun mesafeli ticaret yalnızca Akdeniz havzasıyla sınırlı kalmamıştır. Kuzey Denizi ve Baltık Denizi çevresinde varlık gösteren başka bir ticaret ağı olan Kuzey ticaret alanı söz konusudur. Londra'dan Brugge'a, oradan Lübeck ve Novgorod'a kadar uzanan geniş bir ticaret alanı meydana gelmiştir. Kuzey Avrupa ticareti şarap, kürk, balık, tuz, kereste, bakır, demir ve tahıl gibi ürünlerin mübadelesini konu edinmektedir. Üçüncü ve son ticaret alanı olan Kuzey-Güney ticaret alanıysa, sözü edilen iki merkezi ağı birbirine bağlamaktadır. Buradaki ticaretin hayati rotasını Alçak Ülkeler'den başlayıp Paris çevresine, oradan Rhône vadisi üzerinden Akdeniz'e uzanan güzergâh belirlemektedir⁹⁸.

1.3.2.Ortaçağda Ticari Örgütlenme

Ana hatlarıyla yeniden canlanışını ve geçirdiği hayati dönüşümü incelediğimiz ticari etkinliğin örgütlenme biçimine dikkatimizi yoğunlaştırmak istiyoruz. Ticari etkinliği hayata geçiren merkezi aktör, tüccardır. “Tüccar” kelimesi sıklıkla, “gezgin” veya “seyyah” kelimeleriyle aynı anlamda kullanılır. Bu türden tüccara, “gezgin tüccar” adı verilir⁹⁹. Tüccar çoğu durumda, kar elde etmeyi hedeflediği ürünleri uzak

⁹⁷ Nitekim, Yarımada bir kez daha İspanyolların kontrolüne geçince, Müslümanların Doğu Akdeniz'e yoğunlaşan ticari etkinliğinin aksine, Kuzey Avrupa'yla Atlantik üzerinden yapılan ticaretin başladığı söyleniyor. Crouzet, **a.g.e.**, s. 28.

⁹⁸ Heaton, **a.g.e.**, s. 145.

⁹⁹ Le Goff, **Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri**, çev. Oğuz Adanır, 2. bs., Ankara, Doğu Batı, 2020, s. 21.

yerlerden bularak, başka yerdeki pazarda satar. Bu uzun yolculuğu yaparken kara yolunu, nehir ve kanallar ile deniz yolunu kullanır. Aynı rotayı izlemek suretiyle hammaddeler, yiyecekler ve diğer kar getiren ürünleri toplayarak bir pazardan diğerine dolaşırlar. Bu gezgin insanların hayatı, sayısız risk ve serüvenle doludur¹⁰⁰. Çünkü bu insanların bir kısmı, haydut ve korsanlığı bırakıp tüccarlığa soyunmuş kişilerdir¹⁰¹. Bu yüzden her zaman maceracı ve girişimci ruhlarını korumuşlardır. Gezgin tüccar, ekonomi hayatının merkezi bir unsuru olmakla birlikte, ticaretle hayatını sürdüren kişiler onlardan ibaret değildir. Ticaret erbabının diğer kısmında, serüven dolu yolculukları bırakmış, çoğu durumda şehirde bulunan işletmesinde mukim kimseler yer alır. Tüccarın, dükkanında sabitleşip etkinliğini buradan yürüten sözünü ettiğimiz türüne, “yerleşik tüccar” adı verilmektedir¹⁰². Bu kişilerin kendileri gezgin olmayı bırakmışsa da, malları durağanlaşamaz. Mallar, muhtemelen başka bir girişimciye ait taşıma imkanları kullanılarak, bir yerden başka bir yere ulaştırılmalıdır. Ayrıca, kendilerine ait olmayan kaynaklardan sermaye sağlamaları gerekir. Bu olgular, yerleşik tüccarı, diğer girişimci ve tacirlerle ortaklıklar kurmaya iter¹⁰³. Sabit tacir, ekonomik menfaat uğruna birbirinden farklı yerlere seyahat eden girişimcilerle işbirliği yapar.

Ortaçağ ticari hayatında fazlasıyla yaygın olan ortaklıkların, çeşitli biçimlerde kurulduğu gözlemlenebilir¹⁰⁴. Birçok biçimde kendini gösterebilecek olan ortaklıkların en yaygını, *commenda* adı verilen sözleşmeyle doğan türdür. *Commenda* sözleşmesine göre, ortaklardan pasif olanı sermayeyi koyar, gezgin olan diğeryse

¹⁰⁰ Le Goff, gezgin tüccarın, mallarını taşıırken üstesinden gelmek zorunda kaldığı engellerden söz etmektedir. Yazar bu konuda, yolların elverişsizliğini ve taşımacılığın yetersizliğini açıklamaktadır. Bu zor şartlar, Alplerin ve Pirenelerin aşılmasını gerektiren Kuzey ile Güney arasındaki ticaret rotası söz konusu olduğunda, iyice çetin bir hal almaktadır. Muhtemel tehditlere hırsızlık ve haydutluk eklenmelidir. Deniz taşımacılığı kullanıldığında, bu sefer, ani korsan baskınlarından kaynaklanan ciddi güçlüklerle şahitlik edilir. O kadar ki, korsanlar, yağmayı destekleyen ticaret erbabıyla yaptıkları sözleşmeler vasıtasıyla, bu faaliyeti iyiden iyiye bir gelir kaynağı haline getirirler. Bkz. Le Goff, **Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri**, s. 21-26.

¹⁰¹ Sander, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁰² Heaton, **a.g.e.**, s. 152.

¹⁰³ Le Goff, **Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri**, s. 29.

¹⁰⁴ **A.e.**

ticari işlemi gerçekleştirmeyi üstlenir. Sermayedar pasif ortak maddi varlığını, gezgin ortak emeğini riske eder. Hedeflenen amaç gerçekleşir ve iş yapılırsa, sermayedar ortak karın dörtte üçünü, yolculuğu yaparsa dörtte birini alır. Taraflar, risk ile karı paylaştıklarından, ortak olarak kabul edilir¹⁰⁵. Diğer noktalarda aralarındaki münasebet, alacaklı ile borçlu münasebetine benzer. *Commenda* sözleşmesine, emeği koyan taraf niteliğiyle katılmak, sermayesi olmayan genç tacir adaylarına ticaret dünyasına girebilmeleri için önemli fırsat verir. Başka bir ortaklık türü olan *societas maris*, deniz ticaretinde yapılır. Ana hatlarıyla *commendaya* benzeyen bu deniz ortaklığında taraflar, genelde, önceden yaptıkları *commenda* sözleşmesinden elde edilen karı ortaya koyar.

Her iki sözleşme türü de fazlasıyla yaygın olmakla birlikte, münferit girişimler hedeflenerek kurulduğundan, ortaklık bağı zayıf kalır ve geçici süreliğine hayata geçer. *Vera societas* adı verilen ortaklık biçimindeyse, daha sağlam ve uzun süreli bağa ulaşıldığına şahitlik edilir¹⁰⁶. *Vera societas* ortaklığında taraflar, sözleşmede belirtilen sıkı koşullar dahilinde, belirli süre boyunca (genellikle beş yıl) işbirliğini sürdürür. Sözleşmesel bağ, evlilik ve akrabalık bağlarıyla desteklenir. Ortaklardan bir kısmı, ortaklığın merkezi olarak belirlenen mekânda bulunurken, diğerleri başka memleketlere seyahat eder. Akrabalık bağıyla desteklenen işbirliğinin ötesinde, doğrudan aile üzerine inşa edilen kalıcı ortaklıklar da ifade edilmelidir. Ortaklığın aile bünyesinde kurulması, son derece güçlü ve etkili yapılar vücuda getirir. Modern anlamda, bu türden ortaklıkların “kumpanya” olarak adlandırılabilceği, ancak tüzel kişilik niteliğine sahip olmadıkları belirtilmektedir¹⁰⁷. Mesela, Ortaçağın ünlü Floransalı tüccar ailesi Mediciler, ticari bağın doğrudan aile bünyesi üzerine inşa edilmesi tarzındaki bir ekonomik girişimle varlık göstermiştir.

Uzun mesafeli ticaret ve ticari örgütlenmedeki gelişme sonucunda, Avrupa’da paranın kullanımı yaygınlaşmıştır. Piyasada para dolaşımının artması, ticari değişimin

¹⁰⁵ A.e.

¹⁰⁶ Heaton, a.g.e., s. 154.

¹⁰⁷ Le Goff, *Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri*, s. 31.

ölçüsünü ortaya koyduğundan, belirleyici bir ayırım çizgisini vücuda getirmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın bu kısmında, para ekonomisinin gelişmesi sürecinde şehirlerin konumunu incelemenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1.3.3.Doğal Ekonomi ile Para Ekonomisi Arasındaki İlişki Bağlamında Şehir Ekonomisi

Belirli bir ekonomik düzen, ekonomik düzenin işleyişinde paranın gördüğü işlevin önemine göre “para ekonomisi” (*Geldwirtschaft*) veya “doğal ekonomi” (*Naturalwirtschaft*) olmak üzere ikiye ayrılabilir¹⁰⁸. Eğer ekonomik düzende mübadele, üretim ve tüketim gibi temel faaliyetler para kullanılmadan gerçekleşiyorsa, söz konusu ekonomik düzenin “doğal ekonomi” olduğu söylenebilir. Buna karşı, para, ekonomik faaliyetlerin temelinde yer alıyor ve sistemin sürdürülmesi para kullanımı sayesinde gerçekleşiyorsa, “para ekonomisi”nin varlığından bahsedilir. Sonuç olarak, paranın oynadığı rol ve kullanım miktarı, yapılan ayırımda değerlendirme kriterini oluşturmaktadır. Bu ayırım bağlamında, önce Ortaçağ ekonomisinin durumunu değerlendirmek, ardından ekonominin bir parçası olan şehirlerin oynadığı rolü incelemek yerinde olur.

Ortaçağın geleneksel ekonomik birimlerinde paranın kullanımının düşük düzeyde olduğu, ekonomik mübadelenin paraya çok fazla gerek duyulmadan gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, Ortaçağda para hiçbir zaman kullanımdan kalkmamış, diğer deyişle, nakit kullanımı asla tamamen yok olmamıştır¹⁰⁹. Bu sebeple, saf anlamda kapalı bir ekonomi Ortaçağda hiçbir zaman söz konusu değildir. Diğer deyimle para, Ortaçağ ekonomisinin işleyişinde her zaman yer almış, fiyat ve ücretin ekonomik değerini tanımlamasıyla değer belirleme aracı işlevini görmüştür¹¹⁰.

Maddi kültür düzeyi görece az gelişmiş Ortaçağ öncesi ve barbar istilaları sonrası Avrupa toplumlarının ekonomi hayatında para kullanılmayıp mübadelenin

¹⁰⁸ Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven Uğur Güven, Ankara, Doğu Batı, 2021, s. 276.

¹⁰⁹ A.e., s. 277.

¹¹⁰ A.e., s. 276.

esas alındığı, bu sebeple doğal ekonominin geçerli olduğu düşünülebilir. Oluşabilecek böyle bir düşünceyle ticari devrim dönemi değerlendirildiğinde, ticari devrim sayesinde kapalı bir ekonomiden çıkılıp, tamamen canlı ve paranın hakimiyetinin kendini gösterdiği bir düzene geçilmiş olduğu zannedilebilir. Fakat tarihsel olgular oluşabilecek bu türden bir düşünceyi yanlışlamaktadır. Nitekim, Romalıların tahakkümünden önce bile, Merkez ve Kuzey Avrupa toplumlarında paranın tedavülde bulunmuş olduğu belirtilmektedir¹¹¹. Mesela, erken Cermen kodlarında bazı suçlara ilişkin cezaların nakdi ödentiler biçiminde tanzim edildiğini görmek mümkündür¹¹². Daha eskiye gidilirse, milattan sonra birinci yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun sınır hatlarındaki Cermenlerin Roma sikkelerini (*denarii*) kullandıklarına şahitlik edilir¹¹³. Bundan dolayı, Ortaçağ ticaret devrimi öncesindeki zamanı, iktisat terminolojisi bakımından bütünüyle doğal ekonomi terimiyle karşılamak doğru değildir. Ticari devrim gerçekleştiğinde, doğrudan doğal ekonomiden çıkmış olduğu anlamına gelmemektedir. Paranın kullanımı bakımından söz konusu iki dönem arasındaki farklılığın, bir nitelik farkı değil, sadece bir nicelik farkından ibaret olduğu söylenebilir¹¹⁴.

Ortaçağda yerleşik bir para ekonomisinin varlığını saptamayı mümkün kılan iki esas belirti bulunduğu ifade edilmektedir. Bu belirtilerden birincisi, pahası yüksek eşya birikiminin varlığı ve bunların mübadele işlemlerinde kullanılmasıdır. Belirtilerden diğeri ise, madeni sikke haricindeki diğer nesnelerin parasal değerlerinin mevcudiyetidir. Sikke dışındaki bazı nesneler (büyükbaş hayvan, kumaş ve baharat gibi) değer belirleme işlevi görmektedir. Sözü edilen durumu destekleyen başka bir

¹¹¹ Rory Naismith, **Money and Coinage in the Middle Ages**, ed. Rory Naismith, Boston, Bill, 2018, s. 2.

¹¹² Karl Shoemaker, "Germanic Law", **The Oxford Handbook of European Legal History**, ed. Heikki Pihlajamäki vd., Oxford, Oxford University Press, 2018, s. 249-265.

¹¹³ Tacitus (56-117) *Germania*'nın iç bölgelerinde yaşayan halkların "daha basit ve eski bir yöntem olan" mübadele usulünü tatbik ettiklerini, ticarete aşına olan sınırdaki yaşayan halkların ise, Roma sikkelerine kıymet verip kullandıklarını söylüyor. bkz. Cornelius Tacitus, **Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri**, çev. Mine Hatapkapulu, İstanbul, Kabalcı, 2006, s. 29-31, 99.

¹¹⁴ Heaton, **a.g.e.**, s. 160.

olgu, doğrudan metal paraya yönelik olan yaklaşımdır. Zira metal, çoğunlukla para niteliğiyle değil, bir maden, değerli bir eşya niteliğiyle önemli görülmektedir.

Para ekonomisi esas olarak on üçüncü asırda ticaret devrimiyle gelişmiştir. Para kullanımı ve dolaşımı değerli madenlerin piyasaya sürülmesiyle artmıştır. Değerli madenlerin piyasaya girişi, özellikle Floransa (*florin*), Venedik (*duka*) ve Ceneviz gibi büyük İtalyan şehirleri tarafından basılan altınla meydana gelmiştir¹¹⁵. Almanya’da ise, altın paradan ziyade gümüş para bilinmektedir. Avrupa içlerinde Köln ve Regensburg *dinarı* dolaşımdadır.

On üçüncü asırda para ekonomisinin gelişmesi, bir takım toplumsal sonuçlar doğurmuştur. Araştırma konumuz bakımından, para kullanımının genel ekonomi içinde genişlemesinin en önemli sonucu, tüccar grubunun iktisadi davranışı üzerinde yaptığı yararadır. Zira toprak rantından beslenen feodal soylulardan farklı olarak, tüccar grubu için nakit akışı kritik bir öneme sahiptir. Tüccar grubunun iktisadi davranışının gerçekleştiği mekân, çoğunlukla şehirler olduğundan, para ekonomisinin ilerlemesi şehir ekonomisinin büyümesine katkıda bulunmuştur.

1.3.4.Şehirlerin Oluşumunun Ticaret Dışındaki Sebepleri

Şehirlerin oluşumunun doğrudan ve tek başına ticaretin canlanmasına bağlanmasının, genel kabul görmüş bir hipotez olduğu söylenebilir. Bu hipotez, başta H. Pirenne tarafından öne sürülmektedir. Fakat, ticaretteki değişim şehirlerin oluşumuna sebebiyet veren belki de en önemli etken olmakla birlikte, kesinlikle tek etken değildir. Şehirlerin tezahüründe ticari canlanma olgusunun tek başına yetersiz kaldığı, buna sebebiyet veren başka olguların da bulunduğu, Pirenne’den sonra gelen araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir. J. Le Goff, L. Mumford ve H. Bermann

¹¹⁵Konu bağlamında bir çeşit para basma ve darphane kurma yetkisi olan ve hukuken *Regal* niteliğinde değerlendirilen *Münzregal* mefhumunu zikretmek gerekir. Ortaçağ hukukunda önceleri kralın, sonraları kral ile birlikte mülkî yöneticilerin uhdesinde bulunan *Regal* (*iura regalia*) salahiyeti, senyöre maddi gelir getiren bir beylik hakkıydı. *Regal* yetkisi medeni hukuk bakımından özel mülkiyeti kısıtlayıcı bir etkiye sahipti. Çünkü salahiyetin mevzu birey mülkü üzerinde tecelli edebilirdi. Söz konusu salahiyetin muhtevası senyör lehine maden çıkarma, avlanma, tuz yataklarından faydalanma ve balık tutma gibi hususlardan olabileceği gibi, bir çeşit para basma yetkisini ifade eden *Münzregal* biçiminde de olabilirdi. bkz. Hoke, **a.g.e.**, s. 68.

bu araştırmacılara örnek gösterilebilir. Bu başlık altında, şehirlerin tezahürüne etki eden ve temelde ticaret dışı mahiyete sahip faktörleri izah etmeye çalışacağız.

Sözü edilen yaklaşım doğrultusunda erken tarihli örneklerde ticaretin yapıldığı pazarların bazılarının uluslararası/bölgelerarası değil, yerel nitelik taşıdığı, dolayısıyla, bir şehri doğuracak etkiye sahip olmadığı öne sürülmektedir¹¹⁶. Öte yandan, yine bazı şehirlerin ortaya çıkışının ticaretteki canlanmanın öncesine rastladığını ifade etmek gerekir¹¹⁷. Bu bakımdan, yalnızca ticari canlanma olgusuna dayanan hipotez, şehirlerin meydana gelmesinde doğrudan ve tek başına yeterli bir açıklama sunmamaktadır. Öyleyse, şehirlerin doğuşunu açıklamak üzere, ticari canlanmanın dışında, başka etkenlerin de bulunduğu varsayımını içeren yeni bir hipotez söz konusu edilmelidir.

Öncelikle, yukarıda tarihsel gelişimini incelediğimiz *korunaklı yerlerin inşasının*, şehrin meydana gelişinde temelde ticaret dışı bir faktör olarak rol oynadığı belirtilebilir. Gerçekten de, tahkimatlı yerler Avrupa genelinde oluşan geniş mal dolaşımına imkan sağlamış, durak noktaları belirlemiştir¹¹⁸. Mal dolaşımı sayesinde şehirlerin nüfusu artmış ve refah seviyesi yükselmiştir. Bunun yanında, *görece barış ortamı* da bir etken niteliğiyle eklenebilir. Zira onuncu asırdan sonra Hıristiyan alemini dehşete düşüren istilalar sona ermiş veya kontrol edilmiştir¹¹⁹. Bu durum, siyasi olarak önceki iki asra göre daha istikrarlı bir ortam yaratmıştır¹²⁰.

Öte yandan ve daha önemli olarak, belirli bir bölgede şehrin oluşabilmesi, tarihsel sürece dair başlıkta kendini gösterdiği gibi, bölgedeki ihtiyacı karşılayacak tarımsal ürün varlığına ve bu ürünlerin mübadele edilmesine bağlıdır¹²¹. Avrupa

¹¹⁶ Mumford, **Tarih Boyunca Kent Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, s. 318-319.

¹¹⁷ A.e., s. 318.

¹¹⁸ A.e., s. 320.

¹¹⁹ Leonardo Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, çev. Nur Nirven, İstanbul, Afa, 1995, s. 42.

¹²⁰ Pirenne görece siyasi istikrarın, anarşiden kurtulmuş toplumun barış ihtiyacını karşılayan İlahi Barış hareketleriyle desteklendiğini ifade ediyor. Bkz. Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, çev.: Şadan Karadeniz, 16.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, s. 64.

¹²¹ A.e., s. 317.

genelinde görülen *zirai iyileşme ve tarımsal ilerleme olguları*, bahsedilen gereklilikleri karşılamıştır. Bu olgular, ticari canlanma ve sanayideki gelişmenin yanında, şehirlerin doğuşunda yaratıcı bir rol oynamıştır. Tarımsal ilerleme sayesinde, onuncu asırdan başlayarak on üçüncü asra kadar uzanan zaman diliminde, şehirleri de dolduracak nüfus artışı imkânı elde edilmiştir¹²². Le Goff'un şu ifadeleri, bahsettiğimiz hususta yol göstericidir:

“Henri Pirenne, Ortaçağ kentinin, ekonomik işlevi çerçevesinde doğup geliştiğini mükemmel bir biçimde göstermiştir. Pirenne, kuşkusuz tacirlerin rolünü abartmış, zanaatkarlarını küçümsemiş, tarımsal gelişmeye oranla ticari uyanışa aşırı önem vermiştir, oysa kent merkezlerini, insan ve yiyecek bakımından besleyerek ayakta tutan, tarımsal gelişmedir.”¹²³

Bunun da ötesinde, Ortaçağ'da etkili şehirleşme olayının görüldüğü bölgelerde, önemli ticaret yollarının bulunmasının yanı sıra, tarıma elverişli zengin ovalar da mevcuttur¹²⁴. Dolayısıyla, ticaret ve tarım olguları ayrı ayrı birer faktör konumundadır.

Sözü edilen olaylara verimsiz toprakların tarıma elverişli ekili araziye dönüştürülmesi faaliyeti eklenmelidir. Bir sonraki paragrafta ele alınan nüfus artışı olgusu, on ila on dördüncü asırlarda geniş bir arazi açma hareketini gerektirmiştir¹²⁵. Bu doğrultuda, Almanya'da tarlaların genişletilmesinden, daha sonra ise Avrupa'nın diğer yerlerinde bataklıkların kurutulup ekili topraklara dönüştürülmesinden bahsedilmektedir¹²⁶. Böylece, Avrupa'da Roma İmparatorluğu döneminden beri, ilk defa on birinci asra geçilirken ekili tarım arazilerinde ciddi bir genişleme görülmüştür. Önceden köyler birbirinden kopuk ve birbirleriyle temasları son derece azken, artık aralarındaki temas artmaya başlamıştır. Zirai yöntemlerdeki değişim, verim ve ürün

¹²² Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 81.

¹²³ Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 84.

¹²⁴ *A.e.*, s. 84-85.

¹²⁵ *A.e.*, s. 73.

¹²⁶ Mumford, *The Culture of Cities*, s. 22.

çeşitliliğini artırarak beslenme kapasitesini yükseltmiştir¹²⁷. Bahsedilen faaliyetlere manastır tarikatlarının olumlu etki yaptığını eklemek gerekir.

Zirai sahadaki iyileşme ve ilerleme, *nüfus artışı*nı beraberinde getirmiştir. Zira on ve on dördüncü asırlar arasında Batı Hristiyan dünyasında nüfusun iki katına çıktığı belirtilmektedir. “Ren ile Moselle nehirleri arasında kalan bölgenin nüfusunun on ve on üçüncü asırlar arasında on kat arttığı”¹²⁸, İngiltere’de 1086 yılında *Domesday Book*’a göre 1 milyondan az olan nüfusun 1340’ta 4 milyona yaklaştığı¹²⁹ aktarılmaktadır. Aynı şekilde, İtalya’nın nüfusu on dördüncü asırda 10 milyonu geçmiştir¹³⁰. Aşağıdaki tabloda Ortaçağ boyunca Avrupa genelinde görülen nüfus artışını saptamak mümkündür.

Tablo 1: 10 ile 14. Asırlar Arasında Avrupa Nüfusu

Yıl M.S.	Nüfus (Milyon) Eski SSCB’ye Ait Toprak- lardaki Popülasyon Hariç	Nüfus (Milyon) Ural Dağlarına Ka- dar Olan Topraklar- daki Popülasyon Dahil
900	28	-
1000	30	36
1100	35	44
1200	49	58
1250	57	-

¹²⁷ Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, s. 72

¹²⁸ Mumford, *Tarih Boyunca Kent Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, s. 324; Mumford, *The Culture of Cities*, s. 23.

¹²⁹ Heaton, *a.g.e.*, s. 109.

¹³⁰ Mumford, *The Culture Of Cities*, s. 23.

1300	70	79
------	----	----

Kaynak: Françoise Crouzet, **A History of the European Economy 1000-2000**, s. 11.

Genel nüfus artışına, hem şehir sayısının, hem de şehirde yaşayan nüfusun artması eşlik etmiştir¹³¹. Almanya’da onuncu asrın başında 40 olan şehir sayısı, on ikinci asrın sonunda 250 olmuştur¹³². Koloni şehirlerinin kurulması sürecinden sonra, bu sayı 2.000 civarına yükselmiştir. Bununla beraber, sayıları verilen şehirlerin sadece dokuzunun nüfusu 2.000’den fazladır. Şehirlerde yaşayan nüfusun yoğunluğu, Avrupa’nın diğer yerlerinde bulunan şehirlerde kendini daha açık bir şekilde göstermektedir. On ikinci asırda nüfusu 100.000 olan Paris, on üçüncü asrın sonunda 240.000’e yaklaşmıştır¹³³. Nüfusu 45.000 olan Floransa’nın, 1339’da 90.000’e kadar yükseldiği belirtilmektedir¹³⁴.

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız zirai iyileşme ve nüfus artışı olguları, zirai sahadaki aktörlerin ekonomik davranışını etkilemiştir. Bu değişim, köylünün günlük/geçimlik tarımsal faaliyetten, pazara dönük tarımsal faaliyete geçişi artırması şeklinde olmuştur. Tarımsal üretimin, geçimlik üretim ve ticari üretim şeklinde ikiye ayrılması, halen geçerliliğini koruyan bir ayırımdır¹³⁵. Bu noktada, Ortaçağda paranın durumuna ilişkin konuda incelendiği gibi, Ortaçağ Avrupası’nda salt kapalı ekonominin bulunmadığını hatırlamak faydalıdır. Kapalı bir ekonominin yokluğuna benzer şekilde, Ortaçağ kır toplumunun atomu olan manor örgütünde, sadece geçimlik ihtiyaca yönelmiş ekonomik faaliyet gerçekleştirilmemiştir. Diğer deyişle, klasik biçiminde dahi manor örgütünde geçimlik ihtiyacın dışında olan faaliyetler ve

¹³¹ David Nicholas, **The Later Medieval City 1300-1500**, Londra New York, Routledge, 2014, s. 4.

¹³² Seraphim, **a.g.e.**, s. 42.

¹³³ Mumford, **Tarih Boyunca Kent Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği**, s. 324-325; Mumford, **The Culture Of Cities**, s. 23.

¹³⁴ Mumford, **The Culture Of Cities**, s. 23.

¹³⁵ Heaton, **a.g.e.**, s. 104-105.

geçimlik ürün kategorisinin dışında kalan ürünler mevcuttur¹³⁶. Buna ek olarak, onuncu asırda şehirlerin canlanması, kırsalda geçim dışı üretimin artmasını tetiklemiştir¹³⁷. Böylece, ticari tarım genişlemiştir. Köylünün ekonomik davranışı, şehir pazarına götüreceği ürünleri üretmek, ulaşım mümkün değilse, bu ürünleri şehirde satılmak üzere tüccarlara satmak yönünde değişmiştir. Sonuçta köylü, günlük ihtiyaçlarına yönelik faaliyete, ticari amaçlara yönelmiş üretim faaliyetini eklemiştir¹³⁸. Fazla ürettiği ürünleri komşu pazarlarda satarak, özgürlüğünü satın almasına imkân verecek nakit birikimine kavuşmuştur¹³⁹.

1.3.5.Zanaatkarlığın Gelişmesi

Kırsal alandaki ilerleme şehirde toplanan zanaat faaliyetleriyle tamamlanmıştır. Zira tarımsal ürünün şehir ahalisine satılmasının karşılığında tarımsal üreticiye şehirde organize olmuş zanaat sayesinde işlenmiş mamuller verilir. Zanaat mamulünün kırsal ham madde ve gıda ile mübadelesi, şehir ekonomisinin esaslı bir parçası haline gelmiştir ve ihtiva ettiği öneme binaen şehir yönetimince titizlikle kontrol edilmiştir¹⁴⁰. Dolayısıyla, kır ile şehir arasında var olan bu iktisadi ilişkinin şehrin meydana gelmesinde esaslı bir etki yaptığı söylenebilir. Tek başına ticaret, bahsedilen iktisadi değeri üretememektedir.

Kır ile şehir arasındaki iktisadi münasebetin sadece Ortaçağ şehirleri için değil, genel olarak bütün uygar toplumlar için önemli olduğu ifade edilebilir¹⁴¹. Bunun sebebi, şehirdeki işlenmiş mamulün, kırdan alınan ürün karşılığında tarımsal üreticiye

¹³⁶ Yazar, manor örgütünün hiçbir zaman tam anlamıyla kendine yeter bir ekonomik yapıya sahip olmadığını, tuz ve demir gibi ürünlerin dışarıdan alındığını zikrediyor. Bkz. Pınar Ülgen, “Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, **Mukaddime Dergisi**, S. 1, 2010, s. 1-16.

¹³⁷ Heaton, **a.g.e.**, s. 105.

¹³⁸ Heaton, **a.g.e.**, s. 105.

¹³⁹ Barkan, köylünün istihsal ettiği fazla ürünü satarak nakit biriktirmesi hadisesini şu şekilde izah ediyor: “Köylü, fazla istihsal ettiğini komşu pazarda satmak imkanlarını elde ettikten ve para halindeki servetler, iktisadi münasebetler nizamında büyük bir mevki kazandıktan sonra, köylü için para biriktirmek ve bu para ile hürriyetlerini satın almak imkânı hasıl oldu.” Ömer Lütfi Barkan, **İktisat Tarihi Ders Notları**, Kitap II, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1957, s. 113.

¹⁴⁰ M. V. Clarke, **Medieval City State**, Londra, Methuen, 1926, s. 26-27.

¹⁴¹ Adam Smith, **Milletlerin Zenginliği**, çev. Haldun Derin, 6.bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 407.

satılması yoluyla her iki birimin de iktisadi kazanç elde etmesi ve bu sayede büyüme imkânı yakalamasıdır. Aksi durumda, yani şehrin zanaat faaliyetinin tarımsal üreticiyi karşılamaması halinde, şehrin büyüme ihtimali ilişkide olduğu tarımsal alanın/birimin kendisini besleme kapasitesi ile sınırlı kalır ve bu sınırı aşamaz¹⁴². Diğer deyimle, şehir, iktisadi olarak sadece kırsal alanın sağladığı imkanlar ölçüsünde büyüyebilir. Buna karşı, bu karşılıklı kazancın kendini göstermesi sonucunda, şehir ve kır müşterek biçimde büyüme imkânı yakalar¹⁴³.

Ortaçağda birçok zanaat faaliyeti geleneksel olarak şehirlinin ilgilendiği bir meşgaledir. Bununla birlikte, birçok zanaat esasen kırsalda başlamıştır ve bazıları modern zamanda bile bu özelliğini korumuştur. Şu hâlde, köken itibarıyla kırsalda başlayan zanaat faaliyetlerinin zamanla açık bir şekilde şehirde toplandığını saptamak mümkündür. Üstelik bu faaliyetler dağınık biçimde değil, loncalar¹⁴⁴ etrafında düzenli bir biçimde organize olmaktadır. Loncalar, yerleşik tüccar ve zanaatkarları bağlayan sıkı kurallar etrafında vücuda gelmiştir. Zanaatkarlar usta, kalfa ve çırak olmak üzere hiyerarşik bir ilişki içinde örgütlenirler. Bu örgütlerin her birinde yönetici konumunda bulunan “lonca baş ustası” yer alır¹⁴⁵.

Zanaat faaliyetlerinin gelişimi, öncelikle, şehirde toplanan küçük ölçekli endüstri üzerinden incelenebilir. Küçük ölçekli ve bölgesel endüstrinin, manoryal örgütte olduğu gibi, şehri iktisadi olarak kendine yeter bir birim haline getirme çabasının üzerinde yükseldiği söylenebilir¹⁴⁶. Şehirli nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için zanaatkar grubu sahneye çıkmış, bu hadiseyi, çevre kırsalda üretilen gıda ve ham madde karşılığında işlenmiş mamulün tedarik edilmesi takip etmiştir.

¹⁴² A.e., s. 408.

¹⁴³ A.e., s. 407.

¹⁴⁴ Bunlar Almanya’da *zunft*, Hollanda’da *ausbachten*, İngiltere’de *craft* ve İtalya’da *arti* adıyla anılır. Bkz. Rene Sedillot, **Dünya Ticaret Tarihi**, çev. Esat Nermi Erendor, Kültür Matbaası, İstanbul, 1983, s. 204.

¹⁴⁵ A.e.

¹⁴⁶ Clarke, a.g.e., s. 26.

Büyük ve bölgelerarası endüstri ise geniş hacimli ticaretle yakından ilişkili¹⁴⁷ olmak üzere, büyük ticaret rotaları üzerine konumlanmıştır. Bunun sebebi, tacirlerin işlenmiş zanaat mamulünü ticaret rotasını kullanarak elden çıkarabilmesidir. Metal eşya, ipek ve yünlü ürünler gibi temel zanaat ürünleri büyük ticaretin başlıca kalemleridir. Özellikle dokumacılığın on birinci yüzyıldaki gelişimi şehirlerin büyümesinde kritik bir rol oynamıştır¹⁴⁸. İpek, keten ve yün maddenin işlenmesi şeklinde temel dallara ayrılan dokuma endüstrisinin en hacimli ve dikkate değer olan türü, yünlü dokumadır¹⁴⁹. Her şehir, ister yerel pazara gönderilmek isterse dışarıya ihraç etmek için olsun, değişen derece ve kalitelerde olmak kaydıyla yünlü kumaş üretimi gerçekleştirmektedir. Bunların imal edildiği en önemli endüstriyel merkezler, Hollanda ve İtalya'dır. Mesela, Hollanda'da da başta Ghent ve Bruges olmak üzere diğer şehirler; İtalya'da ise Milan, Modena, Floransa ve Bologna yün dokumacılığının merkezleridir. Anılan bölgeler yünlü kumaş dokumacılığının merkezi olmakla birlikte, bu sahada tekel kurdukları söylenemez. Yine İtalya ve Hollanda'da yün eşya dokumacılığından daha az ölçüde olmakla birlikte keten ve pamuk eşya imali yapılmaktadır. Örneğin, pamuk endüstrisinin merkezi Güney İtalya, Floransa ve Venedik'tir. Madencilikte ise Liege şehrinin ilerleme kaydettiği söylenebilir.

Büyük ölçekli endüstriler de loncalar etrafında organize olmaktadır. Endüstri yöneticisi yada diğer deyimle lonca baş ustası, zanaat ham maddesinin alımının yapıldığı bir daireye sahiptir. Ham maddeler, ikmal deposu işlevi gören bu dairelerden, zanaat işleminden geçirilmek için kendi üretim mekanına sahip lonca ustalarına dağıtılır. Lonca ustalarının iş yerlerinde işlenmiş mamullerin üretim süreci tamamlanır. İşlenmiş mamullerin başat alıcısı olan kapitalist tüccar, bunların yabancı pazarlarda satılması üzerinde tam bir kontrole sahiptir¹⁵⁰. Yukarıda ele alınan pazar satışı ile hammadde alımı arasında bulunan zorunlu doğrudan ilişki, endüstriyel üretim

¹⁴⁷ Clarke, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁴⁸ Heaton, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁴⁹ Denis Menjot, "Handwerk Und Gewerbe in den Westeuropäischen Städten des Mittelalters vom 12. bis zum 14. Jahrhundert", **Luxemburg eine stadt in Europa**, Luxembourg, Musée d'histoire de la ville Luxembourg, , 2014, s. 41.

¹⁵⁰ Clarke, **a.g.e.**, s. 29.

sürecinde kapitalist tüccarın hakimiyetine sebep olmuştur. Diğer deyimle, bahsedilen üretim sürecinde, sermaye sahibi tüccarın baskınlığı açıkça kendini gösterir. Her ne kadar geniş ölçekli endüstri loncalar etrafında organize olmuşsa da, sermayesi ve ticari tecrübesi bulunmayan doğrudan çalışanın bu organizasyon içinde kayda değer bir yeri yoktur. İşlenmiş zanaat mamulüne talep arttıkça, ücretli çalışanların vücuda getirdiği proletarya, büyük endüstrinin ilerlediği şehirlerde iyiden iyiye kendini göstermeye başlamıştır. Daha küçük ölçekli ve yerel loncalara bağlı olan esnaf örgütlerinin aksine, onların iktisadi faaliyeti yabancı pazarlara bağlı olduğundan, ticari krizlerden etkilenmişlerdir. Bu sebeple, ücretli çalışanların bulunduğu endüstri faaliyetlerinde ticari krizlere bağlı olarak işsizlik sorunu oluşabilmektedir.

1.4.Ortaçağ Şehrinin Sosyolojik Unsurları

Şehirlerin gelişim süreçlerini ve ortaya çıkışlarını etkileyen sebepleri ele aldıktan sonra, tezimizin bu başlığı altında, Ortaçağ şehrinin sosyolojik unsurları hakkında bazı temel tespitlerde bulunmak istiyoruz. Şehir kavramı altında, sosyolojik bakımdan ne anlamamız gerektiğini incelemenin ve onu diğer beşerî yerleşimlerden ayıran kriterlerin neler olduğunu analiz etmenin yol gösterici olacağını düşünüyoruz. Diğer taraftan, şehir kavramının sosyolojik analizinin, tarihsel sürece dair izahatta bulunduğumuz konuların bütünlüklü bir şekilde anlaşılmasına yardım edeceği kanaatindeyiz.

Şehir kavramının, bütün tarihi örneklerini ihtiva eden genel bir tanımını yapmak mümkün görünmese de¹⁵¹, doğrudan Ortaçağ şehirlerini hedefleyen ve kendini bu hedefle sınırlayan bir kavramsallaştırma saptamak söz konusu edilebilir. Bu doğrultuda, Ortaçağ Avrupa toplumunda geçerli ve sınırlı olmak kaydıyla, şehir

¹⁵¹ Carl Haase, tek bir kriter veya kriterler bütününe dayanan tek bir şehir kavramsallaştırmasının yapılamayacağını, bundan ziyade, farklı dönemler için geçerli farklı şehir tanımlarının uygulanması gerektiğini öne sürmektedir. Carl Haase, “Stadtbeğriff und Stadtentstehungsschichten in Wesfalen”, **Die Stadt des Mittelalters**, ed.: Carl Haase, C.I (Begriff, Entstehung und Ausbreitung), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, s. 74-75.

kavramı içinde, aşağıda sıralanan unsurların bir arada bulunduğunu söylemek mümkündür¹⁵²:

1.) *Yerleşimin niceliksel bakımdan görece daha büyük olması ve yapıların kendi içine doğru kapanarak toplanması.* İnşa edilen yapıların kümelenmesi ile yerleşim yerinin görece büyük olması, şehirlerin ayırıcı özelliklerindendir¹⁵³. Mahallin kapalılığı, diğer deyimle bulunduğu çevreden izolasyonu, çoğunlukla, etrafını saran sur veya benzer tahkimat gereçleriyle sağlanır¹⁵⁴. Belirli araçlarla yerleşimi korumak şehre özgü bir durum değildir. Köy yerleşiminde de çit dizme ve hendek kazma yoluyla korunak sağlanır. Bu yüzden, şehre özgü esas tahkimatın sur örnek olduğu söylenebilir. Bununla beraber, ele alınan özelliğin tek başına şehri tanımlamaya elverişli olmadığı ifade edilmelidir. Çünkü, bu özelliğe dayanan tanım, sadece geniş bir alana yayılan ve kendi içine kümelenmiş kapalı yerleşimleri şehir kavramıyla adlandırmaya müsaade edecektir. Oysa böyle bir adlandırma, tarihsel örneklerle çelişir. Her şeyden önce, tanım bakımından, tahkimat yapımının iktisadi ve hukuki özellikler arkasında ikincil mahiyette olduğu söylenebilir¹⁵⁵. Öte yandan, yirminci yüzyılın ilk yılları gibi yakın zamanlarda bile Rusya’da, nüfus bakımından pek çok

¹⁵² Lütge, **a.g.e.**, s. 141; Bernhard Schäfers, ““Stadtsoziologie/Gemeindesoziologie”, **Wörterbuch der Soziologie**, ed.: Günter Enruweit vd., 3. bs., UTB, 2014, s. 507-511. Zikredilen sosyoloji sözlüğünde yer alan şehir tanımında Schäfers, burada ifade ettiklerimizden biraz farklı olarak, şu unsurları sıralamaktadır: 1.) Kendi içine kapanmış büyük yerleşim, 2.) Muadil yerleşimlerin aksine görece yüksek bir nüfus, 3.) Tarımsal üretimden geniş veya sınırlı ölçüde bağımsızlaşma, 4.) Yerleşimin, bulunduğu sosyal çevre için ekonomik, idari, dini ve kültürel merkez işlevi görmesi, 5.) İşbölümünün yerelleşmesi. Schäfers, şehir adı verilen beşerî yerleşimin, bu beş ayırt edici özellikten en az birini taşıdığını veya taşıması gerektiğini öne sürmektedir. Yazar, sözü edilen kavramsallaştırmanın, öncelikle Yeni Çağın modern burjuva şehirlerini betimlemeye yöneldiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, tanımın, “Ortaçağ şehir düzeni” gibi tarihteki diğer örnekler için, yalnızca uygun düştüğü ölçüde geçerli olabileceğini belirtmektedir. Diğer deyimle, öne sürülen tanım, modern şehir dışında kalan tarihsel örnekler için şartlı bir geçerlilik taşımaktadır. Bkz. Schäfers, **a.g.e.**, s. 508. Şehir tanımında kullanmak üzere esas aldığımız Lütge’nin verdiği unsurlar ise, doğrudan Ortaçağ şehrini kavramsallaştırmaya yöneliktir.

¹⁵³ Schäfers, **a.g.e.**, s. 508.

¹⁵⁴ Franz Irsigler, “Annäherungen an den Stadtbegriff”, **Europäische Städte im Mittelalter (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte)**, ed.: Ferdinand Oppl / Christoph Sonnlechner, C. 52, Innsbruck, 2010, s. 15-30.

¹⁵⁵ Yazar, tabiatıyla tahkimatsız tüccar ve zanaatkar yerleşimlerinin mevcut bulunduğunu söylüyor. Bununla birlikte, istihkâmın, şehir sakinleri ile kır sakinlerini hukuki ve sosyal bakımdan birbirlerinden ayıran mühim bir kriter işlevi gördüğünü ekliyor. Carl Haase, “Die mittelalterliche Stadt als Festung”, **Die Stadt des Mittelalters**, ed.: Carl Haase, C.I (Begriff, Entstehung und Ausbreitung), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, s. 378- 392.

şehirden büyük köyler bulunduğu öne sürülmektedir¹⁵⁶. Benzer şekilde, on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllar içinde, büyük bir köyünki kadar nüfusa sahip şehirler gözlemlemek mümkündür¹⁵⁷. Öyleyse, yerleşimin büyüklüğü ve izole niteliği, tek başlarına şehri ayırt eden kriterler olamaz.

2.) *Yerleşimin geçici değil sürekli olması*. İnsanların sürekli değil de, dönemsel ve geçici biçimde toplumsal varlık gösterdikleri durumda şehirden bahsedilemez¹⁵⁸. Bu yüzden, belirli zamanlarda kurulan ve ardından sona eren pazar veya fuarın bulunduğu mahaller, şehir niteliğinde değildir.

3.) *İktisadi bakımdan, en azından sınırlı ölçüde tarımsal üretimden bağımsızlaşma ve çok yönlülük gösterme*. İktisadi bakımdan, şehirde mukim nüfus, geçimini tarımdan ziyade ticaretle karşılar¹⁵⁹. Ticaret, ekonomik çok yönlülük getirmektedir. Ekonomik çok yönlülük, senyörün hanesinin ihtiyaçlarına odaklanmak yoluyla feodal biçimde elde edilebileceği gibi, bir pazarla da elde edilebilir¹⁶⁰. Bu sonuncusu, yani mahalde sürekli bir pazarın varlığı, son derece önemlidir. Zira “şehirden düzenli bir mal mübadelesini”¹⁶¹ mümkün kılar. Pazarın bu özelliği, gezgin tüccarları da kendine çekerek mahali cazibe merkezi yapar. Dolayısıyla, iktisadi anlamda “şehir, bir pazar yerleşimi”¹⁶²dir. Bununla birlikte, her pazar yerleşiminin şehre dönüşmediği akılda tutulmalıdır. Ayrıca, şehrin tarımsal artı ürünle ilişkisini, yani tarım ürünlerine duyduğu ihtiyacı hatırlatmak gerekir¹⁶³.

4.) *Hukuki bakımdan, özel bir rejimin tanınması*. Hukuki bakımdan şehirler, “şehir hukuku” (*Stadtrecht*) adı verilen ve şehirden şehire farklılık arz eden münhasır

¹⁵⁶ Max Weber, *Şehir*, çev.: Musa Ceylan, 12. bs., İstanbul, Yarı Yayınları, 2018, s. 73.

¹⁵⁷ Seraphim, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁵⁸ Lütge, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁵⁹ Schäfers, *a.g.e.*, s. 508.

¹⁶⁰ Weber, *Şehir*, s. 74.

¹⁶¹ Weber, *Şehir*, s. 74.

¹⁶² Weber, *Şehir*, s. 75.

¹⁶³ Ziraî yöntemlerdeki ilerleme ile tarım ürünlerine duyulan ihtiyacın, şehrin gelişimini mümkün kılan etkenler olduğunu yukarıda incelemiştik.

bir hukuki rejime tabidir. Bu hukuki rejim, bulundukları hukuk sistemi içinde onlara istisnai bir konum verir¹⁶⁴. Bu konum, şehir sakinlerinin ve şehrin idare örgütünün bağlı olduğu hukuk kurallarının, ilkelerin, hak ve özgürlüklerin hususiyetini ifade etmektedir. Şehirler, otonom bir idare örgütü ile müstakıl bir mahkeme teşkilatına sahiptir.

Yukarıda sıralanan her bir unsur, tek bir önermede sentezlenirse, şöyle bir tanıma ulaşılabilir: Ortaçağ şehri; sürekli bir nüfus barındıran, belirli yapılarla korunan ve niceliksel bakımdan görece büyük olan, tarımsal üretimden belirli ölçüde bağımsızlaşan ve ekonomik çok yönlülük gösteren, hukuk sisteminde münhasır bir rejime tabi olan beşerî yerleşime denir.

¹⁶⁴ Lütge, **a.g.e.**, s. 140.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTAÇAĞ ŞEHRİNİN HUKUKİ KARAKTERİ

Hukuk tarihi yazımında, “şehir hukuku” kavramının iki hususu ihtiva eden bir mahiyette kullanıldığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, Ortaçağ şehrinin anayasal kurumlarını inceleyen içeriğe sahiptir. Şehir hukuku kavramının *dar anlama* sahip diğer kullanımı ise, belirli bir şehirde geçerli olan ve hususiyet taşıyan maddi hukuk uygulamalarını betimler.

“Ortaçağ şehrinin anayasal kurumları” ile kastedilen olguyu izah için, anayasa teriminin, anayasa hukuku yazımında malik bulunduğu anlamlara daha yakından bakmak yol göstericidir. Yabancı dillerde Anayasa anlamına gelen *Constitution* ve *Verfassung* terimlerinin, “geniş manada anakuruluş”, diğer deyimle esas teşkilat, “dar manada ise Anayasa” yani bir yasa metni anlamında kullanıldığı belirtilebilir¹. Çalışmamız açısından önem arz eden nokta, Anayasa kavramının bahsedilen birinci anlamıdır. Geniş anlamda *Verfassung* “bir topluluğun sosyolojik ve tarihî bakımdan temel yapısı” demektir. Bu bakımdan, her topluluğun esas teşkilatı, başka deyişle “anakuruluşu ve düzeni” bulunur². Örneğin bir aile, meslek kuruluşu, köy ve belediye gibi her örgütlü topluluk bir esas teşkilata sahip olabilir³. Esas teşkilat topluluğun örgütlenişinin mahiyetine ve devamlılığının dayanağı olan iç iktidar sistemine göre bir hukuki statünün oluşturulmasıdır. Sözü edilen anlamda esas teşkilat, toplulukların kuruluş esaslarındaki değişmelere bağlı olarak, zamanın gerekliliklerine göre, mensuplarınca değiştirilebilir.

Her örgütlü topluluğun esas teşkilat düzeni bulunduğu gibi, Ortaçağ şehirleri de esas teşkilat düzenine sahiptir. “Şehir topluluğu”, “şehir barışı”, “beledi özgürlük ve yurttaşlık” ile “şehrin yönetim örgütü” kavramlarının, Ortaçağ şehrinin esas teşkilat

¹ Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul, Kutulmuş Matbaası, 1971, s.77.

² **A.e.**, s.77.

³ **A.e.**, s.77; Aynı doğrultuda Gerhard Köbler, “Verfassung”, **Zielwörterbuch europäischer Rechtsgeschichte**, 4. bs, Gießen-Lahn, Arbeiten zur Rechts- und Sprachwissenschaft Verlag, 2007, s.819-821.

unsurlarını vücuda getirdiği ifade edilebilir. *Genel anlamda* şehir hukuku terimi, Ortaçağ şehirlerinin zikredilen esas teşkilat unsurlarını konu edinmektedir. Tezimizin şehirlerin hukuki karakteri adını taşıyan bu bölümünde, şehirlerin anılan esas teşkilat unsurlarını izaha çalışacağız.

2.1.Şehir Topluluğu

2.1.1.Topluluğun Hukuki Çekirdeği Olarak Yeminli Birlik (*Eidgenossenschaft*)

Ottolar döneminde⁴ tüccarlar, teminat altında bulunan kraliyet kasabalarında yerleşmişler ve tüccar birlikleri şeklinde örgütlenmişlerdi. Fakat Kutsal Roma Cermen imparatoru IV. Henry (1050-1106) döneminde imparatorluğun Papalıkla yaşadığı felaket, tüccarların üzerilerinde bulunan kraliyet himayesini kaybetmelerine neden oldu. Kraliyet himayesinin ortadan kalkmasıyla tüccarlar, şehir beylerinin iktidar sahasına girerek onların esaretine düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Diğer taraftan, tüccarlar bu kaderi, bu esnada olgunlaşmış olan geniş bir esnaf ve zanaatkar (*Handwerker*) grubuyla paylaştılar. Çoğunlukla bağımlı yada özgür olmayan kökten, kırsal yerleşimlerden gelen esnaf ve zanaatkarlar, toprak sisteminden kaynaklanan feodal bağlardan kurtulma arayışına girdiler ve bunun için çabaladılar. Bu amaç doğrultusunda zanaatkarlar gelişen şehir pazarlarına yönelerek iktisadi refahlarını ve ilerlemelerini aradılar. Gerçekten de şehir ekonomisi bu grup için iktisadi özgürleşmeye imkân sunuyor, çok çeşitli hayat imkanları bahşediyordu. Bu şekilde, şehir beylerinin otokratik eğilimlerine karşı mücadele edebilmek adına tüccarlar ile esnaf ve zanaatkarlar daha yakın ilişkiler kurdular, karşılıklı işbirliği ve ittifak içine girdiler.

⁴ Otto Hanedanı 919-1024 yılları arasında Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'na hükmeden, başta I. Otto (Büyük Otto, 912-973) olmak üzere hanedanın üç Otto isimli mensubunun Roma Cermen imparatoru olması sebebiyle kendilerine Ottolar denilen sülaledir. Seleflerinin Saksonya dükü olması nedeniyle kendilerine Sakson Hanedanı da denilmektedir. Aynı zamanda Doğu Frank kralı I. Konrad'ın (881-918) halefleridir. Otto Hanedanından sonra gelen Salyan Hanedanı bir yüz yıl daha 1125 yılına kadar Roma Cermen İmparatorluğu'na hükmetmiştir. Bkz. "Ottonian Dynasty", **World Monarchies and Dynasties**, ed. John Middleton, Londra New York, Routledge, 2015, s. 705-706.

Sözü edilen tarihsel süreç sonucunda iki grubun birleşmesinden yeminli birlik (*Eidgenossenschaft*) kavramı ortaya çıktı⁵. Aynı zamanda bu iki grubun şehir hudutları içinde oluşturdukları ittifaktan doğan topluluk daha sonra kurumlaşıp geliştiğinde yurttaşlık (*Bürgerschaft*, *Citizenship*) kavramını vücuda getirdi.

Şehrin toplumsal organizasyonunun ve ileride incelenen şehir yurttaşlığının temelinde, şehir sakinlerinin yeminli birlik (*Eidgenossenschaft*) adı altında bir araya gelmesi bulunur⁶. *Eidgenossenschaft* şehir topluluğunun tarihsel ve hukuki çekirdeği ve özüdür⁷. Şehirli yeminli topluluk, tarihi kaynaklarda “*conjuratio*” olarak görünmektedir⁸. *Conjuratio* yoluyla, ilk olarak, şehirliler arasında bir barış tesis edilirdi. Böylece, her bir şehirlinin ettiği barış yemini ile barış ve dostluk kurulurdu⁹. Şehir topluluğu bu sayede, (Roma hukukuna gönderme yoluyla) kendi arasında bir “*pax*” oluştururdu. Örneğin, 1156 tarihli, Roma Cermen imparatoru I. Friedrich (1122-1190) tarafından Worms şehrine verilen, daha sonra 1220’de imparator II. Friedrich (1194-1250) tarafından ipka edilen beratta, şehir topluluğunun bir *pax* oluşturduğu ifade edilmektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, *pax*, belirli bir barış toplumunu, bir barış bölgesini ve bir barış mutabakatını ifade etmektedir¹⁰. Hem *conjuratio* hem de *pax*, böylece, bir barış düzeni, ittifak ve mutabakat anlamına gelmektedir. *Pax* ve

⁵ Hans Planitz, “Die Deutsche Stadtgemeinde,” **Die Stadt des Mittelalters**, C.II (Recht Und Verfassung), ed. Carl Haase, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, s. 133.

⁶ Clausdieter Schott, “Eidgenossenschaft,” **Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG)**, C.I, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2004, s. 1264.

⁷ Gerçekten, yeminli birlik hareketinin şehirlerin (bilhassa hukuki manada) çekirdeği oluşunu Max Weber’in şu ifadelerinde açıkça görüyoruz: “Batı şehri-ve özellikle kısa bir süre için tek ilgi konumuzu olması gereken Ortaçağ şehri- sadece ekonomik olarak ticaret ve zanaat merkezi değildi; fakat aynı zamanda siyasi olarak normal durumda bir kale ve belki bir garnizon, idari olarak bir saray bölgesi, ve bunun ötesinde *bir yeminli kardeşlik birliği*ydı. Antikite’de kardeşlik birliğinin sembolü *prytaneis*’in ortak seçimi idi. Ortaçağda şehir, her ne kadar bu sadece aşamalı olarak elde edilse de, bir derneğin hukuki statüsüne sahip *yeminli bir komündü*.” (İtalikler bana ait-A. B.) Bkz. Max Weber, **Ekonomi ve Toplum**, çev.: Latif Boyacı, C.II, 1.bs., İstanbul, Yarı Yayınları, 2018, s. 612.

⁸ 1112 tarihli Köln *conjuratio*’su, yaygın bir örnek olarak şehir yeminli topluluğunun klasik bir modelini oluşturmaktadır. Cambrai şehrinde de 1076 yılında yeminli birliğin oluşturulduğu belirtilmektedir. Planitz, **a.g.e.**, s. 92.

⁹ Planitz, daha önce Cambrai ve Köln şehirlerinde olduğu gibi, Regensburg şehir hukukuna ait 1230 tarihli kaynakta *conjuratio* yoluyla şehir birliğinin kurulmuş olduğunu söylemektedir. bkz. **A.e.**, s. 92.

¹⁰ Schott, **a.g.e.**, s. 1264; Planitz, **a.g.e.**, s.93.

conjuratio kelimelerinin hem Hollanda'daki hem de Fransa'nın kuzeyindeki şehirlere verilen imtiyaz belgelerinde bulunduğu belirtilmektedir¹¹.

*Yeminli topluluk Cermen hukukuna göre "yeminli kardeşlik" yada "kardeşlik birliği" (Schwurbrüderschaft) anlamına gelmektedir*¹². Buna göre, yemin, bu işlemde bulunan bütün üyeleri karşılıklı sadakat ile birbirine bağlar. Diğer deyimle, kardeşlik kabilinden bir bağlılık/aidiyet yükümlülüğü (*Treue*) altına sokar¹³. Anılan kardeşlik (*Brüderschaft*), bir çeşit yoldaşlık ve duygudaşlık anlamlarına gelmektedir. Hasımlık, şehirliler arasındaki kardeşlik bağına aykırı olduğundan, topluluk ruhuyla bağdaşmaz. Bu yüzden, şehir üyelerinin birbirlerine husumet gütmesi şehirlerin hukuki düzenlemelerinde yasaklanmıştır. Örneğin Soest, Köln ve Lübeck şehir hukuklarında on ikinci asır boyunca kan gütme ve kan davası (*fehde/faidus*) şehirliler arasında yasaklanmış durumdadır.

Fehde, erken Cermenlerden beri, işlenen bir suç üzerine, suçun mağduru veya zarar göreni vaziyetindeki kabilenin (*Sippe*), suçu işleyen kabileden intikam almasıdır¹⁴. Suç, her ne kadar birey tarafından işlense de, kolektif durumluluk uyarınca tüm kabile sorumlu olur. Aynı şekilde, suçun mağduru bir birey olsa da, kan hakkı önünde tüm kabile sorumlu tutulur. Bu doğrultuda, *fehde*'nin, intikamın hukuken tanınmış biçimi olduğu söylenebilir. Öyle ki, kan gütme kutsal bir hak, akraba grubundaki kimseler üzerinde ahlaki bir yükümlülüktür. Saldırı fiiline karşı, mutlaka bir karşı fiil icra edilmelidir. İntikam, bir kabilenin diğerini tamamen yok etmesi şeklinde tecelli etmek zorunda değildir¹⁵. Hasım kabileler arasında barış anlaşması tesis edilebilir. Bu durumda, *compositio* adı verilen ve cezai işlem fonksiyonu gören diyetin ödenmesiyle çözüm sağlanır. Sonuç olarak, feodal toplumun kırsal bölgeleri için özellikle geçerli olan, kırsal toplumun vazgeçilmez bir gerçeğini yansıtan kan

¹¹Planitz, **a.g.e.**, s.92,93.

¹²**A.e.**, s.93.

¹³Schott, **a.g.e.**, s. 1264.

¹⁴Hoke, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁵Hoke, **a.g.e.**, s. 24-25.

gütme olayları, şehirlerde yasaklanmış olur¹⁶. Bu bakımdan, Ortaçağ şehir toplumunun toplumsal organizasyonunun şehir barışı üzerine kurulduğunu ve barış düzeninin şehir beyleri ve yönetim organlarınca korunduğunu söyleyebiliriz.

Şehirlerde yasaklanmış olan kan gütme ve intikam fiillerini engellemek ve sakinler arasındaki husumeti ortadan kaldırmak, barışın devamlılığı için elzem görünmektedir. İntikam ve kan gütmeyi engellemek amacıyla kurulan, sulh mahkemesi mahiyetindeki özel mahkemeler (*Sühnegericht*), Ortaçağ'da birçok şehirde bulunmaktadır. Sulh mahkemesi, *prepositus* başkanlığındaki on altı kişilik barış yeminlisi jüri ile karar verir. Bu mahkemelerin adli yetkisi, hırsızlık ve yağma suçları dahil olmak üzere, şehir barışını ve kardeşlik dayanışmasını bozabilecek her türlü fiili yargılamak ve cezalandırmaktır¹⁷. Ahali arasında suç teşkil eden fiillerin karşılığı olarak hükmedilen tazminatlar ve kefaretlar, bir şehirlinin diğerine kan gütmesi fiilinin tazminatı gibi kararlar, sulh mahkemelerinde verilmektedir¹⁸. Örneğin, en uç noktada olmakla birlikte, bir şehir yurttaşının kan gütme saikiyle kasten öldürülmesi fiilinin cezası, idam olarak düzenlenmiştir¹⁹.

Şehir yurttaşları arasında husumetin yasaklanmış olması gibi, şehir yurttaşlarının kendi aralarında birbirlerine *yardım yükümlülüğü* bulunmaktadır. Buna göre, bütün bir yeminli birlik üyeleri, diğer üye kardeşini koruma yükümlülüğü altındadır. Şehre dışarıdan gelen kişiler de, şehir birliğinin temin ettiği bu düzenden yararlanmaktadırlar. Sakinler karşılıklı yardım yükümlülüklerini, özellikle şehirli olmayan yabancılara karşı da göstermekteydiler. Tersine, yabancının saldırısı birliğe yönelik bir eylem olarak algılanmaktadır ve bu tür durumlarda şehir üyeleri birbirlerini korumakla mükellef kılınmıştır. Şüphesiz yardım yükümlülüğü, şehir yurttaşları

¹⁶ Marc Bloch'un şu ifadeleri kan davası ile şehir ilişkisini muntazam bir şekilde göstermektedir: "Eğer, ilk kent anayasalarının birinci endişeleri, barışın sağlanması olduysa, ve bu anayasaların çoğu 'barış' sözleşmesi adını taşıyorsa, bunun nedeni doğmakta olan burjuvaziye parçalamakta olan birçok neden arasında, Beaumanoir'ın sözünü ettiği, 'bir soyu diğerinin karşısına diken anlaşmazlık ve çatışmaların' en önemli yeri tutmasıydı." Bkz. Bloch, **a.g.e.**, s. 218.

¹⁷Planitz, **a.g.e.**, s.94.

¹⁸ **A.e.**, s.95.

¹⁹ "Mord wird mit Hinrichtung bestraft." Cinayet idamla cezalandırılır. **A.e.**

arasındaki karşılıklı dayanışma ruhunu güçlendirmekte ve kolektif bilinci pekiştirmektedir. Karşılıklı yardım yükümlülüğü sadece şehrin savunulması durumlarını kapsamamaktadır. Bazı borç ilişkilerinde de şehirlielerin birbirlerine yardımda bulunduğu görülmektedir.

Üyelerin yeminli birliğe sadakat ve bağlılık yükümlülüğü altında olduğunu söyledik. Her şehir vatandaşı, bütün benliğiyle bu yükümlülüğün altındadır. Bu kural, bütün şehir üyeleri için geçerlidir. Yardım yükümlülüğünün en açık bir şekilde görüldüğü alan ve bir yurttaşın en önemli vazifesi olan edim, *şehri dışarıya karşı korumak* ve *şehrin savunma faaliyetlerine katılmaktır*²⁰. Şehir ahalisinin çekirdeği olan yeminli birliklerin temel amaçlarından biri, *silahlı kuvvet (Wehrhoheit)* oluşturmak suretiyle kendilerini savunmak ve şehir beylerine karşı kendilerini korumaktır²¹. 1074 yılındaki Köln yeminli birlik üyelerinin, şehir piskoposuna karşı gerçekleştirdiği ayaklanma buna örnek oluşturmaktadır²². Köln tüccarları, yeminli birlik etrafında silahlı bir şekilde örgütlenmişler, ticaret bölgelerini, yani kendi bölgelerini ayırt etmek için bir duvar yapmışlardır. Bu korunak sayesinde, eski piskoposluk bölgesi ile tüccar mahallesi, diğer deyimle yeni şehir birbirinden ayrılmıştır. Görüldüğü gibi şehirlieler askeri olarak örgütlenmekte ve şehri bu şekilde savunmaktadırlar²³.

2.1.2.Pazar Hukuku (*Marktrecht*) ve Komün Kavramı

Kökeninde yerel komşuluk ilişkisi, cemaat birlikteliği ve aynı mahal üzerinde bulunma şeklinde vücuda gelen şehir toplulukları, on birinci ve on ikinci asırdan sonra daha kurumsal bir yapı kazanarak bir şehir yurttaşlığına (*Bürgerschaft*) evrilmiştir. Bu, ilk olarak, topluluğun hukuki bir kişilik kazanması ve kurumlaşması ile şehir yurttaşlarının kendilerine ait hukuki bir yapıya sahip olmaları anlamına gelmektedir²⁴.

²⁰A.e., s. 103.

²¹A.e.

²² A.e., s. 104.

²³A.e.

²⁴ Karl Bader / Gerhard Dilcher, **Deutsche Rechtsgeschichte: Land und Stadt, Bürger und Bauer im Alten Europa**, C. I, Berlin Heidelberg, Springer Verlag, 1999, s. 424.

Başka deyişle, yeminli birlik yapısı genişlemiş, bu yapı içinde yaşayanlar da hukuki bir kişilik kazanmış ve hukuki bir kurum oluşturmuşlardır.

On birinci asırdan itibaren, henüz oluşma evresinde bulunan şehirlerin nüfusunun çoğunluğunu oluşturan tüccar grubu pazar beylerinden, krallardan ve diğer feodal aktörlerden imtiyaz ve öncelikler elde etmişlerdir. Temelde bağışıklık biçiminde görünen bu ayrıcalıklı haklar, pazar vergilerinden ve gümrük ödemelerinden muaf olmayı ifade etmektedir. Elbette gelişen ticari faaliyet ve ilişkilerin önünün açılması ve buna yönelik hukuki düzenlemelerin getirilmesi çoğu politik aktör için avantajlı bir gelişmedir. Ancak, sözü edilen ayrıcalık hakları önceleri yöre sakinlerinin bütününe değil, sadece ticari faaliyette bulunan sınırlı bir grubu ve aynı zamanda ticari faaliyetin gerçekleştirildiği bölgeyi kapsamaktaydı. Fakat on ikinci asırdan itibaren anılan haklar şehir sakinlerinin tümünü kapsayacak bir karaktere dönüşmüştür. Bundan sonra şehir topluluğu ve şehir bölgesi hukuken yavaş yavaş ayrıcalıklı olma niteliği kazanmıştır. Örneğin, on ikinci asırda Köln ve Trier sakinleri hukuken bir bütünlük oluşturacak şekilde, bir topluluk olarak kendini göstermeye başlamış ve bu durum hukuki belgelere de yansımıştır. Sonuç olarak, ticari etkinliğe bağlı olarak sadece sınırlı tüccar grubuna verilen öncelik haklarının, sonraları belirli bir arazide mukim tüm insanları kapsayacak şekilde genişlediği söylenebilir.

Bu çerçevede, şehir topluluğunun ve hukuki karakterinin hazırlayıcısı olarak pazarın hukuki durumu özel bir önem taşımaktadır. Genel bir kural olarak, iktisadi faaliyetin düzenli ve sürekli bir şekilde yapılabilmesi için, piyasa katılımcılarının ihtiyaç duyduğu güvenli bir mübadele ortamının bulunması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu kural bugün geçerli olduğu gibi, tarihteki iktisadi ilişkiler için de geçerlidir. Belirli bir iktidar yada teşkilat tarafından fiilen düzenli bir içeriğe oturtulmuş barışçıl iktisadi faaliyetler, yalnızca istikrarlı teminat sistemiyle sınırlı kalmayarak, aynı zamanda, daha ileri bir uygulamaya da konu olabilir. Bu ileri uygulama, fiili tedbirlerin normatif anlamda şekillendirilmesi, yani normlarla formelleştirilmesi anlamına gelir. Bu durumda, iktisadi faaliyetlerin yalnızca fiili uygulamalarla değil, aynı zamanda, hukukla daha güçlü bir şekilde desteklenmesinden bahsedilir. İşte sözünü ettiğimiz pazar hukuku, bu genel kuralın bir görünümü ve makul bir örneği niteliğiyle kendini göstermiştir.

Pazar hukuku (*Marktrecht*) esas olarak ticari faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için zorunlu olan güvenlik ortamını tesis etmek maksadıyla, ticari mübadelelere yönelik kamusal otorite tarafından icra olunan olumlu müdahaleyi ifade etmektedir. Bunun temelleri, mübadele güvenliğini amaç edinen, mahsus barış hareketi niteliğindeki pazar yeri barışları (*Marktfriede*) ile atılmıştır²⁵. Pazar yeri barışı, Ortaçağ'daki çeşitli barış hareketlerinin özel bir türü olan, kamu faydasına yönelmiş mahsus barış hallerinden biridir²⁶. Pazar yeri barışları istikrarlı teminat fiilleri vasfıyla işlev görmektedir. Daha ileri aşamada pazar hukuku pazar barışını güçlendirerek onun yerini almıştır. Bu perspektif içinde, ticari faaliyet için önemli olan gümrük ve madeni paralara ilişkin meseleler sistematik olarak pazar hukuku ile hüküm altına alınmış ve normatif bir boyuta taşınmıştır²⁷.

Söz konusu hukuki düzenlemeler, ilk elden feodal senyörlerin iktidarının ürünü olarak ortaya çıkmıştır; dolayısıyla geleneksel-eski hukuk niteliği taşımaktadır. Gerçekten de, onuncu asırdan itibaren görünmeye başlayan bu hukuki düzenlemeler, feodal aktörlerin memurları niteliğindeki pazar yöneticileri veya pazar beyleri (*Marktherr*) eliyle yürütülüyordu²⁸. Bu yasaklamalara pazar beyinin uyguladığı hukuk, kralın veya feodal soylunun hukuku olduğundan, *kral banı* da (*Königsbann*) denmektedir. *Kral banı* kavramı temelini yargılama yetkisinin bütünüyle kraldan geldiğine ilişkin hukuki algıda buluyordu²⁹. Kral söz konusu yetkiyi feodal imtiyaz şeklinde ihsan etme hakkına da sahipti.

Böylece, kendisine kral tarafından adli ve idari yetkiler bahşedilen kimseler pazar yerinde yargı fonksiyonu icra edebiliyordu. Piyasa ilişkilerini korumak adına

²⁵ Richard Schröder / Eberhard Freiherr von Künßberg, **Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte**, 6.bs., Berlin Leipzig, De Gruyter, 1922. s. 683. Pazar barışları esasen pazar ziyaretçilerine yönelik bireysel karakterli ve yer bakımından belirli bir bölgeyle sınırlanmış vaziyetteydi. Bu manada, umumi mahiyetteki pazar bağışlarından farklılık göstermekteydi. Sürekli pazarların yaygınlaşmasıyla beraber daha etkili olan *pazar banları* (*Marktbann*) zorunlu hale gelmişti.

²⁶ Mehmet Cemil Ozansü, **Erken Modernlikte Ceza Sorumluluğunun Kamusallaşması ve Rasyonelleşmesi**, 1.bs., İstanbul, Onikilevha, 2014, s. 175-176.

²⁷ Schröder / von Künßberg, **a.g.e.**, s. 683.

²⁸ **A.e.**, s. 683.

²⁹ Ozansü, **a.g.e.**, s. 64-65.

pazarlarda gümrük veya madeni para suçları yasaklanıyor, piyasaya sürülen malların kalitesine dikkat ediliyor, sahtecilik fiilleri engellenmeye çalışılıyordu. Bu kurallar, hem yıllık olarak kurulan pazar, panayır veya fuarlarda hem de sürekli pazarlarda yabancı ziyaretçileri de kapsayacak şekilde onlar için kişisel bir koruma sağlamakta, dışarıdan gelen pazar katılımcılarının giriş ve çıkış güvenliğini teminat altına almaktadır. Pazar yerinin içinde mukim tüccarlar içinse, yerel bir koruma ve güvenlik ortamı tesis edilmektedir. Sonuç olarak, piyasa ilişkilerine yönelik hukuki düzenlemeleri ifade eden pazar hukuku, pazar yeri barışını pekiştirmek ve tamamlamak suretiyle ortaya çıkmıştır³⁰.

Bu noktada, temelde eski pazar yerlerinden türemiş olan Orta Çağ komün (*commune*) kavramının hukuki anlamı ve önemine değinmek gerekir. İlk olarak kurumsal anlamını Kuzey İtalya'da kazanan bu kavram, aynı kurumsal anlamıyla Ortaçağ Avrupasının geri kalan yerlerine geçmiştir. Komün³¹ her şeyden önce, otonom anayasal bir şehir düzeni ve idari yönetim yetkisini ifade etmektedir³². Komün kavramı, ayrıca, hukuki anlamda toprak ve arazi üstündeki topluluk hakkını ve buna bağlı olarak, aynı zamanda, bu topluluğun hukuki kurum olarak şehir yurttaşı olduğunu ifade etmektedir.³³

Bu bakımdan, komün kavramının şu iki unsuru taşıdığı söylenebilir: 1-) Belirli bir toprak parçası ve arazi üzerindeki topluluk hakkı, 2-) Bu topluluğun şehir yurttaşı

³⁰ Hukuk tarihçileri pazar barışının bir simgesi olarak pazar yerlerinin ortasına inşa edilen pazar haçına (*Marktkreuz*) işaret etmektedir. Bu yapılar sürekli pazarlarda daha gösterişli bir şekilde anıtsal yapılardır. Pazar haçından başka, farklı işaret niteliğindeki yapılar da yerleşimin hukuki durumu ile güvenli ve serbest mübadele alanı olduğunu göstermek için kullanılmaktadır. Ayrıca bu yapıların zaman içinde sürekli pazarların şehirlere dönüşmesiyle, şehir haçı (*Stadtkreuz*) olarak devam ettiği belirtilmektedir. Bkz. Schröder / von Künßberg, **a.g.e.**, s. 683. Bu tür abidevi yapılara klasik örnek Almanya Bremen'de Pazar meydanında 1404 yılında inşa edilen Bremen Roland Heykelidir. Benzer şekilde hemen arkasında bulunan belediye binasında da imtiyazları tasvir eden sanat eserlerinin bulunduğu belirtilmektedir. Bkz. "Bremen", **Encyclopedia Britannica**, C. IV, Encyclopaedia Britannica Inc., 1970, s. 150-151.

³¹ Bu kelime Almancaya *gemein* olarak geçmiştir. *Commune* ve *communitas* kelimeleri İmparatorluk şehirlerine verilen Latince berat metinlerinde şehir yurttaşlığını da kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi, komün kavramı Avrupa'nın Almanya dışında kalan yerlerine de ifade ettiğimiz anlamı taşıyacak şekilde geçmiştir. Bader / Dilcher, **a.g.e.**, s.430.

³² **A.e.**, s. 430.

³³ **A.e.**

olarak hukuki kurum anlamında değerlendirilmesi. Dolayısıyla, komün kavramı, hem belirli bir araziye hem de bu arazi üzerinde bulunan topluluğu ve bu topluluğun niteliğini kapsamaktadır. Böylece kişi grubu olarak şehirli yurttaşlar ile arazi olarak şehir toprağı bir araya gelerek hukuki bir kavram oluşturmaktadır.

2.1.3.Şehir Yurttaşlığını (*Bürgerschaft, Citizenship*) Karakterize Eden Özellikler

Alman hukuk tarihçisi Hans Fehr'in yaklaşımını esas alarak, şehirliliği ve şehir yurttaşı olmayı karakterize eden özellikleri şu şekilde ifade edebiliriz³⁴:

2.1.3.1.Yeminli Birliğe (*Eidgenossenschaft*) Üye Olma

Şehir yurttaşlığını karakterize eden ilk unsur yeminli birliğe üye olmaktır³⁵. Yemin, rızaya dayalı bir hukuki işlem olarak gerçekleşir ve kişiyi şehir vatandaşı haline getiren ilk adımdır. Köken itibarıyla yeminli birliğin kurduğu ittifak toplumu üzerinde şekillenen şehirler için yurttaşlığın ant içmeye bağlanması doğal bir sonuç olarak görülebilir. Gerçekten de yurttaşlık, özellikle Kıta Avrupası'nda yeminli birlik üyeliğine bağlanmıştır. Fakat sadece yeminle ant birliğine bağlı olmak yurttaşlık özelliğinin kazanılması için yeterli değildir. Çoğu durumda yemin, bir sonraki unsurda incelenen şehir bölgesinde mülk sahibi olma kriteriyle beraber aranmaktadır. Örneğin, vatandaşlık verilmesi konusunda en esnek kuralları uygulayan Magdeburg hukuku bu iki kriterin bir arada olması şartını düzenlemiştir³⁶. Bunun yanında yurttaşlık, meşru evlilik neticesinde doğmuş olmak şartıyla, yurttaş sıfatını haiz üstsoydan miras yoluyla da kazanılabilir.

Diğer taraftan, şehir andı karakter itibarıyla alt konumdaki soylunun (*vassal*) üst konumdaki soyluya biat etmesinin (*hommage mannschaft*) zorunluluğu koşulları altında gelişen ve bireyi bireye bağlayarak kesin bir bağımlılık zinciri yaratan

³⁴ Hans Fehr, **Deutsche Rechtsgeschichte**, 6.bs., Berlin, Walter De Gruyter, 1962, s. 93-94.

³⁵ Nicholas, **The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century**, s. 202.

³⁶ A.e.

yapısından temelden ayrılmaktadır. Vassallik biati bağımlılık temelinde tecelli ederken, komün andı eşitlikçi bir kökene dayanmaktadır.

2.1.3.2.Şehirde Taşınmaz Maliki Olma

Kırsal topluluk kurallarının yerleşik olduğu bir dünya bağlamında ele alındığında, şehir yurttaşı, köyde veya kırsal bölgede değil *şehirde bir taşınmaz maliki olan kişiyi* ifade etmektedir. Bu husus, özellikle İngiltere’de geçerliydi. Şehirlinin taşınmazı çoğu durumda sadece bir ev (hane, *oikos*) mülkiyeti olmaktadır. Şehirli taşınmazı üzerinde miras bırakabilme serbestisini de ihtiva eden tasarruf hakkına sahiptir³⁷. Elbette miras bırakabilme serbestisi feodal toplum için önemli bir yeniliği ifade etmektedir.

Bu unsur, yurttaşlık statüsü için önemlidir; zira Ortaçağ toprak hukukundan dolayı şehir arazisi, ilk zamanlarda şehir beyinin mülkü niteliğindeydi. Toprak mülkiyeti, üzerindeki yapıları/binaları da kapsamına alıyordu. Toprak senyörlüğü ile toprak mülkiyeti özdeş kavramlar mahiyetindeydi³⁸. Bu yüzden, şehirde taşınmaz maliki olabilmek, hem hukuken, hem de iktisaden zordu, hantal ve sert kurallarla kısıtlanmıştı. Bununla beraber, zaman geçtikçe ticaretle zenginleşen kentsoylular, eskisi kadar zorlanmadan taşınmaz sahibi olabilmeye ya da en azından taşınmaz üzerinde kullanım hakkı tesis edebilmeye başladı³⁹. Her türden ticari faaliyetin gerçekleştiği bir ticaret ortamında toprak üzerindeki tasarruf şekillerinin çok sert ve katı şekilde kısıtlanması daha fazla devam edemezdi. Böylece, toprak senyörlüğü ile toprak mülkiyetinin özdeşliği esası değişime uğrayarak, şehir arazisi kamusal görüntüsünden sıyrıldı ve üzerinde özel mülkiyet tesis edilebilmeye başladı. Bunun sonucunda şehirlerde spesifik bir taşınmaz hukuku gelişmiştir.

Alman hukuk tarihçisi Gerhard Dilcher şehirlerde gelişen taşınmaz hukukunu şu şekilde izah etmektedir: “Şehirde ise, bugünkü mülkiyet anlayışımıza çok yakın bir

³⁷ Fehr, **a.g.e.**, s. 92.

³⁸ Planitz / Eckhardt, **a.g.e.**, s. 210.

³⁹ **A.e.**, s. 212.

taşınmaz mal hukuku geliştirdi: Yani, serbestçe alıp-satılabilen, siyasal bakımdan sınırlanmamış mülkiyet hakları.”⁴⁰

2.1.3.3.Vergi Ödeme

Yurttaşlığı belirleyen bir diğer boyut vergi mükellefi olmaktır. *Şehir yurttaşı şehirde vergi ödeyen kişidir.* Şehrin yönetiminin getirdiği yenilikler konusunda incelediğimiz vergilendirme, yönetimin finansmanı ile ilişkisi nedeniyle daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Vergi konusu şehrin idari yapısıyla ilgili olmasının yanında, şehirde bulunan kişilerle de, yani şehir topluluğuyla da ilgilidir. Buna göre, mali otonomiye sahip vergi üniteleri veya vergi birimleri olarak ortaya çıkan şehirlerde, şehir sakini, başka bir vergi birimine değil şehre vergi ödeyen kimseyi ifade etmektedir. Zira vergi yükümlülüğü şehirli için bir zorunluluktur. Herkes imkânı nispetinde kamusal harcamalara vergi vermek suretiyle katılmaktadır; harcamalara destek olmayı reddeden kişinin şehirde bulunması yada şehre girmesi engellenmektedir⁴¹.

Yurttaşlık ile vergi ilişkisini güçlü bir biçimde ortaya koyan tarihi örnekler verilebilir. Mesela birçok Alman şehirde vergi mükelleflerinin kayıtlarının tutulduğu vergi sicil defteri ile yurttaşlık listesinin aynı belge olduğu belirtilmektedir⁴². Aynı doğrultuda olan başka bir örnekse, Fransa'nın Champagne bölgesindeki Aix en Provance şehrine ilişkin olarak 1230 tarihinde düzenlenen bir berat metnidir. Berata göre komün bölgesi olan Aix en Provance şehri içinde yaşayan kişiler, bir komün üyesi

⁴⁰ Gerhard Dilcher, "Ortaçağda Alman Şehirlerinin Doğuşu, Hukukî ve Anayasal Yapıları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, çev.: Ahmet Mumcu, C. XXIX, S 3, Ankara, 1973, s. 129.

⁴¹ Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, s. 148.

⁴²Nicholas, **The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century**, s. 203. Vergi kayıtlarının tutulması Avrupa toplumunda yeni bir olgu değildir. Şehirlerin olgunlaşmasından hemen önceki tarihlerde de vergi kayıtlarının bulunduğu dair bilgiler mevcuttur. On birinci asrın başından itibaren ekonomide görülen genel iyileşme ve sürdürülebilir büyüme durumu içinde vergi, tarım ve ticaret sayılarını belirlemek amacıyla yavaş yavaş kayıtlar tutulmaya başlandığı belirtilmektedir, ki bu zaman diliminde şehirler henüz iptidai formları içindeydi, ya da en azından bizim burada ele aldığımız olgunlaşma seviyesine gelmemişlerdi. Bkz. Roberts, **a.g.e.**, s. 194-195. Her ne olursa olsun şehirler (iktisadi gaye gözetken) kayıt sistemi devralarak devam ettirmiş veya kendileri baştan kurmuş görünmektedir, vergi alanında kayıt tutma açıkça ortadadır. Söz konusu olgular kentin idari faaliyetlerde yazılılık (*Schriftlichkeit*) ilkesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

sayılan Champagne kontuna vergi ödemek koşuluyla, hukuken komün üyesi ve vatandaşı olurlar⁴³. Sonuç olarak, şehrin kazandırdığı yurttaşlık kişiler açısından vergi ödemekle yakından alakalıdır ve yukarıdaki iki örnek bu bağı açıkça göstermektedir.

2.1.3.4.Şehir Yurttaşının Kural Olarak Özgür Kişi Olması (*Stadtluft Macht Frei* İlkesi)

Şehirliler statü durumu anlamında genel olarak özgür olma duyarlılığına sahiptir. Birinci bölümde, Ortaçağ toplumunda kişilerin toprağa bağlı vaziyette bulunduklarını ve “senyörü olmayan toprak yoktur“ (*Nulle terre sans seigneur*) ilkesinin hakim olduğunu zikretmiştik. Bu ilke kişileri toprağa bağladığı gibi, başka kişilere de bağlar. Buna karşı, şehirde “şehir havası insanı özgürleştirir” (*Stadtluft macht frei*⁴⁴) ilkesi hakimdir. Anılan ilke, Ortaçağ şehir yurttaşlığının ihtiva ettiği belki de en önemli özelliktir ve Ortaçağ feodal dünyası için yenilikçi olduğu kadar devrimci bir karaktere ve etkiye sahiptir. Bu ilke dolayısıyla, şehir sakini kural olarak özgür bir kimsedir. Denilebilir ki, “şehir sakini” kelimesi ile “özgür kişi” kelimesi neredeyse aynı anlama gelmiştir⁴⁵. Şehir sınırları içinde bir yıl bir gün yaşayan her bağımlı yada köle özgürlüğe sahip olmaktadır. Üstelik normal koşullar altında özgür olmayan bir kişi şehirde özgürlüğünü satın alabilir; şehirliler bu kişiyi kendi aralarına yeni bir üye olarak kabul etmek suretiyle, kendi statülerine yükseltebilirdi. Genel ilke bu olmakla birlikte, kırsal bölgelerden şehirlere tamamen özgürlüğü elde etmek amacıyla ne kadar

⁴³Nicholas, **The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century**, s. 203.

⁴⁴ *Stadtluft macht frei* deyimini tarih, hukuk tarihi ve diğer sosyal bilim kitaplarında ve çeşitli kaynaklarda sıkça rastlanan bir deyimdir. Aslında bu deyim Ortaçağda kullanılmıyordu. İlk olarak on dokuzuncu asırda ünlü Alman etimolog, arkeolog ve edebiyatçı Jacob Grimm (1785-1863) tarafından kullanılmıştır. Jacob Grimm’in yazımından sonra cümle sloganlaşarak sosyal bilim ve tarih araştırmaları literatürüne yerleşmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Ortaçağda ise bu hukuk kuralını düzenleyen ve genellikle çok daha uzun şekillerde olan birden fazla hukuk metni ve formülasyonu vardı. Şehir uzamının kişinin özgürlük durumunda değişikliğe neden olduğunu ihtiva ve ifade eden ilk metin örneklerinin on ikinci asır kadar erken tarihlere rastladığı belirtilmektedir. Bkz. Heinrich Mitteis, “Über den Rechtsgrund des Satzes Stadtluft Macht Frei”, **Die Stadt des Mittelalter**, C. II (Recht Und Verfassung), ed. Carl Haase, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, s. 182.; Norbert Fuchs / Werner Goetz, **Die deutsche Stadt im Mittelalter**, Münih, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1977, s. 23.

⁴⁵ Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, s. 142.

insanın göç ettiği yada böyle bir genel eğilimin ne kadar yoğunlukta olduğu meselesi tartışmalıdır. Benzer şekilde, nüfus hareketlerinde şehirlere göç yönünde ne ölçüde bir değişimin bulunduğu da tam olarak bilinmemektedir. Her ne olursa olsun, şehir özgürlüğünün sloganlaşan ilkesi toprağın kişiyi bağladığı ve özgürlüğünden mahrum ettiği bir dünyanın ilkesine zıtlık oluşturacak şekilde ortaya çıkmıştır.

Kuralın hukuki anlamına daha yakından baktığımızda, enteresan bir olguyla karşılaşırız. Kural, toprağın şehir bölgesi içindeki durumunun değişmesinin bir sonucudur. Buna göre, şehir havası insanı özgür kılar kuralı Ortaçağda yerleşmiş başka bir kuralın, “toprak insanı esaret altına sokar” (*land macht unfrei*) kuralının karşıtı olarak ortaya çıkmıştır⁴⁶. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kişinin özgürlüğü, yerleştiği toprağın niteliğinin değişmesinde yatmaktadır. Başka bir deyişle, toprak ile kişi arasındaki yakın bağın içeriğinin değişmesi sonucunda, kişinin bağımlılık durumu da değişmiştir. Şehir insanı özgürleştirir; çünkü zaman geçtikçe *şehir arazisi özgür veya serbest bir arazi* olmuştur. Toprak özgürleşince kişi de özgürleşmiştir.

Sonuç itibariyle, kuralın hukuki kökenini tek bir önermeyle özetlemek gerekirse şu şekilde ifade edebiliriz: “*Stadtluft macht frei, weil Siedlung befreit.*”⁴⁷ Şehir özgürleştirir, çünkü yerleşim özgürleşmiştir.

Zikredilen siyasi ve hukuki sürecin önemli bir sonucu doğurduğu belirtilmektedir. Bu sonuç, şehir (*Stadt*) ve memleket (*Land*) olmak üzere iki ayrı hukuk alanının açık bir şekilde birbirinden ayrılmasıdır⁴⁸. Hukuk alanlarının şehir ve memleket şeklinde birbirinden ayrılması, etkisini bazı boyutlarıyla on dokuzuncu asra kadar sürdürmüştür.

Bütün bu anlatılanlarla beraber, elbette uzun süreler boyunca şehir surları içinde özgür insanlarla özgür olmayanlar, yarı özgürler, bağımlılar yada toprak

⁴⁶ Mitteis, **a.g.e.**, s. 202.

⁴⁷ **A.e.**, s. 202.

⁴⁸ Lütge, **a.g.e.**, s. 157. Dilcher on ikinci asırdan itibaren şehir hukuku ile diğer bölgelerin hukuku arasında farklılığın açıkça görünmeye başladığını belirtiyor bkz. Dilcher, **a.g.e.**, s. 129.

Çalışanları gibi çeşitli gruplar bir arada yaşamıştır. Bu durum, topluluğun içinde bulunduğu tarihsel koşulların barındırdığı çeşitliliğin zorunlu bir sonucudur.

2.1.3.5.şehirlilerin Kendi İçlerinde Hukuki ve Toplumsal Olarak Statü Birliği Oluşturması

Yukarıdaki unsurla bağlantılı olarak, şehirliler kendi aralarında eşit olan kişiler topluluğunu oluştururlar. Bu ise geleneksel feodal toplumun hiyerarşik dzeninin kırılması anlamına gelmektedir. Çalışmamızın birinci bölümünde, feodal toplumda başkasının “adamı olma” ve vassallık biati türünden kişisel ilişkilerin yaygın olduğunu ve bu genel yapı içinde, bütün kişilerin başka bir kişiye biat ederek hiyerarşik bir yapı oluşturduğunu ifade etmiştik. Feodal dünyanın kalbinde ortaya çıkan şehirlerde ise, geleneksel hiyerarşik dzen formu yoktur, eşitlik anlayışı hakimdir.

Ortaçağ serflerinin hukuki durumu hukuk tarihçileri tarafından Roma dönemindeki kölelerle kıyaslanarak ele alınmaktadır. Bu vesileyle şehirlerdeki statü durumları gözetilerek serflerin hukuki durumlarındaki değişiklik incelenmektedir⁴⁹. Roma hukukunda, *status libertatis* bakımından zgr olmayan insanlar olarak çiftçiler (colonus) kısmen Ortaçağ serflerine benzemektedir. Roma hukuku sisteminde kle, gerek eşya hukuku, gerekse de borçlar hukuku açısından bir mal statsndedir⁵⁰. zerinde mülkiyet hakkı tesis edilebilir, malik tarafından her türlü hukuki işleme konu olabilir⁵¹. Kle zerindeki hakimiyete aile bireyleri üzerindeki hakimiyetten farklı olarak, *dominica potestas* denmektedir. Böylece malik, kle üzerinde mutlak bir hakimiyete sahip olur. Hukuken hakkın muhatabı olamazlardı, ancak konusu olabilir⁵². Buna karşı, geleneksel manoryal hukukta serf, yani köylü (*villain*) aşağı statüde bir kişi olarak kabul edilir⁵³; dolayısıyla, hukuk dzenini tarafından bir eşya olarak görülmez, malik tarafından serbestçe alınıp satılamaz. Bu yüzden, kle ile serf arasında

⁴⁹ Mitteis, **a.g.e.**, s. 182.

⁵⁰ Ziya Umur, **Roma Hukuku**, İştanbul, Fakülteler Matbaası, 1974, s. 361.

⁵¹ **A.e.**, s. 361-362.

⁵² Ziya Umur, **Roma Hukuku Lğatı**, “Servus”, İştanbul, Fakülteler Matbaası, 1975, s. 194.

⁵³ Mitteis, **a.g.e.**, s. 185.

hukuken kesin bir aynılık yoktur. Aynı cihetten, köle, bir eşya olarak telakki edildiğinden mülkiyet iktisap edemez. Oysa serf, eşya üzerinde mülkiyet haklarına sahip olabilir⁵⁴. Serfler fiilen toprağa bağımlılık ilişkisinin kafesi içinde bulunurlar. Toprağa bağıllık durumu, her toprağın bir feodal beyin iktidar sahası olarak düşünüldüğünde, serfleri bu feodal beylere bağlayarak kişilik hukuku bakımından da onların tasarrufu altına sokmuştur⁵⁵. Dolayısıyla, serfler fiilen kişisel bağımlılık altında bulunan ve hukuken tam özgürlüğe sahip olmayan insanlardır.

Şehirlerin ortaya çıkışı, bu yerleşimlerin kazandığı yeni hukuki form ile serflerin statü durumunu, yani hukuk düzeni karşısındaki pozisyonunu ciddi ölçüde değiştirmiştir. Şehirli ile serf arasında hukuki statü bakımından farklılık vücuda gelmiş, kırsal bölgelerde bulunan ve kesin sınırlarla belirlenmiş *statü farklılığı şehirlerde ortadan kalkmış* ve şehir sınırları içinde hukuken *statü birliği* oluşmuştur. Aynı doğrultuda Max Weber, şehir sınırları içinde oluşan yeni statü birliğinin Ortaçağ şehirlerinin getirdiği devrimci bir yenilik olduğunu vurgulamaktadır⁵⁶.

Bunun anlamı, Ortaçağ şehrinin feodal hukukun ve toplumun ihtiva ettiği dikey hiyerarşik ilişki yerine, devrimci bir yenilikle yatay bir ilişki getirmesidir. Diğer deyimle, kalkan düzeni (*Heerscheldordnung*) şehirde geçerlilik kazanamamış, buna istinaden, kırsal toplumun feodal tabakalaşması surların içine girememiştir⁵⁷. Sözü edilen manzara, bilhassa Germanist hukuk tarihçilerine göre, kadim Cermenlerde cari bulunduğu iddia edilen birlik (*Genossenschaft, Fellowship*) bilincinin ve dayanışma ruhunun şehirlerde yeniden doğuşu olarak ifade edilmektedir⁵⁸. Bu noktada, Otto von Gierke'nin beledi özgürlüğün kökenine dair aynı doğrultudaki görüşünü ifade etmek yerinde olur. Gierke'ye göre, beledi özgürlüğün kökeninde, eski Cermenik özgür veya

⁵⁴ Özçelik, "Feodalitenin İçtimai Mahiyeti, Menşei, Avrupanın Siyasi ve Medeni İnkişafındaki Rolü", s. 356.

⁵⁵ Hoke, **a.g.e.**, s. 64.

⁵⁶ Weber, **Ekonomi ve Toplum**, s. 603.

⁵⁷ Fehr, **a.g.e.**, s. 94.

⁵⁸ **A.e.**, s. 94.

serbest birleşme mefhumu bulunmaktadır⁵⁹. Bu açıdan ele alındığında, kadim Cermen kavimlerinin insan birleşmelerinin eski formunda olduğu gibi, şehirler de, hukuki ilişkilerin eşitlikçi ve yatay yayılımına sahne olmuştur⁶⁰.

Bununla beraber, ileride şehir yönetimi konusunda değinileceği gibi, şehir yönetiminde bazı ailelerin ve grupların diğer şehirlilerden farklılaşarak oligarşik bir görünüm kazanması söz konusudur. Bu kentsoylu patrisyenler topluluk içinde bir çeşit tabakalaşma oluşturmuştur. Bununla birlikte, hukuki olarak kesinlikle feodal sistemin ortaya koyduğu sert hiyerarşiyi ve katı ast-üst sınırlamasını meydana getirememiştir. Hukuki bakımdan, ilke olarak bütün yurttaşların eşit olması devam etmiştir. Bu bakımdan, şehir oligarşisinin topluluğun kalan kısmından ayrışmasının, hukuki bir olgudan daha çok, servet birikiminden kaynaklanan bir toplumsal olgu olduğu söylenebilir⁶¹.

2.1.3.6. Organizasyon Bilincinin Hâkim Olması

Şehir yurttaşlığını belirleyen son boyut, Hans Fehr'e göre, organizasyon ve organize harekettir. Yurttaşların katılımıyla kurulan organizasyonlar veya birlikler

⁵⁹ Otto von Gierke'ye (1841-1921) göre, kendi döneminde beledi özgürlüğün kökenine dair -ki bu köken, tarihi verilerin eksikliğinden ötürü Gierke'nin devrinde henüz tam olarak aydınlatılamamış ve bu yüzden belki de kendisini hatalı çıkarımlara sürüklemiş olsa da, ortaya atılan iki görüş de yanlıştır: Bu görüşlerden birincisi, Ortaçağ şehrinin Roma *municipium*'lerinin temadi etmesi üzerine inşa olduğunu savunan ve ekseriyetle dönemin Romanistlerine ait olan görüştür. Diğer bir görüş ise, şehirlerin, feodal toplum yapısı içindeki türlü örgütlenmelerin yeni bir formu olduğu, dolayısıyla, geleneksel dünyanın doğurduğu yeni bir sosyal kod olduğunu vurgulayan görüştür. Gierke bu görüşlerin ikisini de reddetmektedir. Ona göre Alman komünlerinin oluşumunda *kadim Cermenlerin eşitlikçi birleşme şuurı* hakimdir. bkz. Otto von Gierke, **Community in Historical Perspective**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s. 32.

⁶⁰ On dokuzuncu asra rastlayan dönemin Alman hukuk bilimi camiasının iki ana akımı olan Romanist ve Germanist okullar arasındaki keskin görüş ayrılıkları ve bu zıtlıkta tecelli eden fikri cereyan, muhtemeldir ki, bir Germanist olan Gierke'nin kentlere dair öne sürdüğü bahsi geçen varsayımı etkilemiştir. Gierke'nin kişisel bakımdan muhafazakâr tutumu da buna eklenebilir. Nitekim Gierke, bir dikotomi ortaya koyarak, Roma esas teşkilatının ruhunu yansıtmaması bakımından Romanist "otoriter teşkilat" yahut "iktidar sahibi teşkilat" (*Herrschaftsverband*) yapısının karşısına Cermenik "eşitlikçi birleşmeyi" yani *Genossenschaft*'ı koymaktadır. Ortaçağda beliren şehirlerin tarihsel yorumu da söz konusu kavramsallaştırma çerçevesinde yapılarak komün birliği otoriter teşkilat kavramının karşısına konumlandırılmıştır. Daha sonralarıysa Gierke'nin Avrupa tarihini söz konusu dikotomiye indirgeyerek açıklamaya çalışan umumi yaklaşımına Max Weber karşı çıkmıştır; bkz. Max Weber, **Economy and Society**, ed. Guenther Roth and Claus Wittich, Berkeley Los Angeles London, University of California Press, 1978, s. xciv.

⁶¹ Fehr, **a.g.e.**, s. 94.

iktisadi veya dini amaçlarla kurulmuşlardır. İktisadi amaçla kurulan organizasyonlar, tüccar ve esnaf loncalarıdır. Modern dönemdeki lonca örgütlenmesi ve mesleki dayanışmayı esas alan organizasyon tarzları, Ortaçağ şehirlerinde görülen meslek loncalarına çok şey borçludur. Nitekim, modern meslek kavramı ve mesleki birlikler, Ortaçağ şehirlerinde görülen meslek loncalarına benzemektedir. Lonca birliklerinin oluşumu Ortaçağ için çok önemli bir sosyal hareketi ifade etmektedir⁶². Şehirlerde ortaya çıkan lonca birliği örgütlenmesine dayalı organizasyon yapısından memuriyet (*Amt, officia*) kavramı doğmuştur⁶³. Ortaçağ ticaret ve zanaat organizasyonları, bu loncalarla çok sıkı bir ilişki içindedir. Şehirlerde lonca faaliyetleri o kadar gelişmiştir ki, kim bir zanaatı icra etmek istiyorsa, bir esnaf loncasına üye olmalıdır; bütün meslek üyeleri aynı zamanda bir loncanın üyesidir⁶⁴.

2.1.4. Tüzel Kişilik Kavramının Gelişmesi

Araştırma konumuz olan komünler, kurumsal yapılaşmalarının nihai noktasına, tarihsel ve hukuki bakış açısından tüzel kişilik niteliğini kazanmakla erişmişlerdir. Hukuk düşüncesi ve hukuk teorisi bakış noktasında tüzel kişi niteliğine yükselen şehir topluluğu, artık salt fiili bir topluluk olarak değerlendirilemez. Bu önermeyi izah edebilmek için, bir taraftan tüzel kişi düşüncesinin gelişim sürecinde şehirlerin işgal ettiği yeri ortaya koymak, diğer taraftan şehirlerin yaptığı katkıyı açıklamak faydalı olacaktır.

Roma hukukunun dışında kalan ve çoğunlukla Cermen hukuku manasına gelen Erken Ortaçağ Avrupa hukuklarında, tüzel kişi fikrine yaklaşıldığı görülür. Ortaçağın, bireyleri birlikler ve gruplar içine koyan, bireyi birlikler ve gruplar içinde tasavvur eden kolektivist dünya görüşü içinde, kişi, birlikler içinde ve birlikler için yaşar⁶⁵.

⁶² A.e.

⁶³ A.e.

⁶⁴ A.e.

⁶⁵ Ebru Kayabaş, “Tüzel Kişi Kavramının Tarihsel Gelişimi-I”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası - Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal’a Armağan Özel Sayısı**, C. LXXV, İstanbul, 2017, s. 522. Şu deyim birliklerin birey üzerindeki asli fonksiyonunu ortaya koymaktadır: “Quod omnes tangit ab omnibus comprobari debet.” “Çoğunluğu ilgilendiren şey herkes tarafından onaylanmalıdır.” bkz. Le Goff, **Ortaçağ Batı Uygarlığı**, s. 314-315.

Bireyin hayat telakkisini, davranışlarını, düşünce ve emellerini, içinde yaşadığı sosyal grup; dolayısıyla, ait olduğu sosyal kabuk belirler. Ortaçağın başlarında Cermen hukuku, tüzel kişi fikrini kabul etmemekle birlikte, tüzel kişi niteliğine yakın gruplaşmalarla temasta bulunmaktaydı⁶⁶. Kişilerin ortak bir amaç güderek tarım birlikleri ve esnaf birlikleri gibi çeşitli gruplar içinde bir araya geldikleri görülür. Bu türden örgütlenmeler, fiilen (*de facto*) tüzel kişiliğe yaklaşmasına rağmen, tüzel kişi nitelikleri hukuk sisteminde tanınmamakta; normatif düzlemdeki varlıkları ayrı bir varlık olarak kabul edilmemektedir.

Tüzel kişi düşüncesinin Ortaçağ Cermen hukukundaki gelişmesinde önemli bir rolü olan kavram “elbirliği mülkiyeti” (*Gesamteigentum, Eigentum zur gesamten Hand*) kurumudur⁶⁷. Bu kurum, hukuki anlamda belirli bir ortaklık bağı etrafında toplanan kişilerin bir mala birlikte malik olmalarını ifade eder. Birden fazla kişi elbirliği mülkiyetiyle bir mal etrafında ortaklık oluşturmakta, mal üzerinde kişiler tarafından elbirliği ile tasarruf edilmektedir. Maliklerin mülkiyet hakkı, mülkün sınırlı bir kısmında değil, tamamı üzerindedir. Ortaklık ya da grup eşit haklara sahip olan kişilerin aldığı kararla yönetilmektedir. Söz konusu müşterek yönetim içinde her bir kişi diğerinin davranışından sorumlu olmaktadır. Bununla beraber, söz konusu ortaklığın tüzel kişiliğinin bulunmadığı, günümüz hukuklarındaki adi ortaklığa benzediği söylenebilir⁶⁸.

Erken zamanlarda şehir sakinlerinden oluşan topluluğun, hukuki anlamda, bir elbirliği ortaklığı niteliğinde olduğu söylenebilir⁶⁹. Şehirli hukukun tüzel kişi olarak tanınmaz ve tanımlanmaz. Şehir topluluğu, oluşturdukları ortaklığın türü itibarıyla *Genossenschaft*⁷⁰ kavramı altında toplanır, bu nitelikleri çeşitli isimler altında ifade

⁶⁶Mustafa Dural / Tufan Ögüz, **Türk Özel Hukuku Kişiler Hukuku**, C. II, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2021, s. 226.

⁶⁷ Kayabaş, **a.g.e.**, s. 523.

⁶⁸**A.e.**

⁶⁹Bernd Schildt, “Genossenschaft, Genossenschaftsrecht”, **Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG)**, C. II, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2004, s. 103-110.

⁷⁰ Asıl anlamı içinde *Genossenschaft* kavramı üyelerin (*Genossen*) birliğini ifade etmektedir. Söz konusu kökeni bakımından *Genossenschaft* kavramı, kırsal yaşamdaki türlü insan birleşmelerini açıklamak için kullanılmaktadır. *Genossenschaft* üyeleri ortak toplumsal, ekonomik, siyasi, kültürel,

edilir. Mesela, aynı sosyal uzamda yaşama ve ortak mahalin sakinleri olma anlamında *Einbewohnerschaft* terimi kullanılır. Söz konusu sosyal dış kabuk, şehirleri siyasi düzlemde diğer iktidar merkezlerinden ve iktidar sahibi aktörlerden ayırmak için geçerlidir. Dolayısıyla, gruplaşma bakımından bir ayrışma ve farklılaşma söz konusu olsa da, kurumlaşma henüz tam manasıyla oluşmamıştır.

Kanonik hukuk ve Glossatorların etkisiyle Cermen hukuku daha ileri bir seviyeye yükselmiş, tam anlamıyla tüzel kişilik niteliğini haiz *Körperschaft* (*Corporation*, şahıs birliği) kurumunu yaratmıştır. Somut ilişkiler çerçevesinde beliren ve realiteden türeyen *Genossenschaft*'tan farklı olarak *Körperschaft* veya korporasyon kavramı, hukuk düşüncesinin soyut bir ürünü, bir faraziye⁷¹. Glossatorlar tarafından çalışma konusu yapıp geliştirilen *Körperschaft* kavramı, Roma

hukuki ve/veya dini menfaat/amaç etrafında örgütlenir. Kendisini bütünleyen, zorunlu bağlantıda olduğu kavram iktidardır (*Herrschaft*). Bu bakış açısından, *Herrschaft* ile *Genossenschaft* kavramları, modern öncesi dünyanın iki merkezi kategorisi gibi görünmektedirler. Dolayısıyla söz konusu kavram çifti, modern öncesi dünyayı anlamak için büyük öneme sahiptir. *Genossenschaft*, ilke olarak, statü denkliğine dayanır. Bu bağlamda, kural olarak, uzamsal bakımdan denkler arası yatay hukuki ve sosyal ilişkileri yansıtır; bu yolla, sosyal boyutu dikine kesen ve hiyerarşik yapıda olan karşıt kavram olan *Herrschaft*'tan ayrışır. Modern öncesi *Genossenschaft*, tarihsel deneyimde çok sayıda somut biçim altında tezahür eder. Sosyolojik araştırmanın yaklaştığı bakış noktasına göre, çeşitli *Genossenschaft* biçimlerinden ve somut uygulamalarından bahsetmek mümkündür. Örneğin, güttüğü amaca göre *Genossenschaft*'ın somut biçimi değişebilir; kamusal veya özel amaca yönelmiş olmak böyledir. Benzer şekilde, üyeliğin rızaya bağlı veya zorunlu olması, birliğin biçimini belirleyebilir. Nihayet, birliğin hukuk düzeninde hak sahipliğine ehil olup olmaması (*Rechtsfähigkeit*), *Genossenschaft*'ın biçimini belirleyebilir. Sözü edilen sonuncu bakış noktasına göre yapılan ayırım, hukuken en önemli olanıdır; zira *Genossenschaft*'ın tüzel kişiliğe sahip olup olmadığını gösterir. Tarihsel seyir içinde, modern öncesi *Genossenschaft*'lar arasında zamansal farklılık vardır.

Zamansal farklılığa göre, erken tarihli olgun *Genossenschaft*'larda, üyeler ile birlik arasında büyük ölçüde bir özdeşlik bulunur. Daha yakın tarihli genç *Genossenschaft*'larda ise, birliğin müstakil hukuki varlığı, üyelerini aşarak onların karşısına konumlanır; diğer deyişle, *Genossenschaft* gayri şahsi bir kişilik haline gelir. Olgun *Genossenschaft*'larda kararlar ortaklaşa alınır ve birlik malları üzerinde elbirliğiyle tasarruf edilir. Erken tarihli *Genossenschaft*'ların asli ve en doğal formu, kan hısımlığı birliği veya akrabalık (*Verwandtschaft*) ile evlilik birliğidir; hane birliğinin (*Hausgemeinschaft*) menşei buradan gelir. Yüksek Ortaçağın sonundan itibaren, erken *Genossenschaft*'larda korporatif özellikler kendini göstermeye başlayarak genç *Genossenschaft*'lara evrilir. Artık üyelerin ortak iradeleri kurul toplantılarıyla yansıtılır; birliğin içinden gündelik faaliyetlerin yürütümünü gören meclis/kurul ve ihtiyar heyeti gibi *organlar* ortaya çıkar. Bkz. Schildt, **a.g.e.**, s. 103-110.

⁷¹ Dural / Ögüz, **a.g.e.**, s. 226-227. Zaman içinde hukuk düşüncesinde kavramları sistematize etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç, farazi kişilik fikrinin, gerçek kişilerle kurulan analogi yoluyla kanonik hukuk düşüncesinde kullanılmasına yol açmıştır. Fiktif kişilik *persona ficta*, *persona mystica* ve *persona composita* terimleriyle ifade edilmiştir. Bkz. Christoph Becker, “Juristische Person”, **Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG)**, C. II, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2004, s. 1456-1459.

hukukundaki *Universitates* kurumunun yorumlanmasıyla hukuk düşüncesine dahil edilmiştir. Bu kurumun hukuk düşüncesine girmesinden sonra, birliğin iradesi öne çıkmış, mal varlığından farklı olarak birlik iradesinin bağımsız mevcudiyetine önem verilmiştir. Söz konusu düşünce, mal topluluklarından soyut tüzel kişilere, günümüz hukukundaki derneklere doğru evrilmiştir⁷².

Bahsedilen gelişme sürecinde şehir toplumu, elbirliği mülkiyetine dayanan ortaklık ve birlikten, kişiler üstü ve gayrişahsi bir nitelik taşıyan *Körperschaft*'a doğru evrilerek tüzel kişilik (*Juristische Person*) niteliğini kazanmıştır⁷³. *Kişilerin birliğinden, birliğin kişiliğine* geçilmiştir⁷⁴. Cermen hukukunda tüzel kişi kurumunun hukuk teorisi içinde olgunlaşmasının on üçüncü asra kadar beklediği, bu asırda şehirlerin ortaya çıkışıyla filizlenip büyüdüğü belirtilmektedir⁷⁵. Gerçekten de, şehirler kendilerini oluşturan insanların toplamından, birliğe dahil üyelerinden ibaret kalmayarak müstakil bir varlığa ulaşmıştır. Mevcut manzara içinde şehir, kendisini oluşturan topluluktan ayrı, üyelerinden bağımsız ve müstakil bir hukuki varlık vücuda getirmektedir. Kısaca, dışarıya karşı yeknesak bir hukuki bütünlük oluşturur.

Müstakil bir hukuk süjesi olarak şehir, hukuki bir işlem yapabilir, hukuki işlemin konusu ve tarafı olabilir, kamusal alanda düzenleyici faaliyetlere girebilir ve sakinleri üzerinde vergi uygulayabilir hale gelmiştir. Tüzel kişilik niteliğiyle şehir, ana organları olan şehir meclisi ve belediye başkanları vasıtasıyla çalışır ve işlemde bulunur⁷⁶. Organlar, icra ettikleri faaliyetlerden sorumlu hale gelir.

2.2.Şehrin Yönetimi

2.2.1.Genel Olarak

Ortaçağ şehirlerinin yönetim sistemi on üçüncü asırda oluşmaya başlamıştır. Şehirdeki yönetim sistemi, kalıcı ve uzun vadeli olmuş, Almanya'nın imparatorluk

⁷² Kayabaş, **a.g.e.**, s. 524.

⁷³ Schildt, **a.g.e.**, s. 103-110.

⁷⁴ **A.e.**

⁷⁵ Dural / Ögüz, **a.g.e.**, s. 226.

⁷⁶ Schildt, **a.g.e.**, s. 103-110.

şehirlerinde on dokuzuncu asrın başına, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun yıkılmasına kadar varlığını sürdürmüştür⁷⁷. Ortaçağ şehirlerindeki komünal anayasal düzen içinde modern devlete benzeyen liberal demokratik bir yönetim düzeni gelişmiştir.

Şehir yönetimi, feodal geleneklerin ve monarşik kuralların baskın olduğu bir düzen içinde gelişen şehir yurttaşlığının kurumlaşması anlamına gelmekte ve onun siyasi boyutunu oluşturmaktadır. Bu bakımdan, şehir yurttaşları ile şehir meclisleri (*Stadtrat*) birlikte ele alındığında siyasi bir sistem ortaya koymaktadır. Siyasi bir teşkilat olarak şehir meclisleri iktidara (*Herrschaft*) sahip teşkilatlardır⁷⁸. Yurttaşlığa bağlılık yemini eden şehir meclisi üyeleri, emir ve tüzüklerle şehir hayatının sosyal alanını düzenlemekte, yetki kullanmakta ve zorlama uygulamaktadır. Aynı zamanda, şehir yönetim organları şehir yurttaşlarıyla hukuki ilişki içindedir ve bu sayede meşru bir temele dayanmaktadır. Şehir meclisleri şehri yöneten ana organ olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.2. Tarihsel Gelişim

Şehrin yönetim organları, şehir topluluğunun kendine yeter bir siyasi organizasyona ihtiyaç duyduğu ve bunu kurmaya yeterli imkanlar bulunduğu koşullarda ortaya çıkmıştı. Tarihi süreç olarak, bu durum Geç Ortaçağda zirve noktasına ulaşmıştı. Oluşmaya başladığı on ikinci asırdan önce, şehir meclisinin ön basamakları olarak gösterilebilecek, yönetimden sorumlu kişiler vardı.

Esas olarak şehirler, herhangi bir beratın (*charter*) fiili yönetimlerini düzenlemeden yahut yönetim haklarını tanımadan önce de, yönetim örgütüne sahipti. Zira Ortaçağ Roma Cermen devletinde şehirler; imparator ile tebaası, kraliyet makamı ve mülkî prenslikler yanında, devletin müstakil bir esas teşkilat unsuru vaziyetindeydi⁷⁹. Bunun sonucu olarak şehirlerin yönetimi, krala bağlılık içinde şehir beyi (*Stadtherr*) yada şehir beyinin atadığı memurlar tarafından icra olunuyordu.

⁷⁷Bader / Dilcher, **a.g.e.**, s. 540.

⁷⁸**A.e.**

⁷⁹ Planitz / Eckhardt, **a.g.e.**, s. 181-198.

Örneğin, Almanya’da adli ve idari meseleleri şehir beyi adına memurları yürütüyordu⁸⁰. Bu doğrultuda birçok Alman şehirde şehir beyi, iktidarını özel bir memur grubu olan şehir *Schultheiss*’ı (*Amann, judex*) marifetiyle tatbik ediyordu. Bu kimseler, feodal hiyerarşide seküler veya dini senyör mevkinde olan şehir beyinin *ministerial*’leri içinden seçiliyordu. Sonraları sözü edilen uygulama, *fief* biçiminde bahsedilen şehir *Schultheiss*’ı memuriyetin ırsi intikaline dönüşerek, *ministerial* aileleri meydana getirdi. *Schultheiss* şehir beyinin aşağı derece yargı yetkisine sahip mahkemesinin hâkimi olarak adli ve yönetim işlerinde yetkili olarak idareci vasfıyla görev yapıyordu.

İncelediğimiz konu dahilinde önemle belirtmek gerekir ki, Ortaçağda günümüz hukuk hayatında kategorik biçimde karşılaştığımız şekliyle bir kuvvetler ayrılığı prensibi bulunmadığından, komünlerin yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları tek kaynaktan icra olunurdu⁸¹. Diğer deyişle, şehir beyleri adli yetkilerle donatılmış olduğu kadar idari yetkilerle de donatılmışlardı⁸². Nitekim, (şehir *Schultheiss*’ı örneğinden kısmen anlaşılabileceği gibi) erken beledi yönetimler, şehir beyine bağlı mahkemelerdi (*courts*)⁸³. Mahkemeler, hızlı bir şekilde, sadece yargılama fonksiyonuyla sınırlı kalmadan, idari fonksiyon da üstlenerek, *hem idari hem de yargısal bir kurum* haline geldiler. Bununla birlikte, mahkemelerin oluşturduğu yönetim sistemi, yasama kuvvetiyle donatılmamış olduğundan, henüz komün konseyi (meclisi) niteliğinde değildi. Nitekim, 1200’lü yıllarda birçok Avrupa şehri, sınırlı ölçüde iktisadi bağımsızlığa ve kendi yurttaşlarını alakadar eden hukuki ihtilafları

⁸⁰ A.e., s. 183.

⁸¹ Sıddık Sami Onar, “Komünlerin Hukuki Otonomisi”, **Komün Bilgisinin Esas Meseleleri**, İstanbul, İ.Ü. Hukuk Fakültesi İktisat ve İktimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, 1936, s. 26.

⁸² Planitz / Eckhardt, **a.g.e.**, s. 182.

⁸³ Bilhassa, Loire nehrinin kuzeyindeki birçok şehir, şehir beyinin memurları sıfatındaki *Scabiniler*’den teşekkül etmiş mahkemelere sahipti. Bu kişiler, hâkim ve müfettiş (bilirkişi veya fahri mahkeme üyesi) idiler. Almanca konuşulan yerlerde kendilerine *Schöffen*, Fransızca konuşulan yerlerde *Echevins*, Flemenkçe konuşulan yerlerdeyse *Scepenen* deniyordu. Sayılan isimler, memuriyet unvanları biçiminde sonraki döneme de intikal etmişti. Flandr’da ve Kuzey Fransa’nın bazı kasabalarında *Scabini*’ler şehir konseyi oluşturur hale geldiler. *Scabini*’lerin aynı zamanda şehir konseyini oluşturduğu durumlarda bu kişiler *Senatores* olarak adlandırıldılar. Bkz Nicholas, **The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century**, s. 142.

yargılama yetkisine sahip bulunuyorduysa da, İtalya dışında yasama kuvvetine erişmiş şehir neredeyse hiç yoktu⁸⁴.

Onuncu asırdan on ikinci asra kadar olan süreci kapsayan söz konusu erken döneme, seküler veya dini gruba mensup feodal senyörün hakimiyetiyle karakterize olduğundan, şehir beyleri dönemi (*Stadtherrliche Periode*) denebilir⁸⁵. Bu koşullar altında, şehrin yönetim bakımından tam anlamıyla otonom bir yapıya sahip olmadığı söylenebilir. Şehir beyleri ve memurlarının faaliyetleri, feodal adetlerin zorunlu kıldığı koruma ve kollama usulünce ilerlemekteydi. Dolayısıyla, yönetim mekanizması, gayrişahsi düzeni ifade eden kurumsal bir yapıdan daha çok kişilere dayanmaktadır.

Bununla birlikte, ilerleyen tarihlerde şehir topluluğu yönetimi ele geçirmek yahut taleplerini kabul ettirmek yoluyla hükumette etkin kuvvet olmak istemişti. Bu amaç doğrultusunda, Kuzey Fransa’da ve Hollanda’da şehir beyinin memuru olan *Echevin*’lerden başka bir grup; yeminli topluluğu temsil eden *Jures*, yönetimde yetki talep etmişti⁸⁶. Bu girişim, elbette, yeminli birliğin siyasal yönelimlerini açığa vurmaktaydı. Yeminli birliğin yönetim sahasındaki talebinin ilk işaretlerini yansıtan *Jures*’ler, böylece, nadiren erken *Echevin*’lerle yan yana bulunarak, çoğunlukla da, onların fonksiyonunu ortadan kaldırarak yönetime katıldılar.

Yeminli topluluk lehine atılan daha ileri bir adım, Kuzey İtalya’nın Lombardiya bölgesinde gerçekleşmişti. On ikinci asırdan itibaren başlayan ikinci döneme birlik dönemi (*Genossenschaftliche Epoche*) denebilir⁸⁷. Tarihi kaynakların gösterdiği kadarıyla, şehre özgü hükümet meclisinin ilk kurumsal formu olan konsüllük (*Konsuln*), 1183 Konstanz Barışı’yla Lombardiya bölgesinde imparator ile İtalyan komünleri arasında düzenlenmişti⁸⁸. Bu bakımdan, Konstanz Barışı komünler

⁸⁴ A.e., s. 141.

⁸⁵ Lütge, a.g.e., s. 158.

⁸⁶ Bu kelimenin Latince aslı *Iurati* kelimesidir ve andın (*Conjuratio*) faili olan kişiler anlamına gelmektedir; Nicholas, *The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*, s. 142.

⁸⁷ Lütge, a.g.e., s. 158.

⁸⁸ Schröder / von Künßberg, a.g.e., s. 692.

için kurucu belge niteliğindeydi. Buna göre, konsül(ler), şehirli taraflardan seçilecek, ancak konsül imparatorlardan aldığı adli yetkiyle bağılı kalacaktı. Diğer deyişle, yargı yetkisi imparatorun elinde olacaktı⁸⁹. Bu durumda, hem şehir topluluğu, hem de başında bulunan konsül nihai noktada imparatora bağılılık içindeydi⁹⁰. Bununla beraber, hukuk tarihçileri Lombardiya’da sadece imparatora değil, aynı zamanda, komünün iç teşkilatında şehir yurttaşlığına bağılılığın da geliştiğini, konsüllüğün bu bağılılık ilişkisi içinde oluştuğunu söylemektedir⁹¹. Lombardiya’da ortaya çıkan konsül tarzı yönetim modeli Almanya⁹², kuzey Fransa ve Hollanda’daki⁹³ şehirlerde de kendini göstermeye başlamıştır. Zikrettiğimiz yerlerdeki gelişim İtalyan komünlerine göre daha yavaş olmuştur.

Şehirlerin hukuki otonomisi, ilk olarak, şehirlerin merkezi bir kuvvetten bağımsız bir yönetime sahip olması anlamına gelir⁹⁴. Bu özellikleri itibariyle komünler iki gruba ayrılabilir:⁹⁵ Birinci gruptakiler, neredeyse tam bir bağımsızlığa sahip olarak gelişen, feodal iktidar sahipleriyle bağımlılığı hemen hemen hiç olmayan komünlerdir. Birinci gruba örnek olarak, sonradan cumhuriyete evrilmiş olan İtalyan şehirleri ile İsviçre’nin bazı şehirleri verilebilir. Bu gruba dahil komünlerin senyörlerle münasebetleri hürmet ilişkisinden ibarettir. Orta ve Kuzey İtalya’da merkezi bir otoritenin bulunmaması, bağımsızlığın önemli bir etkenidir. Dolayısıyla, Ortaçağ şehirleri için *şehir devleti* (*city state*) kavramı kullanılmak istenirse, bu kullanım,

⁸⁹Bader / Dilcher, **a.g.e.**, s. 544

⁹⁰**A.e.**

⁹¹**A.e.**

⁹² Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, s. 130. Örneğin, Almanya deneyiminde konsüllük organının (*Rat*), şehrin yönetim organı olarak, on ikinci asırdan on üçüncü asra geçirilirken oluştuğuna rastlanır. Lübeck, Utrecht ve Strazburg’da birbirine çok yakın tarihlerde meydana gelmiştir. On üçüncü asrın ortasına gelindiğinde, yüzden fazla Alman şehirinde konsüllüğün bir görev ve makam olarak tezahür ettiği belirtilmektedir. Piskoposluk bölgelerindeki siyasi durumun etkisiyle, Almanya’nın kuzeyi güneye göre değişime daha hızlı entegre olmuştur. Görüldüğü gibi, 1183 tarihli Konstanz Barışı esasen Kuzey İtalya için geçerli olmakla birlikte, benzer komün yönetim modeli zamanla Avrupa genelinde yayılarak diğer şehirlere de sirayet etmiştir. Bkz. Adolf Laufs, **Rechtsentwicklungen in Deutschland**, 4. basım, Berlin New York, Walter De Gruyter, 1991, s. 38.

⁹³ Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, s. 131.

⁹⁴ Onar, **a.g.e.**, s. 23.

⁹⁵**A.e.**, s. 23-24.

sadece birinci gruptaki komünler için (esasen Kuzey İtalya komünleri için) geçerlilik taşıyabilir⁹⁶. İkinci grup, Fransız şehirlerinde görüldüğü gibi, merkezi kuvvetten tam olarak ayrılmamış komünlerdir. İkinci gruptaki şehirlerde, feodal senyörlerin şehirler üzerindeki yönetim hak ve yetkileri ile siyasi kuvvetleri, değişen derecelerde olmak üzere, devam etmektedir. Bununla birlikte, ikinci gruptaki şehirlerin bazıları, Alman özgür imparatorluk şehirlerinde mevcut bulunduğu gibi, otonomiye yaklaşan geniş bir idari serbestliğe malik olabilirdi⁹⁷.

2.2.3.Yönetim Organları

2.2.3.1.Şehir Meclisi (*Stadtrat*)

Şehir meclisi (*Stadtrat*), özellikle yurttaşların yönetime katılmasından sonra, şehrin ana yönetim organı haline geldi⁹⁸. Başka deyişle, Ortaçağ şehirlerinin idaresi büyük ölçüde şehir meclislerine geçmişti. Şehir meclisi, şehir hukukunun (*Stadtrecht*) uygulayıcısıydı. Şu husus önemlidir ki, şehir meclisi, yetkilerini şehir yurttaşları adına kullanırdı; dolayısıyla, *bağımsız değil, devredilmiş ve temsili bir yetkiye* sahipti⁹⁹. Şehir meclisinin faaliyetleri, topluluğun genel düzeninin tesisini amaçlıyor ve kamu yararına (*utilitas communis*) yöneliyordu. Dolayısıyla, şehir meclisinin yönetim kuvvetinin sınırsız olmadığını, topluluk menfaatleriyle sınırlandırılmış olduğu söylenebilir. Elbette kuvvet sınırlaması, çekirdeğinde ittifak duygusu bulunan bu toplumun doğasına uygundur. Meclis, bir organ halinde toplanarak kararlar alır ve

⁹⁶ Edith Ennen, yalnızca Kuzey İtalyan komünlerinin tam otonomiye sahip “şehir devleti”ne doğru gelişebildiğini söylemektedir. Sözü edilen komünler, *contado* adı verilen çevre kırsal üzerinde siyasi hakimiyet kurmuştur. Ayrıca bu kömünler *contado* ekonomisini kendine bağlamıştır. Bkz. Edith Ennen, “Die Stadt zwischen Mittelalter und Neuzeit”, **Die Stadt des Mittelalters**, ed.: Carl Haase, C.I (Begriff, Entstehung und Ausbreitung), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, s. 420. Çevre kırsal üzerinde bu denli baskın siyasi ve ekonomik üstünlük kurmak bakımından Kuzey İtalya komünlerinin hususi bir yere sahip bulunduğu söylenebilir. Zira Alplerin kuzeyinde kır ile şehir arasında ikincinin lehine bu denli baskın bir gelişimin varlığından bahsetmek zor görünmektedir. Bu doğrultuda Fehr, Almanya’da, sayıları az olan Frankfurt gibi büyük metropoller dışında, çevre hinterlanda açılabilen kent sayısının az olduğunu, İtalya’da mevcut bulunan şehir devletlerinin Roma Cermen İmparatorluğu sınırlarında hiç var olmadığını zikretmektedir. Fehr, **a.g.e.**, s. 129.

⁹⁷ Bader / Dilcher, **a.g.e.**, s. 408.

⁹⁸ **A.e.**, s. 541

⁹⁹ **A.e.**, s. 545

belirli memuriyet ve faaliyetlerin bireysel sorumluluk alanlarını belirlerdi. Dolayısıyla, meclis kendi bünyesinde münhasır görev alanları, müstakil memuriyet birimleri (*Amt*, daire) oluşturmakta ve bunların dış sınırlarını ve iç işleyişini belirlemektedir. Meclis üyelerinin kendileri de aynı zamanda yeminli birliğe dahil kişilerdir.

Genel olarak şehir yönetimi ile buna bağlı gelişen şehir meclisinin verdiği genel memuriyet yetkisi hukuki temel olarak teamüllere, şehir hukukuna, berat metinlerine ve şehrin kendi içinde oluşturduğu diğer kurallara dayanıyordu¹⁰⁰. Yönetimin temelindeki kurallar yöneticiler tarafından keyfi olarak değiştirilemezdi. Bu görüntü, meclis üyelerinin birlik adına ettiği genel yeminin yanında, özel olarak ettiği memuriyet yemininde (*Amtseid*) saptanabilir. Memuriyet yemini, meclis azalarını görevlerini yerine getirirken statü farkı veya iktisadi durum farkı gözetmeksizin, bütün yurttaşlara eşit davranma yükümlülüğü altına sokmaktadır¹⁰¹. Şehir yönetimi böylece karşılıklı yeminler üzerine, adeta yeminlerden gelen sadakat bağının iç içe geçmesi üzerine kurulur.

Bu noktada, kolektif ruh için sembolik bir anlamı olan yemin günlerine yada yemin merasimlerine (*Schwörtag*) değinmek gerekir. Yemin merasimleri ile sadakat pekiştirilmekteydi. Yemin merasimleri, genellikle her yıl, kabine değişiminin yapılacağı veya kabinenin kurulacağı zamanlarda icra olunuyordu. Kabine değişimleri belediye binalarının¹⁰² içinde veya binaların önünde, tüm şehir ahalisinin katılımını mümkün kılacak şekilde kamuya açık olarak gerçekleştirilirdi. Yemin merasimleri, aynı zamanda dini içeriğe sahip törenlerdi. Papazlar veya şehir piskoposları gibi din adamları törenlere katılır, ritüellerde görev alırdı. Memurlar ve topluluk din adamlarının önünde şehir birliği için Tanrıya dua eder; hatta bazen kendilerini

¹⁰⁰ A.e., s. 553

¹⁰¹ A.e.

¹⁰² Mesela Orta İtalya'da Siena şehrinde on üçüncü asırda *Palazzo Pubblico* binası şehir yönetiminin merkezi olarak inşa edilmiştir. Belediye binasının içi 1330 yılı dolaylarında adeta yükselen şehirli nüfusun zenginliğini ve hayat telakkisini gösterircesine muhteşem fresklerle süslenmiştir. Bunun da ötesinde, freskler Antik Çağ klasik sanatında olduğu gibi, iyi ve kötü hükümet alegorisini tasvir etmektedir. Burada iyi hükümet komünü temsil etmektir. Bu sanat eserinin İtalyan komünlerinin siyasi düşüncesini ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Bkz. Pounds, a.g.e., s. 99-100.

Papa'nın ve Tanrının koruyucusu addederlerdi. Böylece, bir iktidar sistemi olan şehir yönetimi, meşruiyetini şehir topluluğu yanında manevi ögelere de dayandırarak güçlendirmiş olurdu.

Meclis modeline dayanan şehir yönetim sisteminin üç ayırt edici özelliği bulunur¹⁰³:

1-) Meclis üyelerinin şehir yurttaşları tarafından seçilmesi,

2-) Yönetimin kolejyal bir nitelik taşıması ve sınırlı ölçüde uzmanlaşmanın bulunması,

3-) Memuriyetin zaman bakımından sınırlandırılmış olması.

Memuriyet makamının, şehir yurttaşları tarafından seçimle göreve gelmesi, görece demokratik ve liberal yapıyı pekiştirmektedir. Bu durum, idari memuriyetin doğuştan kazanılan bir hak olarak görüldüğü feodal toprak soyluluğu sistemiyle karşıtlık içindedir.

Memuriyet çoğu durumda bir yıllık süre ile yapılırdı. Bu unsur, şehirlerin çoğunda oluşmaya başladığı ilk zamanlardan beri bulunuyordu. Böylece, görev belirli bir zamanla sınırlandırılmış olurdu. Bunun aksine, feodal toprak soyluluğu sistemi içinde kamusal görev ve hizmetler genellikle bir *fief* olarak verildiğinden, prensipte ömür boyu devam etmekteydi¹⁰⁴.

Yönetimin kolejyal bir nitelik taşıması, yönetimde kurul veya heyet halinde çalışma anlamına gelmektedir¹⁰⁵. Kolejyal yönetim, yönetimin bir kişi tarafından değil, birden fazla kişi tarafından icra edilmesidir. Kolejyal yönetime ortaklaşa veya kolektif yönetim de denebilir¹⁰⁶. Ortaçağ şehirlerinin yönetimine baktığımızda, kolejyal yönetimin niteliklerine uygun olarak kurul veya heyet halinde gerçekleştirilen

¹⁰³Bader / Dilcher, **a.g.e**, s. 545-546

¹⁰⁴ Bloch, **a.g.e.**, s. 150.

¹⁰⁵ Yasin Aydoğdu, "Kolejyal Yürütme Uygulamaları:1960 Kıbrıs Cumhuriyeti ve Uruguay Örneği", **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, C.I, S. 4, Kırıkkale, 2014, s. 95

¹⁰⁶ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 16. Bası, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2013, s. 478.

ortaklaşa bir yönetim mekanizmasının yerleşmiş olduğunu görürüz¹⁰⁷. Bu bakımdan, Ortaçağda pek yaygın olan monarşik yönetim türü gibi belirli bir kişinin tek başına karar aldığı yönetim türüne aykırılık oluşturacak şekilde, şehirlerin yönetiminde kişilerin katıldığı kolektif bir yapı hakimdi.

2.2.3.2. Belediye Başkanı (*Bürgermeister*)

Belediye başkanlığı (*Bürgermeister*¹⁰⁸), şehir yönetimi içindeki en yüksek memuriyet olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁹. Çoğunlukla meclis üyesi kimselerin yada yurttaşların içinden olmak üzere, şehir meclisi veya şehir beyi tarafından, meclis başkanı olarak seçilirdi¹¹⁰. Belediye başkanı adayları bir kimse nüfuzlu ve ekonomik olarak güçlü olmalıydı¹¹¹. Bu gereklilikleri sadece sınırlı aileler sağlayabildiğinden, belediye başkanlığı uzun süreler sadece önde gelen ailelerin yapabildiği bir görev olarak kaldı. İlk dönemlerde, yani on ikinci asırdan önce, idarede yetkili olan şehir

¹⁰⁷ Tarihte kolejyal yönetim örneği olarak Roma Cumhuriyeti verilebilir. Nitekim Cumhuriyet devrinde Roma'da yürütme görevi iki konsül tarafından yerine getiriliyordu. Bu bakımdan yürütmenin bir şahısta değil kurulda olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Julius Caesar, Pompei Magnus ve Marcus Crassus'un yürütümünde gerçekleşen birinci Triumvirlik ile Marcus Antonius, Octavianus ve Marcus Lepidus katılımıyla oluşan ikinci Triumvirlik dönemleri böyledir. Başka bir örnek olarak Fransa'da 1789 büyük ihtilali sonrası siyasi tablonun gereklilikleriyle düzenlenen 1795 ve 1799 Anayasalarının getirdiği yürütme sistemleri verilebilir. Nitekim 1789 İhtilali sonrası oluşan siyasi ve toplumsal belirsizlik, yürütmeyi tek bir kişiye bırakmaya izin vermiyordu. Ancak enteresan olan şudur ki, tıpkı Roma Cumhuriyeti'nin birinci Triumvirlik döneminin Julius Caesar'ın ömür boyu *dictator* ilan edilmesiyle sonuçlanması gibi, 1799 Fransız Anayasasının getirdiği kurul sistem de Bonaparte'ın İmparator ilan edilmesiyle son bulacaktı. Bkz. Aydoğdu, **a.g.e.**, s. 96-97.

¹⁰⁸ Belediye başkanlığı görevini icra eden kimselerin unvanı Alman şehirlerinde çoğunlukla *Bürgermeister* veya *Burgomeister* kelimeleriyle ifade edilmektedir. Bkz. Heinrich Zoepfl, **Deutsche Rechtsgeschichte**, 3.bs., Stuttgart, Verlag von Adolph Krabbe, 1858, s. 504. Bunun yanında, *Capitaneus* ve Alman Hansa Birliği şehirlerinde *Magistri Civium*, İtalya'da *Podesta* kelimeleri de şehir yönetiminin liderini anlatmak için kullanılmaktadır. Bkz. Schröder / von Künßberg, **a.g.e.**, s. 692. Avrupa'nın geri kalan bölgelerinde, örneğin Adriyatik şehri Dubrovnik'te *Rektör*, Rusya'da Novgorod şehrinde *Knez* kelimeleri birbirine çok yakın anlam içerikleriyle şehir idaresinin temsilcisi niteliğini taşıyan ve yürütme fonksiyonunu gören belediye başkanı unvanını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bkz. İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, 1.bsk., İstanbul, Kronik Kitap, 2021, s. 223. İlk belediye başkanlığı örnekleri, Almanya için geçerli olmak kaydıyla, önce Ren nehri bölgesindeki piskopos şehirlerinde ortaya çıkmış, sonraları kuzey Almanya (Saksonya ovasından kuzeye ve kuzey batıya doğru, aşağı Almanya bölgesi) şehirlerine geçmiştir. Bkz. Schröder / von Künßberg, **a.g.e.**, s. 692; Eberhard Isenmann, **Die Deutsche Stadt Im Mittelalter 1150–1550**, gözden geçirilmiş 2. bs., Köln Weimar Viyana, Böhlau Verlag, 2014, s. 227.

¹⁰⁹ Eva Maria Engel, **Die deutsche Stadt des Mittelalters**, Münih, C. H. Beck, 1993, s. 63.

¹¹⁰ Bader / Dilcher, **a.g.e.**, s. 546.

¹¹¹ Engel, **a.g.e.**, s. 64.

beylerinin yanında ortaya çıkmış olsa da, şehirlerin özgün yönetim sistemi geliştirmesi ve otonomiye kazanmasıyla, en yüksek memur durumuna gelmişti. Çoğunlukla, bir şehirde birden fazla belediye başkanı bulunurdu.

Yönetim memuriyetinde sınırlı ölçüde uzmanlaşmanın bulunması, özellikle belediye başkanlığı görevinde açıkça görülmektedir. Nitekim, belediye başkanlığı bazı şehirlerde, yönetimin sadece yürütme alanına odaklanan, karar alma sürecine katılmayan ve kararların yalnızca icrasını gerçekleştiren bir makamdır.

Belediye başkanı veya başkanları, genel bir yönetim yetkisi yanında, şehrin dış ilişkilerini düzenleyen, diplomatik ve askeri faaliyetlerini elinde bulunduran kişiydi¹¹². Yüksek yargı yetkisine sahipti. Şehrin iç işleyişinde meclisin ve yürütmenin başı, dış işleyişinde temsilcisi gibi hareket ederdi. Silahlı kuvvetleri kullanabilir ve duvar inşası gibi şehir tahkimatı faaliyetlerinde yetki sahibiydi.

2.2.3.3.Belediye Başkanlığı Görevine Örnek: Podesta

Şehir önde gelenlerinin siyasi çatışmalarına ve daha önemli olarak yürütmenin başı olması bakımından belediye başkanlığına makul bir örnek İtalya şehirlerinde ortaya çıkan *Podesta*¹¹³ makamıdır. İtalya şehirlerinde önceleri, olağanüstü haller dışında, sadece konsüllük yönetim faaliyetlerini icra ediyordu. İlk dönemlerde konsüllük kurumu, şehir meclisi olarak, hali vakti yerinde olan kişilerin (*boni homines*) siyasi alanda denge sistemini kurduğundan mantıklı bir yapı sunuyordu. Fakat sonraları, komünlerin iktidarı genişledikçe önde gelen aileler arasında çatışma meydana gelmişti. Tarihi bir metin tam olarak bu olguyu açıklamaktadır:

“Komünde konsüllük makamını ele geçirmeyi arzu eden birçok insanın birbirini kıskanması yüzünden şehirde çatışmalar, iğrenç komplolar ve bölünmeler baş göstermişti. Bu yüzden şehrin

¹¹² A.e., s. 63.

¹¹³ Etimolojik köken itibarıyla *Podesta* Latince bir kelime olan ve “erk” anlamına gelen *Potestas*’tan türemiştir. Bkz. “Podesta”, **Britannica Ansiklopedisi**, C. XVIII, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1990, s. 44.

sapiente'leri ve meclis bir araya geldiler ve takip eden yıldan itibaren komün konsüllüğünün sona ermesine ve bir podesta'ları olmasına karar verdiler.”¹¹⁴

Yönetici sınıf içindeki anlaşmazlıklar İtalya şehirlerinde siyasi bir sorun oluşturmuştur. Bu dönemde komün kurumları tam olarak yerleşmediğinden siyasi sorunun çerçevesi daha da genişlemiştir. Bu koşullar altında *Podesta* makamı ilk olarak Kutsal Roma Cermen İmparatoru Friedrich Barbarossa tarafından Lombard şehirlerindeki denetimi¹¹⁵ ve siyasi sorunu çözmek için oluşturulmuştur. İmparator tarafından oluşturulan makam önceleri istisnai bir atama niteliğindeyken, on üçüncü asra gelindiğinde bu memuriyet kural haline gelerek tam olarak yerleşmiştir. *Podesta*'lar ortaya çıktığında, genel eğilimle şehirlerin yakınında bulunan kırsal bölgelerdeki (*Contado*) toprak sahibi soylular arasından seçiliyordu.

Podesta yürütmenin başı ve yargı yetkisi olan bir memurdu¹¹⁶. Siyasi karar alma süreçlerine katılmadan sadece yürütme görevini yerine getirirdi¹¹⁷. Kolluk kuvvetine sahipti, şehrin silahlı kuvvetlerine önderlik edebilir ve şehrin savaşa girmesine karar verebilirdi. *Podesta*, memuriyete hâkim olan ilkelerde gördüğümüz gibi, meclise karşı sorumluydu, meclise karşı hareket edemezdi. Aynı zamanda, tarafsızlığını sağlamak adına getirilen bir dizi kurala bağlıydı. Bunlardan biri, pek yaygın olarak görüldüğü gibi, *Podesta*'ların başka şehirlerin soylu yurttaşları içinden seçilmesi yönünde gelişen ve kural niteliğinde olan teamüldür. Bu kişiler diğer şehirlerin hukuk eğitimi almış önde gelen yurttaşlarıydı. Sınırlı bir süreliğine, genelde altı ay veya bir yıllık zaman aralığında görev yapardı. *Podesta* komündeki herkese eşit şekilde yaklaşırdı.

İlerleyen tarihlerde bu memuriyetin önemi azalmıştı. Geç Ortaçağa gelindiğinde artık *Podesta* makamı şehirde sadece belirli bir kuvvete sahip olan baş

¹¹⁴ Daniel Waley / Trevor Dean, **İtalyan Şehir Cumhuriyetleri**, çev.:Hamit Çalışkan, 3.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s. 45.

¹¹⁵ “Podesta”, **Britannica Ansiklopedisi**, s. 44.

¹¹⁶ Nicholas, **The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century**, s. 326.

¹¹⁷ Waley / Dean, **a.g.e.**, s. 48.

hakimlik olarak sınırlanmıştı¹¹⁸. Fakat bu dönemden öncesi için yürütmeyi elinde bulunduran tek kişi olması dolayısıyla şehirlerin idari yapısı içinde kritik bir yere sahipti¹¹⁹.

2.2.3.4.Şehir Mahkemesi

Ortaçağ yargı teşkilatının merkezinde, birbiriyle iç içe geçmiş farklı iki kavram niteliğindeki; yargı yetkisine sahip olma (*iurisdictio*) ile yargılama faaliyetini tatbik etme (*administratio banni*) kavramları yer alıyordu¹²⁰. İmparatorluk içinde en yüksek adli amir ve hâkim kraldı. İmparatorluktaki her bir *iurisdictio* kudreti, diğer deyimle kaza yetkisi, kraldan sadır oluyordu. Kral, başka kişilere feodal ödünç biçiminde vererek, bu yetkiyi bahsedebiliyordu. Feodal adetler vesilesiyle kendisine yargı yetkisi “ödünç verilen”, diğer deyimle, yargı kudretiyle “*fief*lenen” adli muktedirin, aynı zamanda, kaza faaliyetini “tatbik etme” serbestisine malik bulunması; kral tarafından aşikâr şekilde yargı faaliyetini uygulama hususunda yetkili kılınması gerekliydi. *Bannleihe* adı verilen söz konusu kazâ tatbik hakkının, feodal hukuktan değil, kamu hukukundan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Böylece, doğrudan kral vassali vasfındaki emperyal prensler ile onların adli işlerdeki yardımcıları vasfındaki kont ve yüksek *Vogt* gibi çeşitli siyasi aktörler, yargı yetkisi edindiler.

Dolayısıyla, Ortaçağda genel olarak yargı teşkilatı, birbirinden farklı yargı bölgeleri ve mahkemelerden teşekkül ediyordu¹²¹. Bunun sebebi, ileride zikredeceğimiz üzere¹²², hukuk hayatının farklı hukuk çevrelerine ayrılmasıydı. Siyasi

¹¹⁸ “Podesta”, **Britannica Ansiklopedisi**, s. 44.

¹¹⁹ *Podesta*’nın önemli bir idari görev oluşu onlar için kaleme alınan kitaplar düşünüldüğünde daha iyi anlaşılır. Bu eserler bir tür siyasi nasihat ve tavsiye kitapları niteliğindedir. Yönetim işlerinde *Podesta*’ya rehberlik eder. Olası kriz anlarında nasıl davranılacağı, retorik’in yöneticilik için önemi, silahlı birliklere komuta etmedeki incelikler gibi yönetim için ehemmiyetli olduğu düşünülen çeşitli konulara ilişkin tavsiyeler bu eserlerde yer almaktadır. Bunlara örnek olarak Latince ve İtalyanca dillerinde on dördüncü ve on beşinci asırlarda kaleme alınan *Oculus Pastoralis* ve *Liber de Regimine Civitatum* isimindeki eserler verilebilir. Bu eserlerin tarihçiler tarafından içerik ve tema bakımından başka meşhur bir esere, Machiavelli’nin hükümdara öğütler dizeni *Prens* isimindeki eserine benzediği yorumu yapılmaktadır. Bkz. Waley / Dean, **a.g.e.**, s. 48-49.

¹²⁰ Hoke, **a.g.e.**, s. 106.

¹²¹ **A.e.**, s. 107.

¹²² Bkz. aş. 3.1.

iktidar parçalanmış vaziyette bulunduğundan, onun mühim bir alameti olan yargılama faaliyeti de çeşitli odaklarda toplanmıştı. Bu doğrultuda, mesela, imparatorluk mahkemeleri (*Reichsgerichte*), mülkî yönetim mahkemeleri (*landesherrliche Gerichte*), *fief* mahkemeleri (*Lehnsgerichte*), manoryal/patrimonyal mahkemeler (*Hofgerichte*, *Patrimonialgerichte*) ve nihayet ruhani kilise mahkemeleri (*kirliche Gerichte*) gibi, birbirinden farklı yargı organları ve bunların vücuda getirdiği adli bölgeler bulunuyordu. Şehirdeki yargısal teşkilat, mozaik görünümü veren bu genel mahkemeler teşkilatı içinde kendine yer bulmuştu.

Başlangıçta şehirler, kendine özgü ve aşağı yargı yetkisine malik bir kaza bölgesi (*Niedergerichtsbezirk*) pozisyonundaydı¹²³. Ortaçağda aşağı yargı yetkisi, ağır bedensel cezalara hükmetme kuvveti dışında kalan daha hafif cürümler ile borç ve sözleşme ilişkilerinin nispeten önemsiz olanlarını yargılamak hakkını ihtiva ediyordu. Bu çerçevede, şehir mahkemesi, sakinlerin özgürlükleri ile beledi arazi meseleleri hakkında çıkan uyuşmazlık konularında yetkili mahkemeydi. Bunun yanında, pazar hukukuna ilişkin başlıkta ifade ettiğimiz gibi, pazar mahkemesi niteliğiyle faaliyetliydi. Daha sonraları şehirlerin kaza salahiyyeti genişledi. Bu doğrultuda, şehirlerin çeşitli yollarla mülkî efendilere bağlı yargı bölgesinden muafiyet edindikleri ifade edilmektedir. Mesela, bazı şehirler kontluk yargı alanına bağlandılar. Piskopos şehirlerinde ise, yüksek yargı yetkisi *Vogtun* uhdesine geçti. Köln gibi başka yerlerdeyse, özel bir şehir kontluğuna bağlanarak bu geniş yargı hakkını kazandılar. Bu sayede şehirler, yüksek yargı yetkisine sahip kaza bölgesi (*Hochgerichtsbezirk*) haline gelerek, mülkî/teritoryal yargı bölgesinden ayrıldılar¹²⁴. Zikredilen yüksek yargı yetkisi ise, ırza geçme, adam öldürme ve hırsızlık gibi ağır cürümler ile medeni hukuka ilişkin önemli meselelere hükmetme hakkını ihtiva eder surette, geniş bir adli salahiyyet anlamına geliyordu. Ayrıca, yüksek yargı salahiyyetinde bedensel ve ağır cezalar uygulanabilme imkânı söz konusuydu. Nihai olarak şehirlerin, meclise,

¹²³ Planitz / Eckhardt, **a.g.e.**, s. 189.

¹²⁴ **A.e.**

belediye başkanına ya da beledi bir memura bağlamak yoluyla, müstakil yargı yetkisi edindikleri söylenebilir.

Son olarak belirtelim ki, beledi kaza yetkisi, kent sınırları içinde yaşayan istisnasız herkesi kapsamına almıyordu. Umumi hukuk hayatında hâkim çok türlü kazâ münasebetler, kent içinde de kendini gösteriyordu. Kentteki bazı cemaatlerin masuniyeti bulunuyordu. Mesela, hayır kurumları gibi senyöral arazi statüsündeki ruhani örgütler ve Üniversiteler, özgün mahkemelere sahip bulunmak suretiyle, şehrin yargı yetkisinden muaftılar. Benzer şekilde, Yahudiler, cemaat meselelerinde hahamın, kan hakkı ihtilaflarında (*Blutssache*) ise Yahudi cemaatinde ilgili ihtilaflardan sorumlu Hristiyan hakiminin yargı yetkisine dahil edilmek yoluyla, umumi mahkemeden münezzeh tutulmuşlardı.

2.2.4.Şehir Yönetiminin Getirdiği Yenilikler

Ortaçağ şehir yönetiminin, içinde bulunduğu zamana göre kompleks ve ileri bir yönetim tarzı geliştirdiği söylenebilir¹²⁵. Bu yönetimin getirdiği üç tane yenilik ve karakteristik özellik bulunur¹²⁶.

Bunlardan birincisi, *şehirlerin surlar, duvarlar, kapılar ve köprüler inşa edilmesi suretiyle tahkim edilmesi ve bu faaliyetlerin düzenlenmesidir*. Tahkimat yapıyla şehrin savunulması yetkisi (*Wehrhoheit*), Ortaçağ şehri için sadece çok önemli değil, aynı zamanda ağır idari ve iktisadi yük¹²⁷ getiren sürekli faaliyetlerdir. Ayrıca kritik olan husus, şehir surlarının şehir hukukunun uygulanma alanıyla ilgili olmasıdır. Çünkü, ilke olarak şehir hukuku, bir hukuk düzeni ve kurallar manzumesi olarak öncelikle şehir surları içinde uygulanmaktadır¹²⁸. Bu bağlamda, şehir

¹²⁵ Fehr, **a.g.e.**, s. 96

¹²⁶ **A.e.**

¹²⁷ Mali tabloda surların yapılması, genel savunma faaliyetlerinin tertibi ve askeri teçhizat için harcanan paranın beledi bütçe içinde Geç Ortaçağa kadar hiçbir zaman sekizde beşin altında olmadığı belirtilmektedir. Bkz. H. A. L. Fisher, **A History Of Europe**, 6.bs., Londra, Edward Arnold, 1942, s. 254. Başka bir açıdan değerlendirirsek, her durumda beledi bütçenin yarısından fazlası savaş ve askeri ihtiyaçlara ayrılmış görünmektedir. Aktarılan veri şehirler için savunma işlerinin ne denli yüksek bir iktisadi maliyet getirdiğini göstermektedir.

¹²⁸ “Şehir havası insanı özgür kılar” ilkesi, yerleşimin sınırlarını çizen şehir surları içinde geçerlilik taşır. Haase, “Die mittelalterliche Stadt als Festung”, **Die Stadt des Mittelalters**, s. 391-392. Bununla

tahkimatının ve kontrolünün, korporatif topluluk ile kırı (*Land*) birbirinden ayıran hukuki sınırı çizdiği ve bu bakımdan, kamusal mahiyet arz eden faaliyetler bütünü niteliği taşıdığı söylenebilir.

Şehir korunaklarının bakımı ve bunlarla ilgilenilmesi görevi, çoğunlukla meclis üyesi olan bir memurun uhdesindedir. Bazense, başka bir görevdeki memura ek bir görev biçiminde devredilirdi. Bu görevliler sadece olağan bakımla değil, aynı zamanda surların, köprülerin, kapıların ve diğer savunma araçlarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesiyle ilgilenir. Şehir korunaklarının bakımı için gerekli olan para, şehirde toplanan vergilerden elde edilir. Sonuç olarak, savunma yetkisinin şehir yönetimine geçmesi ve bu faaliyetlerin yürütülmesi, şehir topluluğunun silahlı bir kuvvet olması olgusuyla pekişmektedir¹²⁹.

On altıncı ve on yedinci asırlardan itibaren, şehir surları ateşli silahların icadına karşı güçlendirilmeye çalışılmışsa da onlara karşı koyamamıştır¹³⁰. On dokuzuncu ve yirminci asırlarda silahlı hava kuvvetlerinin sahneye çıkmasıyla bunların devri kapanarak her şehir “açık/korunaksız şehir” haline gelmiştir. Bu sebeple, modern zamanlara gelindiğinde savunma egemenliği bakımından şehir korunaklarının bir anlamı kalmamıştır. İnsanlar için şehir surları modern zamanlarda tarihi bir eser ve seyir nesnesine dönüşmüştür.

İkinci özellik, pazar görevlileri veya pazar kolluğu diyebileceğimiz (*Marktpolizei*) özel görevlilerin bulunmasıdır. Pazar kolluğu, pazar asayişini sağlamak ve düzenini tesis etmekle sorumludur. Doğru tartı ve ölçünün yapılıp yapılmadığını tespit etmek, malların kalitesini denetlemek, belirli ürünlerdeki fiyat kontrolünü sağlamak gibi görevleri bulunur. Şüphesiz sürekli pazarların etrafında yeşeren Ortaçağ şehri için pazarın denetlenmesi anlamlı bir özelliktir.

beraber, ileride görüleceği gibi şehir hukuku etkisini ve uygulamasını, diğer şehirlerin kabul ve iktibasıyla sınırlarının dışında da göstermiştir.

¹²⁹ Zoepfl, **a.g.e.**, s.500.

¹³⁰ Haase, “Die mittelalterliche Stadt als Festung”, **Die Stadt des Mittelalters**, s. 383.

Bununla bağlantılı olarak, tartı ve ölçünün yanlış uygulanması veya pazar düzeninin başka bir fiille bozulması durumlarında belirli yaptırımların uygulandığı görülmektedir. Örneğin, Magdeburg şehri hukukçuları tarafından hazırlanıp Polonya'daki Wrocław şehrine gönderilen ve hukuk uygulamaları kaidelerine yönelik soruların cevaplarını ihtiva eden, sonraları Wrocław şehrinin hukuk kuralları ve şehir kanunu niteliğini kazanan 1261 tarihli metnin (sonrası için kanunun) altıncı maddesi şu hükmü içermektedir¹³¹:

“Eğer bir kişinin yanlış tartı ve ölçü kullandığına hükmedilirse, şehir önde gelenleri bu kimseyi şehir örf-adetine göre cezalandırır, yada otuz altı şilin para cezasına çarptırır.”

Bu hükümden hareketle, pazar kolluğunun arkasında hukuk kuralının getirdiği yaptırım kudretini bularak güçlendiği tespitinde bulunulabilir.

Yönetimin yeniliklerinden üçüncüsü, *genel bir vergi sisteminin* geliştirilmesidir. Gerçekten de, Ortaçağ şehri düzenli bir vergi sisteminin kurucusudur. Bunun yanında, Ortaçağ şehrinin vergi rejimi bakımından kendi başına *mali bir birim* olduğu söylenebilir. Mesela, İngiltere’de on üçüncü asrın sonlarında, özgür bir şehrin (*free borough*) asli niteliğinin, edindiği diğer imtiyazları ayrı olmak üzere, *mali otonomiye* sahip bir yerleşim olduğu söylenmektedir¹³². Mali otonominin anlamı, şehirlerin kendi tekil varlığı ve müstakilliği içinde vergi toplanan bir bölge yada birim haline gelmesidir. Nasıl feodal toplumda, manordan ve manor çalışanı köylülerden vergi toplanıyor, bu topluluklar mali birer birim oluşturuyorsa, tıpkı bunun gibi, şehirler de birer vergi birimi oluşturmaktadır. Diğer deyişle, bir vergi mükellefi grup, yani şehirli ve vergi koyan bir grup teşekkül etmiştir. Bunun ötesinde, vergi sistemi şehirlerin vücuda gelme sebeplerinin belki de başında yer alan ticari meselelerin

¹³¹ Oliver J. Thatcher / Edgar Holmes McNeal, “Breslau Adopts The Charter Or Magdeburg, 1261”, **A Source Book For Mediaeval History**, New York, Charles Scribner's Sons, 1905, s. 592. Metnin altıncı maddesinin İngilizcesi şu şekildedir: “If anyone is convicted of using false weights or measures, the aldermen shall punish him according to the custom of the city, or fine him thirty-six shillings.”

¹³² Nicholas, **The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century**, s. 203.

sınırlarını aşmıştır. Ticari ilişki, işlem ve meseleler dışındaki alanlara da taşarak umumi bir vaziyete bürünmüştür. Aynı zamanda, rasyonel bir vergi tekniği ve usulü geliştirilmiştir. Bu vergi sisteminin Ortaçağın büyük iktisadi merkezlerine ve Yeniçağdaki uygulamalara kadar uzun döneme yayılan bir etki oluşturduğu söylenmektedir¹³³.

Şehirlerdeki vergi usulüne dair şunlar söylenebilir: Aynı vergi tahsilinin yanında, şehirde para ekonomisinin gelişmesi ve nakit akışının yaygınlaşmasının bir sonucu olarak, nakdi vergi tahsilinin de yapılmaya başlandığı görülmektedir. Bunun yanında, doğrudan (vasıtasız) vergilerin yanı sıra, dolaylı (vasıtalı) vergilerin de alınmaya başlandığı belirtilebilir. Mesela, en önemli şehir vergisi haline gelen tüketim vergisi, temel gıda ve beslenme ürünleri üzerinden tahakkuk edilmek suretiyle dolaylı vergi türünü mahiyetindedir. Şehir yöneticilerinin mali ihtiyaçları karşılamak için belirledikleri vergi usulü, yönetim bilincinin ve yönetsel becerinin üretilmesi için çok önemlidir. Komün yönetiminin belirlediği vergi politikasına göre, alınan vergiler kamu ihtiyaçlarına ve kamu menfaatine tahsis edilir. Bunun yanında, şehirlerde tek tek bireylerin değil, bir bütün olarak şehir topluluğunun vergilendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla, vergi tahsilat usulünde genellik ilkesi geçerlidir.

¹³³ Fehr, **a.g.e.**, s. 96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTAÇAĞ ROMA HUKUKU VE KANONİK HUKUK KOŞULLARINDA YENİ BİR OLUŞUM OLARAK ŞEHİR HUKUKU

3.1.Genel Olarak

Çalışmamızın birinci bölümünde incelediğimiz Ortaçağ siyasi düzenindeki son derece parçalı yapı, hukuk tarihi incelemesinde kendini çeşitli hukuk çevrelerinin (*Rechtskreise*) varlığında ve yargılama faaliyetlerinin çokluğunda göstermektedir. Her şeyden önce, belirli bir norma “hukuk” niteliğini kazandıracak olan siyasal iktidarın, modern dönemde rastladığımızdan epeyce farklı bir şekilde, parçalı ve dağınık oluşu, başka deyişle, belirli bir odakta bütünleşmemiş oluşu; sosyal normların, çoğu birbirine benzeyen iktidar kaynaklarından uygulama kuvveti bularak hukuk normu niteliğini kazanmalarına sebep olmuştur¹. Bunun yanında, bütün bu hukuk çevrelerinde geçerli olan “kadim olanın kutsal ve adil” olduğu inancı², diğer deyimle geleneğe sıkı sıkıya bağlılık ile hukukun kaynağında Tanrı’nın bulunduğu yönelt ilahi inanış, normun meşruiyetinin esas kaynağı olarak ortak bir zemin oluşturmuştur. Hukuki çeşitlenme ve yargılama faaliyetlerinin çokluğu, bahsedilen ortak inanç ve algı zemininde gelişmiştir. Ayrıca, günümüz hukuk bilimi kavramlarıyla yaklaşıldığında, eşya hukuku, borçlar hukuku, miras hukuku, ceza hukuku gibi hukukun çeşitli alt disiplinleri, Ortaçağda farklı hukuk çevreleri/sahaları içinde, sistemleşmemiş ve dağınık bir vaziyette uygulanmıştır. Bütün bu süreçlere, eş zamanlı olarak, manevi iktidarı elinde bulunduran Kilisenin hukuk oluşturma kudretine sahip faaliyetleri eşlik

¹ Burada mevcut olan hususun, arkasında tutarlı bir devlet desteği olmasa da, ekonomik iktidarın hukuka vücut vermiş olmasıdır. Bkz. Mehmet Tevfik Özcan, “Ethics and Law: Reassessment on the Legal Positivism”, *Philosophy Study*, C. 4, S. 2, New York, David Publishing Company, 2014, s. 75-76.

² Fritz Kern, *Kingship And Law in the Middle Ages*, çev.: S. B. Chrimes, Oxford, Basil Blackwell, 1939, s. 149.

etmiştir. Böylece, hukuk normu olarak adlandırılacak kaideler, asla tek bir toplumsal ve siyasal kaynaktan doğmamış, hukuk normu ve uygulaması niteliğine sahip çeşitli norm ve uygulamalar, birbirlerine çok yakın ilişkiler ve içerikler dahilinde beraberce varlık göstermiştir³.

İşte, Ortaçağ şehirlerinde yürürlükte olan hukuk, yani “şehir hukuku” kavramı, kendisini çevreleyen söz konusu hukuk sahalarının oluşturduğu koşullar dahilinde, kendisi de müstakil bir “hukuk çevresi” vasfıyla meydana gelmiş ve varlığını sürdürmüştür⁴.

Bu sebeple, şehir hukuku kavramı, kendisini çevreleyen söz konusu hukuk sahaları dahilinde incelenmeli; ayrı ve müstakil varlığı, her şeyden önce, kendisini çevrelemiş unsurlar dikkate alınarak analiz edilmelidir. Bununla birlikte, hukuk sahalarının her birini tek tek ele alıp incelemek ve ortaya koymak, esas olarak Ortaçağ şehirlerini araştırma nesnesi yapan çalışmamızın sınırlarını fazlasıyla aşmak olacaktır. Çünkü, hukuk çevrelerinin her birini incelemek edimi, Ortaçağ Avrupa toplumunun umumi hukuk tarihi gibi son derece çetrefilli ve geniş bir bilimsel araştırmanın konusudur ki, bu çalışmada böyle bir işe girişmek imkansızdır. Bu çalışmamızda yalnızca, Arsal’ın belirttiği üzere, hukuk tarihini ve hukuk sosyolojisini ilgilendirdiği kadarıyla, çalışmamız açısından münhasıran şehir hukukunu ilgilendirdiği kadarıyla tarihi meseleleri incelemekle sınırlı kalacağız⁵.

³ A.e.

⁴ Ayrıca, bir hukuk çemberi olan şehir hukukunun kendisi de (şehir hukukunun izah edildiği bölümde görüleceği gibi) alt çemberlere-çevrelere ayrılmaktadır. Diğer deyişle şehir hukuku, “şehir hukuku çemberleri”ne ayrılarak alt bölümlerini oluşturmaktadır.

⁵ Sadri Maksudi Arsal, **Hukuk Tarihi Dersleri**, Ankara, Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, 1941, s. 3-5.

3.2.Ortaçağda Kanonik Hukuk ve Roma Hukuku

3.2.1.Erken Ortaçağda Roma Hukuku ve Barbar Yasaları

Roma hukukunun Antikiteden sonra varlığını sürdürüp erken modernliğe ve günümüze kadar nasıl ulaşmış olduğu sorunu, cevaplama hayli zor bir sorudur⁶. Bu sorunun, kesin bir geçerlilik taşıyacak mahiyette cevabını vermek pek mümkün görünmemektedir. Hukuk tarihçileri arasında, anılan sorunun cevabına yönelik farklı görüşler mevcut bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte, açık olan şudur ki; Roma hukuku bu kadar uzun yıllar boyunca yok olmamış ve varlığını sürdürmüştür. Ancak zaman ve zamanın getirdiği koşullar, onun biçim ve içeriğini değiştirmiştir.

Bu sebeple, Ortaçağda Roma hukukunun durumunu ve tarihsel seyrini, imparatorluğun doğu ve batı topraklarında ayrı ayrı ele alıp incelemek faydalı olacaktır.

Doğu İmparatorluğu altıncı asrın ortalarında yayınlanan *Corpus Iuris Civilis* ile Roma hukuku kültürünü yaşattı. Bu derleme hem hukuk tarihi açısından hem de Roma hukukunun tarihsel varlığını sürdürmesi açısından çok önemliydi. Bunun yanında, *Corpus Iuris Civilis* hukukunun Katolik Kilisesinin doktrini altında şekillenmiş olması ayrıca önemliydi⁷. Bununla birlikte, doğu toplumunun münhasır özelliklerinin baskısı ve Grek kültürü ile doğu Hristiyanlığı etkisi altındaki Doğu İmparatorluğu topraklarında *Corpus Iuris Civilis*'in uygulanması pek de mümkün olmamıştı. Bunun sonucunda, Justinianus'un ölüm yılı M.S. 565'ten devletin yıkılış tarihi olan 1453'e kadar geçen sürede, Doğu Roma topraklarında geçerli olan hukuk *Bizans hukuku* ismiyle tanımlanmak suretiyle varlığını sürdürdü⁸. Böylece, doğuda Antik Çağın klasik dönem muazzam Roma hukuk geleneği, Justinianus'un müdevvenatıyla yazılı hale getirilerek ölümsüzleşmekle beraber, yerini doğuya özgü

⁶ Paul Vinogradoff, **Ortaçağ Avrupasında Roma Hukuku**, ed. Mehmet Tevfik Özcan, Çev. Ferhat Düzgören/Sevta Metin vd., İstanbul, Göçebe Yayınları, 1997, s.21.

⁷ Mehmet Tevfik Özcan, **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, İstanbul, On İki Levha Yayınları, 2008, s. 33.

⁸ Eşref Küçük, "XII. Yüzyıl Rönesansı ve Yeniden Doğan Roma'yı Günümüze Bağlayan Son Halka: Pandekt Hukuku", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. LVI, S. 4, 2007, s.115.

etkenler sebebiyle oryantal Bizans hukukuna bıraktı. Klasik dönemin ihtiştamlı Latin Roma hukuku Yunanlı hale gelmiş Roma devletinin hukukuna dönüştü.

Araştırma konumuzu esasen Avrupa coğrafyasındaki tarihi seyir ilgilendirdiğinden, Roma hukukunun sözü edilen bölgedeki seyrini daha detaylı bir biçimde inceleyelim.

Batı İmparatorluğu’nu istila edip buralarda kendi krallıklarını kuran Cermen halkları Erken Ortaçağ Roma hukukunun görünümünü etkilemiştir. Beşinci asrın ortasından dokuzuncu asrın ortasına kadar geçen dört yüz yıllık zaman zarfında Cermen krallıkları, kendi münferit hükümlerlik alanlarında geçerli olacak yasaları (*leges*) derleyip yayınlamışlardı⁹. Çeşitli Cermen halkları içinde kendini gösteren münferit yasaların geneline barbar yasaları/kodları (*leges barborum*) deniliyordu¹⁰. Barbar kodları, bir taraftan, Cermenlerin toplum ve hukuk hayatında cari olan kadim gelenek ve örflerini kapsıyor, diğer taraftan, Cermenler üzerindeki Roma hukukunun etkisini yoğun bir şekilde yansıtıyordu. Sözü edilen yasalar, o zamana dek sözlü şekilde süregelen halk gelenekleriyle hukuki kuralları belirlenen Cermenlerin hukuk hayatına, ilk defa geniş biçimde yazılı yasaların dahil olması anlamına geliyordu¹¹. Bu bakımdan, yasa derlemelerinin tezahürü Cermen hukukunun tarihsel gelişimi açısından da önem arz ediyordu, çünkü Cermen kavimlerinin hukuk hayatında kadim kabile koşullarından çıkıp siyasal toplum olmalarına yönelik bir hukuki vaziyete geçişlerini simgeliyordu.

⁹ Heinrich Brunner, **Deutsche Rechtsgeschichte**, C. I, 3. bs., Berlin, Verlag von Duncker & Humblot, 1961, s. 413.

¹⁰ Brunner, Romalılara ait “*Leges Romanae*” adlandırmasından ayırmak için, Cermenlerin yasalarına “*Leges Barborum*” denildiğini belirtiyor. Münferit yasaların özgün hallerinde “*pactus*”, “*lex*”, “*ewa*” veya “*edictus*” olarak adlandırıldığını ekliyor; **A.e.**, s. 417.

¹¹ Brunner, 450 ile 850 yılları arasındaki dönemin, Alman hukuk tarihi açısından önemli olduğunu, zira Cermenik dönemin kaynak bakımından ciddi ölçüde yetersizliğinin tam aksine, bu dönemde yazılı kaynaklar sayesinde hukukun izinin sürülebildiğini belirtiyor. **A.e.**, s. 413.

Yazılı kodları yayınlama girişimine içkin olan esas itici kuvvetin, göç hareketleri esnasında ve bunu takip eden zamanlarda Cermen halkları üzerindeki Romanist ve Hıristiyan etki olduğu söylenebilir¹².

Altıncı asır ile on ikinci asır arasındaki zaman aralığında İtalya dışındaki batı Avrupa’da Roma hukuku denildiğinde, bilhassa toplumsal anlamda, ilk elden sözünü ettiğimiz barbar kodları; daha spesifik olarak Vizigotların Roma hukuku (*Lex Romana Visigothorum*, diğer bir adlandırmayla *Breviarium Alaricianum*) anlaşıldı¹³. Vizigotların derlemesiyle karşımıza çıkan bu hukuk, klasik dönem Roma hukuku değil, beşinci asrın *vülger Roma hukukuydu*¹⁴. Vülger Roma hukuku Justinianus’un *Corpus Iuris Civilis*’ine kıyasla hukuk bilimi bakımından daha zayıf, kavrayışı ve ufku çok daha dar olan bir hukuk sistemi olmakla beraber, bulunduğu tarihsel koşullar içinde önemi göz ardı edilemeyecek bir hukuk sistemiydi.

3.2.2. Roma Hukukunun Resepsiyonu ve Müşterek Hukuk (*Ius commune*) Olması

Erken Ortaçağ’dan itibaren batı Avrupa’da cereyan eden hadiseler Roma hukukunun tarihsel seyrini ortaya koymakla beraber, araştırma konumuz açısından doğrudan önem arz eden husus Roma hukukunun şehir hukuku üzerinde ne gibi bir etkiye sahip olduğudur. Roma hukukunun araştırma nesnemiz bakımından esas önemini maddeler halinde sıralayarak gösterecek olursak şu şekilde ifade edebiliriz:

¹² Gerçekten de, barbar kodları üzerindeki Roma etkisi, bütün diğer emareler bir yana, Kıta’daki güney Cermenlerine ait yasaların Latince yazılmış olmasında açıkça görülüyordu; bkz. **A.e.**, s. 413-414.

¹³ Peter Stein, **Roman Law in European History**, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s.38.

¹⁴ İlk defa Alman hukuk tarihçisi Heinrich Brunner (1840-1915) tarafından geliştirilen *vülger Roma hukuku* (*Roman Vulgar Law*, *Römisches Vulgarrecht*) terimini Brunner “Cermenik hükümler altındaki yaşayan Romalı halkların hukuku” anlamında kullanıyordu. Başka deyişle, vülger Roma hukuku terimi, İtalya’da Lombardların, Galya’da Frankların ve İspanya’da Vizigotların hükümlerinde yaşayan Romalı nüfusun içinde cari olan hukuk anlamına geliyordu. 476’da Batı Roma İmparatoru tahttan çekildikten sonra, Galya’da ve Lombardların hükümlerindeki İtalya’da Roma hukukunun uygulanmasına kaynaklık edecek yetkili bir iktidar kalmamıştı. Bu yüzden, Romalı halklar Roma hukukunu uygulama konusunda kendi hallerinde kaldılar. Böylece Roma hukuku uygulanır olmaya devam etti. Cermen hükümdarlar ağır ceza gerektiren suçlar (vatana ihanet, isyan gibi) dışında sözü edilen durumla özel olarak ilgilenmediler. bkz. Detlef Liebs, “Roman Vulgar Law in Late Antiquity”, **Aspects of Law in Late Antiquity**, ed. B. Sirks, Oxford, 2008, s. 35.

1.a.) Roma hukukunun diğer hukuk sahaları/çevreleri için olduğu gibi, *şehir hukuku için de müşterek hukuk (ius commune)* haline gelmesi,

1.b.) Roma hukukunun muhtelif bölgesel hukuklarda kural bulunmadığı takdirde *tamamlayıcı hukuk* vasfıyla (*in subsidium*) kural getirmesi,

2.) Hukuk sahalarının ve dolayısıyla *şehir hukukunun dış sınırlarını belirlemesi.*

Sözü edilen unsurların hukuk hayatına yerleşmesi, on birinci asırda *Glossatorların* çalışmalarıyla başlayıp on dokuzuncu asırdaki modern kodifikasyon hareketlerine kadar devam eden *Roma hukukunun resepsiyonu*¹⁵ esnasında gerçekleşmiştir. Bu süreç içinde Roma Kilisesi'nin oynadığı rol son derece önemlidir.

Roma Kilisesi Ortaçağda Roma hukukunun hakiki muhafızıydı.¹⁶ Nitekim, bir müessese olarak Kilisenin Avrupa genelindeki münhasır hukuku Roma hukukuydu. Ripuarian Franklarının yedinci asır hukuk derlemesi *Lex Ripuaria*'da ifade edildiği gibi *Kilise Roma hukukuna göre yaşardı (ecclesia vivit lege Romana)*¹⁷. Bunun yanında, her ne kadar imparatorluk yıkılmış ve Romanist kültürün özgün vaziyeti bozulmuş olsa da, Roma hukuku eğitimi Kilisenin eğitimli mensupları (*literati*) marifetiyle bilhassa İtalya'da varlığını sürdürmeye devam etti¹⁸. Dolayısıyla, daha Erken Ortaçağdan beri Avrupa'da Roma hukukunun Kilise bünyesinde gelişimini sürdürmüş olduğu söylenebilir.

Roma hukukunun yeniden doğuşu olarak tabir edilen ve on birinci asrın sonunda başlayan *Glossatorların* faaliyetleriyle Kilisenin hukuk üzerindeki etkisi daha kuvvetli, açık ve kesin bir hale gelerek zirve noktasına ulaştı. Nitekim, Pisa şehrinde klasik Roma hukuku derlemesi olan *Digesta*'nın nüshasının bulunmasıyla kadim Roma kültürü üzerine araştırma ve çalışmalar Kilise himayesindeki alimler vasıtasıyla

¹⁵ Küçük, **a.g.e.**, s.116.

¹⁶ Stein, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁷ Özcan, **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, s.31.

¹⁸ Andreas B. Schwarz, **Roma Hukuku Dersleri**, Çev. Türkân Rado, 7. bs., İstanbul, Doğan Kardeş Matbaacılık, 1965, s. 157; Vinogradoff, **a.g.e.**, s.39.

aniden canlanmıştı¹⁹. *Glossatorların* çalışmaları “Justinianus’un hukuk kaynaklarının metinlerini tefsir ve izahtan”²⁰ ve bunu “teoloji ile çelişkisiz hale getirmekten”²¹ ibaretti. Kilisenin seküler siyaset üzerinde son derece etkin bir pozisyona geldiği Papa VII. Gregory (1020-1085) döneminde ve onu takip eden zamanda, hukukçu Irnerius’un (1050-1125) öncülüğünde tatbik olunan hukuk eğitiminde hukuk, teolojiyle birlikte ele alınarak işlenmeye başlandı. Bu süreçte laiklere dönük şekilde icra edilen hukuk eğitimi Kilisenin denetimindeydi. Klasik Roma hukuku kurumları kendilerini doğuran somut tarihi bağlamları içinde değil, teoloji sahasında gelişen skolastik metot ve zihniyetle, yani dogmatik yaklaşımla etüt ediliyordu²².

Kilise bünyesinde yorumlanan hukuk Katolik Roma hukukunu oluşturdu²³. Hukukun Katolik yorumu üzerine inşa edilen Kanonik hukuk (*ius canonici*) ilerleyen süreçte feodal hukuk, yerel hukuk ve şehir hukuku gibi hukuk sahalarının ortak zeminini meydana getirdi²⁴. Başka deyişle, bütün bu gelişmeler sonucunda Roma hukukunun Katolik yorumu, diğer hukuk çevreleri için ortak zemin oluşturarak müşterek hukuk (*ius commune*) haline geldi.

Gerçekten de, bahsedilen istikamet doğrultusunda on altıncı asırdan itibaren Almanya genelinde kabul edilen, Roma hukuku doktrinin zamanın ihtiyaçlarına göre yorumlanmış türü olan *Pandekt hukuku* (*ius pandectarum*, *Pandektenrecht*) yerel hukuk ve şehir hukukunda kural bulunmadığı zaman tatbik edilen hukuk oldu²⁵. Sınırları daha dar olan normatif sistem, sınırları daha geniş olan normatif sistemden önce gelirdi. Mesela, şehir hukuku yerel hukuktan önce uygulama alanı bulurdu. Buna

¹⁹Ruhban sınıfı mensuplarının Kilisenin vaazlarını ve öne sürdüğü yeni doktrinleri aklamak maksadıyla yeni keşfedilen metinleri işlemek hususunda laik hukukçulardan daha istekli olabilecekleri belirtilmektedir. bkz. Stein, **a.g.e.**, s. 44.

²⁰ Schwarz, **a.g.e.**, s. 159.

²¹ Özcan, **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, s. 36.

²² Schwarz, **a.g.e.**, s. 161.

²³ Harold Berman, **Hukuk ve Devrim Batı Hukuk Geleneğinin Oluşumu**, çev: Kırılcım Turanlı, İstanbul, Pinhan, 2020, s. 298-299.

²⁴ Özcan, **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, s. 36.

²⁵ Schwarz, **a.g.e.**, s. 166.

rağmen bir kural bulunmuyorsa, yani hukuki boşluk varsa, bu durumda müşterek hukuk uygulama imkânı bulurdu²⁶.

3.3.Şehir Hukuku (*Stadtrecht*)

Şehir topluluğu ve şehrin yönetimi başlıklarında ele alınan konular, esas olarak, şehrin anayasal düzeni (esas teşkilat yapısı) ve bunun inkişaf süreciyle ilgiliydi. Ortaçağ şehri, özgün bir anayasa düzenine sahip olmanın yanında, aynı zamanda, münhasır ve kendine özel bir hukuk düzeninin yaratılmasına sahne ve zemin olmuştur. Bu anlamda, Ortaçağ şehri "hukuk şehri" (*Rechtsstadt*) olarak da tarif edilebilir.

Şehir hukuku²⁷, *dar anlamda* söz konusu edildiğinde, günümüz hukuk terminolojisinde medeni hukuk, ceza hukuku ve bunlara bağlı olan medeni muhakeme ve ceza muhakemesi hukukuna (yani ceza ispat ve muhakeme usullerine) denk düşen hukuk disiplinlerini ihtiva etmektedir. Bu bakımdan, eşya hukuku, borçlar hukuku, ceza hukuku gibi bugün hukukun çeşitli alt dallarını meydana getiren hukuk disiplinleri, şehir hukuku kavramı içinde birbirine çok yakın bir şekilde toplanmışlardır. Dolayısıyla, normatif düzlemde muhtelif hukuk disiplinlerinin net bir biçimde ayrılmış olma özelliği, şehir hukukunda söz konusu değildir.

3.3.1.Şehir Hukukunun Kaynakları: Gelenek ve İmtiyazlar

Şehir hukuku yoktan var olmamış, şehir ahalsinin hukuki teamülleri üzerine inşa olmuştur. Zira toplumun genelinde hukuk denildiğinde her şeyden evvel gelenek anlaşıldığından, şehir ahalsi için de hukuk kavramından ilk anlaşılan gelenektir. Bu olgu, ilk olarak, şehir hukukunun yerel/bölgesel hukuki ilişkiler ortamından doğduğunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, söz konusu bakış açısından, şehir

²⁶ Schwarz muhtelif hukuk sahalarının uygulama sırası bakımından ortak hukukla ilişkisinin şu deyimle ifade olunduğunu söylüyor: “*Stadtrecht bricht Landrecht, Landrecht bricht gemeines Recht*”, yani “Şehir hukuku memleket hukukundan evvel gelir, memleket hukuku müşterek hukuktan evvel gelir.”; bkz. **A.e.**, s. 166-167.

²⁷ “*Ius civitatis*”, “*ius civile*”, “*Burgrecht*”, “*Weichbild*” kelimeleri, yer bakımından şehrin ve/veya şehir benzeri yerleşimin cari olan “dahili hukuk düzenini” ifade etmek için kullanılmaktaydı. bkz. Isenmann, **a.g.e.**, s. 172.

hukuku yerel hukuk (*Landrecht*) anlamına gelmektedir²⁸. Her şeyden önce, aile hukuku ve miras hukukunda, ardından taşınmaz hukukunda ve ceza hukuku ile ceza muhakemesinde yerel ilişkilerin doğrudan etkisi ve yerel ilişkilerle istikrarlı benzerliği bulunmaktadır. Diğer taraftan, uzun mesafeli ticaret ve pazara ilişkin hukuki kurallar, yerel nitelik taşımayarak farklı özellikleri karşımıza çıkarmaktadır.

Bunun dışında, şehir hukukları muhtevaları bakımından aynılık göstermez, aksine kendi aralarında sıra dışı bir farklılığa sahiptirler. Başka deyişle, bütün olarak ele alındığında, tekil düzenlemeler şehirler arasında çelişkili olacak kadar farklılaşmış olabilir. Bu duruma, bir taraftan, hukukun üzerine inşa edildiği kabile hukuku ve yerel hukukun kaotik nitelikleri; diğer taraftan, şehir hukuklarının ve hukuk ailelerinin müstakil inkişaf seyirleri sebep olmuştur.

Şehir hukukunun üzerine inşa olduğu gelenek hukuku (*Gewohnheitsrecht*), ağırlıklı olarak yazılı olmayan kurallar yığınınından oluşmaktadır²⁹. Bu bakımdan, sözlü hukuk geleneğinin hâkim olduğu ortamda, gelenek hukuku, alışlagelmiş davranış örüntülerini ortaya çıkarmaktadır. Şehirlerin henüz doğum sürecinde olduğu on ikinci asırda kadim kabile hukuku (*Stammesrecht*) derlemelerinden, yani barbar kodlarından istifade etme imkânı da, bu kodlar miadını doldurmuş olduğu hasebiyle, söz konusu değildir. En önemli yazılı kaynaklar olan kraliyet imtiyazları ise, büyük ölçüde Kiliseye verilen öncelik haklarıyla ilgili olmak üzere, devlete ait toprak mülklerinin tahsisini ihtiva etmektedir. Bu özelliğiyle kraliyet imtiyazları çoğu durumda *fief*'e (dirlik) ilişkin temlik işlemlerini kapsamaktadır. Söz konusu kuralların muhtevası bakımındansa; maddi hukuk ihtilaflarının, birbirlerinden çok farklı nitelikte olan yerleşik teamüllere göre çözümlenerek karara bağlandığı gözlemlenmektedir³⁰.

²⁸ A.e.

²⁹ Hoke, a.g.e., s. 4.

³⁰ Roma hukukunun Kilise hukuku bakışı altında yeniden yorumlanarak restore edilmesi süreci esas olarak komünlerin tezahürü süreciyle çok yakın birlik içinde Güney Avrupa'da gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, restorasyon süreci, yazılı hukuk kaynağı oluşturma bakımından Orta Avrupa bölgesine ancak dolaylı olarak uzaktan bir etkiye sebep olmuştur. bkz. Bader / Dilcher, a.g.e., s. 609. Bununla beraber, on beşinci ve on altıncı asırlar gibi daha ileri tarihlerde, Roma hukukunun Almanya'daki iktibas çerçevesinde yazılı Roma hukuku kaidelerinin ve uygulamalarının Orta Avrupa şehirleri üzerinde yaptığı doğrudan etki gözden kaçırılmamalıdır. bkz. Serhan Yıldırım, "19. YY. Alman Hukuk

Bahsedilen gelenek ve imtiyaza dayalı arka plana karşı, şehir yaşamının fiili şartları keskin bir farklılığı ortaya koymaktadır³¹. Burjuva komünlerinin tezahüründen itibaren yazılı hukuk metinlerinin kapsamında ve sayısında muazzam bir genişleme yaşandığı gözlemlenmektedir. Bunun yanında, hukuk derlemelerinin muhtevası, daha detaylı kaideleri karşımıza çıkarmaktadır. Buradan hareketle, şehirlerin, bütün Ortaçağ boyunca hukukun ilk kez geniş ve kapsamlı bir biçimde yazılı hale getirildiği sosyal çevreyi ifade ettikleri söylenebilir.

Şehir bölgesinin öne çıkan en eski yazılı hukuk kaynağı, özellikle on ikinci asır boyunca açıkça görülen kraliyet ve şehir beyi beratları, yani imtiyazlardır³². Daha panayır ve fuarların düzenlendiği pazar yeri zamanlarından beri, söz konusu bölgelerin hukuki statüsünün, pazar beylerine veya pazar sakinlerine bahsedilen kraliyet beratlarıyla belirlendiği bilinmektedir. Bahsedilen işlemlerin pazar düzeninin zeminini oluşturduğu belirtilmiştir. Hak ve özgürlüklerin, senyör işlemlerinin beratlarla yazılması ve meşrulaştırılması suretiyle bahsedilmesi teamülü, erken kasaba yerleşimlerinden itibaren mütemadi şekilde devam etmiştir. Böylece, kraliyet beratları şehir hukukunun en eski ve en önemli kaynağını meydana getirmiştir³³.

İhsan edilen beratlar, kısa ve az sayıdaki maddelerden oluşuyordu. Çünkü fuar ve panayırlar için olduğu gibi, kasabalar için de çekirdek konulardan ibaretti. İlişkinin diğer tarafındaki senyörler açısından bakıldığında, bu tür ayrıcalıkları bir kere ihsan

Teorisinin Tarih Bilinci Bağlamında Oluşumu ve Etkileri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s. 31-32. Gerçekten de, Geç Ortaçağda şehirlerin artan Roma hukuku etkisi altında kendi hukuklarını reforme etmeye başladıkları gözlemlenmektedir. En kritik şehir hukuku reformlarının 1479’da Nürnberg’de, 1498’de Worms’da ve 1509’da Frankfurt’ta yapılmaya başlandığı aktarılmaktadır. Bkz. Laufs, **a.g.e.**, s.34.

³¹ Yerel örf ve âdet hukuku ile mukayese ekseninde şehir hukukunu karakterize eden özellikler Jean Bodin ve hukuk tarihçisi Wilhelm Ebel tarafından etüt edilmiştir. Dilcher, bahsedilen mukayese ekseninin, aynı zamanda, Max Weber’in batıya ait (*occidental*) rasyonellik tezi üzerinden de kurulabileceğini ifade etmektedir. Buna göre, yerel hukuk, buradaki anlamıyla gelenek hukuku karşısında şehir hukuku şu karakteristik özellikleri göstermektedir: Hukukun rasyonalizasyonu, ekonomiye odaklanması, hukuki normların değişime uygun olmak suretiyle koşullara sürekli uyumu. Bkz. Bader / Dilcher, **a.g.e.**, s. 604.

³²Claudius Freiherrn von Schwerin / Hans Thieme, **Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte**, 4. bs., Berlin München, Duncker & Humblot, 1950, s. 146.

³³ Bu vesikalar zaman içinde korunmuş ve arşivlerde saklanmıştı. Bu vesileyle müteakip yöneticilere vesikaları yenileme ve genişletme imkânı sunmuştu. Bkz. Bader / Dilcher, **a.g.e.**, s. 610.

etme "tavizinde" bulunulduktan sonra, bunların devamının gelmeyeceğini beklemek mümkün olamazdı. Nitekim öyle de oldu. Kasaba sakinlerinin talepleri, temel özgürlükleri ve bağımsızlıkları aşarak beledi hukukun kurulmasına imkân sağlayacak kadar ileri gitti. Öyle ki, artık kasaba sakinlerinin, bu türden taleplerini yazılı metinle senyörlerine sunmaları, hatta onlardan bu metinlere dair mührü almak suretiyle edimlerini meşrulaştırmaları yaygın bir hale geldi. Böylece, komün yurttaşları hukuki işlemin yalnızca ilgilisi değil, aynı zamanda "tarafı" oldular. Bu sayede, kasaba sakinlerinin giderek artan talepleriyle orantılı olarak, imtiyazların muhteviyatı da daha kapsamlı bir hal almaya başladı³⁴.

Söz konusu değişimler muhakeme usulünü de etkiledi. Tarafların birebir silahlı kapışması (düello) neticesinde, üstün gelen tarafın aklanması esasına dayanan iptidai düello yargılamasından, ispat usulüne dayanan ve formelleştirilmiş rasyonel muhakemeye geçildi.

Bu durum, eşzamanlı olarak, kasabada olgunlaşmaya başlayan hukuk kurallarının, yanı başındaki yerel hukuk sistemi ve onun kontrol mekanizması olan mahkemelerin varlığı dahilinde, potansiyel gelişim istikametleri anlamına geliyordu. Bahis konusu olan kurallar, zorunlu olarak yerel ögeler taşımakla beraber, çoğunlukla bunlara karşı farklı bir tür olan tüccar ve pazar teamülleri idi. Diğer deyişle, bu manzara içinde, örf ve adetten sadır müesses hukuk nizamı, ticari ve beledi teamülün meşruiyet zeminini oluşturunuyordu.

Burada ifade ettiklerimizi toparlayacak olursak; eski müesses nizamın oluşturduğu normatif düzlemin üzerine yeni bir normatif düzlemin konumlanmış olduğunu, yeni düzlemin eskinin işlemleriyle kendine pozisyon bularak meşruiyet kazandığını, bu sayede, zımnen daha ileri bir gelişmeye uygun koşulları yakaladığını söyleyebiliriz.

³⁴ Gerçekten de, on ikinci ve on üçüncü asırlara ait vesikalarda, kısa özgürlük beratlarına ek olarak, çok daha kapsamlı ve iyi formüle edilmiş uzun norm kataloglarına rastlandığı da belirtilmektedir. Bkz. **A.e.**

Mevcut manzara, salt normatif manada, sentezlenen düzleme içkin hukuki değişme ve hukuki gelişmenin³⁵ mümkün ve geçerli olduğu anlamına geliyordu. Zaten fiili dış koşullar, yani salt normatif bütünlüğün dışındaki toplumsal davranışların yönelimini belirleyen dinamik faktörler, normatif boyuttaki gelişmeyi zaruri kılıyordu. Bunun esas sebebi, yerel hukuktaki, yani eski normatif düzlemdeki kuralların, ticaretin hızıyla ritim kazanan şehirlerin toplumsal ihtiyaçlarını karşılama konusundaki yetersizlikleriydi. Dolayısıyla, değişen toplumsal davranışlar, eski normatif biçimin çizdiği rotadan sapmaları mecburiyet haline getiriyordu.

3.3.2. Willkür Mefhumu

Yukarıda ortaya konulan gelişmeler sonucunda şehir yurttaşları, gereklilikleri karşılayacak “daha iyi bir hukuku seçme” yada “var olan hukuku adapte etme” yetkisini elde ettiler. Nihayet “Kür” yada “Willkür”³⁶ kelimesiyle ifade olunan, yurttaşların iradi kararları vesilesiyle serbest hukukun yaratılması olgusu açıkça kendini gösterdi³⁷. Bunun sonucunda, beledi *Willkür* mefhumu, şehir hukukunun uygulama temeli olarak, yerel hukuka ve imtiyazlara karşı sürekli bir şekilde büyümek suretiyle, nihai noktada bütünü kapsayan bir anlama sahip oldu. Şu halde, sözünü ettiğimiz *Willkür* mefhumunu daha detaylı şekilde incelemek gerekli ve faydalıdır.

Willkür mefhumunun temeli, beledi yeminin bireysel ve kolektif bağlayıcılığı idi. Bununla şehir halkı yeni bir hukuk “yaratıyordu” yada eski hukuku değiştiriyordu. Yeminle bağlı durumdaki şehir vatandaşları “*müştereken iradi surette kararlaştırdıkları*” yada isteyerek seçtikleri hukuka tabi oluyordu. Bahsedilen mana

³⁵ Mehmet Tefik Özcan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, 5. bs., İstanbul, Onikilevha, 2019, s. 187-229; Coşkun San, **Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi**, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1971, s. 47-56.

³⁶ Kökeni on üçüncü asra dayanan *Willkür* kelimesi Almanca “irade” (*Wille*) ve “seçmek” (*Kür*) kelimelerinin birleşiminden oluşmakta ve “kendine has iradeyle seçmek” anlamına gelmektedir. Bkz. Friedrich Kluge, **Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache**, Berlin, De Gruyter, 2011, s. 989. *Küre* malik olma hakkı ekseriyetle kayserin veya territoryal senyörün imtiyazında sarıhan beyan edilirdi. Zoepfl, Hamburg şehrinin 1292’de Holstein Kontundan aldığı imtiyazı örnek gösteriyor: Bkz. Zoepfl, **a.g.e.**, s. 98.

³⁷ Güney Almanya’da bu mefhum “*Einung*” kelimesiyle, İtalyan komün hukuklarındaysa yaygın kullanıma sahip olan Latince “*Statutum*” kelimesiyle ifade edilirdi. Bkz. Schwerin / Thieme, **a.g.e.**, s. 191.

bütünlüğü içinde Willkür mefhumunun hükmi şahsiyet sıfatını haiz komünün normatif boyutta sonuç doğuran irade açıklamalarının (*declaratio voluntatis*) atomunu ortaya çıkardığı söylenebilir.

İradi surette yaratılan kaideler eski anlamıyla hukuk, yani *Recht* olmadığından, re'sen tatbik ve geçerliliği yoktu. Çünkü, *Recht*, gelenek vasıtasıyla kökleşmiş olarak müesses nizama dayandığından, geçerlilik ve teminatını yine gelenekte bulabiliyordu. İhlali durumunda refleksif toplumsal karşı davranışla kontrol mekanizmasını işletebiliyordu. *Recht*'in bu özelliğine karşı, iradi kaideler için geçerlilik ve teminat, bu anlamda müeyyide gücünü tesis eden esas mekanizma, yemin merasimleriyle gerçekleştirilen *conjuratio reiterata*'nın, yani şehir andının sürekli tekrarlanmasıydı³⁸. Bu mekanizma sayesinde, tazelenen yeminlerle diri tutulan kolektif iradeden sadır olmuş kaidelere tabiiyet, her defasında yeniden kuruluyor, hatırlatılıyor ve emniyete alınıyordu.

Sözünü ettiğimiz bağlamda ayrıca belirtmek gerekir ki, şehir hukukunun gelişmesiyle birlikte, geniş anlamıyla hukuk manasına gelen *Recht* ile özel anlamıyla *Willkür* arasında yapılmış temel bir ayrım söz konusuydu³⁹. *Recht* ile *Willkür* ilişkisi daha yakından incelendiğinde, Ortaçağın umumi hukuk algısında *Recht* kavramının Tanrı'nın iradesiyle, Tanrı'nın kurallarıyla ve hatta bizzat Tanrı'nın kendisiyle⁴⁰ aynılık göstererek vücut bulduğu inanışının hakimiyeti altında olduğu görülüyordu. Bu anlamda, *Recht*, verili toplumsal hayatın doğasının kuralları, gelenekle doğal hukukun karışımıydı⁴¹. Kişiler üstü, durağan, insanların erişemeyeceği ve değiştiremeyeceği mertebedeki *Recht* kavramı için, bilinçli bir kural koyma edimi söz konusu olamazdı. Olsa olsa, var olan hukuk (*Recht*) kurallarını bulmak yahut tespit

³⁸ Andı tazelemek suretiyle ortak iradenin yenilenmesi hadisesinin birçok şehirde Geç Ortaçağa kadar devam ettiği belirtilmektedir. Bkz. Bader / Dilcher, **a.g.e.**, s. 614.

³⁹ Gerhard Köbler, "Willkür", **Zielwörterbuch europäischer Rechtsgeschichte**, 4. bs, Gießen-Lahn, Arbeiten zur Rechts- und Sprachwissenschaft Verlag, 2007, s.873.

⁴⁰ Sachsenspiegel'in mukaddimesi (*Prolog*) şu ifadelerle son bulur: "Got ist selber recht. Dar umme ist recht lip..." "Tanrı hukukun kendidir. O daima hukukun içinde vücut bulur." bkz. Ozansü, **a.g.e.**, s. 84; "Quoniam iustus est dominus, et iustitias dilexit" bkz. Gerhard Köbler, **Deutsche Rechtsgeschichte Ein systematischer Grundriß**, gözden geçirilmiş 5. bs., München, Verlag Franz Vahlen, 1996., s. 108.

⁴¹ Berman, **a.g.e.**, s. 529.

etmek gündem edilebilirdi⁴². Bilinçli biçimde hukuk kuralı yaratmak bir yana, var olan hukuk kuralını bulma (*Rechtsfindung*) işlemi bile, hukuk tekniği bakımından başlı başına bir müesseseydi.

Recht'in anılan baskın karakterine karşı, *Willkür*, seküler şehir iktidarı eliyle koyulan kanun veya tüzük (nizamname, *Satzung*) olabileceği gibi, seküler şehir iktidarının kabul ettiği yerel gelenekler de olabilirdi. *Willkür* belirli bir iktidar tarafından “koyulmuş” (*gesetztes*) yada onun tarafından vazedilen yeni kaidelerdi. Bu manada, *şehrin pozitif hukukuydu* ve şehir iktidarına pozitif hukuku düzenleme yetkisi veriyordu. Sözü edilen husus, elbette Erken Ortaçağın yerleşik hukuk geleneğinden esaslı bir farklılık ve değişim ortaya koyuyordu⁴³. Sonuç olarak, *Willkür* mefhumuyla seküler hukukun ve seküler hukuk kurumlarının şehir bölgesi içinde güçlenmesi açıkça kendini göstermeye başladı.

Bu noktada hatırlatılması gereken diğer bir husus, geleneksel Ortaçağ toplumunun umumi hukuk algısında *Willkür*'e kural koyma/yasama yetkisini veren mefhumun, yine *Recht* olduğudur. Zira otonom insan gruplarının yarattığı kurallar, özünde geleneğin ifadesiydi⁴⁴. Dolayısıyla, sosyolojik olarak, geleneksel toplumda, yine ancak geleneğin izin verdiği sınırlar dahilinde kural koyma algısının alttan alta devam ettiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Willkür'ün *Recht* aracılığıyla meşruiyet kazanması kabul edildikten sonra, bu iki temel hukuk yaratıcı kaynağın karşı karşıya gelmesi ihtimalini incelemek gerekiyordu. Diğer deyişle, muhtemel problem şunu içeriyordu: Kural yaratıcı iki kaynaktan birinin, örneğin *Recht*'in vazettiği normun yanında, diğer kaynağın, yani *Willkür*'ün vazettiği norm aynı değilse veya somut vakıaya uygulanmaları durumunda farklı neticeler veriyorsa veya bunların da ötesinde, birbirleriyle çelişikse, bu durumda

⁴² Hoke, **a.g.e.**, s. 4.

⁴³ Yazarlar, Roma Cermen İmparatorluğu dahilinde hukuk kuralı yaratma ediminin ilk olarak Hohenstaufen Hanedanı dönemindeki (1138-1254) kanun ihdasıyla başladığını belirtiyor. Bu hadiseyi müteakiben önce şehirlerde, ardından on üçüncü yüzyılda mülkî yönetimlerde hukuk yaratmaya matuf tutumlar sergilendiğini ifade ediyorlar. Bkz. Planitz / Eckhardt, **a.g.e.**, s. 133-134.

⁴⁴ Planitz / Eckhardt, **a.g.e.**, s. 133.

hangisi kabul edilecek ve nasıl hüküm verilecektir? Magdeburg *Rat*'ının meseleye getirdiği çözüm, ihtilafın *Willkür*'e göre çözümleneceği; *Schöff*en'lerin, ihtilafı *Recht* meselesi olarak değil, şehir hukuku meselesi olarak tanımlayıp yargılayacağı yönündeydi⁴⁵.

Öte yandan, *Willkür*'e dayanan şehir hukukunun zorlayıcı cihazı, koyulan "en yüksek *Kür*" olan şehir andına uyulmadığı takdirde, beledi haklardan ve yeminli birlikten ihraç etme (*Ausstoßung aus der Eidgenossenschaft und dem Bürgerrecht*) müeyyidesine bağlanıyordu⁴⁶. İhraç edilmek, elbette şehirli için hiç istenmeyecek bir müeyyideydi; zira şehirde bulunamayacak, birliğin sağladığı sosyal ve ticari imkanlardan faydalanamayacak, hukuki statüsünü kaybetmekle karşı karşıya kalacak ve nihayet özgürlüğünü kaybedebilecekti. Dolayısıyla, *Willkür*'ün vazettiği kaideye aykırı davranmak şehirli için hiç de göze alınabilecek bir fiil olamazdı.

Buradan hareketle, yurttaş birliğinin *Willkür*'ü, yalnızca hukukun uygulama temelini oluşturmakla ve hukuk hayatında kamu düzeninin tesisine vesile olmakla sınırlı kalmamaktaydı. Bunların yanında, zorlayıcı cihazın yerleşmesiyle, ceza hukukunun tatbikine de imkân vermekteydi. Böylelikle, *Willkür*, müeyyideye bağlanmış suç ve cürüm teşkil eden fiillerin düzenlenme alanını, yani ceza hukukunu, yerel hukuk kurallarının ve yurt barışı vesilesiyle getirilen düzenin (*Landfriedensordnung*) çok daha ötesine taşıdı. Bunun sonucunda, beledi anda dayanan ve *Willkür* üzerine temellenen hukuki düzenlemeler, yerel hukukla olan karşıtlığı etrafında, "*şehrin müstakil hukuk düzeni*" vasfıyla süratle gelişir hale geldi.

Willkür'ün tesis ettiği hukuk düzeni, yemin işlemindeki şahsi bağlayıcılığa dayandığından şahsi/bireysel nitelikte bir hukuktu. Bu yüzden, ilk elden, yemin işleminde bulunanlar üzerinde doğrudan bir etki yapıyordu. Bu sebeple, söz konusu normatif düzenin şehir sakini veya vatandaşı olmayan kişileri kapsayıp kapsamayacağı bir sorun oluşturmuyordu. Örneğin, yabancı bir kimse üzerinde beledi ceza hukukunun

⁴⁵ **A.e.**, s. 529. Bu noktada, çerçevesi daha dar olan kurallar manzumesinin, çerçevesi daha geniş olandan önce gelmesi kuralını hatırlatmak faydalı olur: "Şehir hukuku memleket hukukundan evvel gelir, memleket hukuku müşterek hukuktan evvel gelir." Bkz. Schwarz, **a.g.e.**, s.166-167.

⁴⁶ Isenmann, **a.g.e.**, s. 182.

tatbik edilemeyeceği sorunu nasıl çözümlenecekti? Tam da bu noktada, şehrin kendisini, kendi mıntıkasında sürekli ve kat'i surette barış ve adaleti tatbik eden "bölgesel korporasyon" (*Gebietskörperschaft*) olma vasfıyla kanıtlaması icap ediyordu. Sözü edilen icap, kısmen şehrin yurt barışı dışında kalan kendisine ait bölgesel barışı istikrarla desteklemesiyle, kısmen de şehir beyinin şahsi girişimleriyle karşılanmıştı.

3.3.3.Yargı İçtihatları ve Şehir Hukuku Kitapları (*Urteilssprüche und Stadtrechtsbücher*)

Şehir imtiyazlarının, bilhassa kraliyet beratları söz konusu olduğunda, şehir arşivlerinde muhafaza edilip günümüze kadar ulaştığını ve bu sayede şehir hukukunun temel kaynaklarını oluşturduklarını belirtmiştik. Kraliyet imtiyazlarının yanında, şehrin diğer bir hukuk kaynağı, şehir hukuku kayıtlarıdır⁴⁷. Şehir hukuku kayıtları, on dördüncü asırda sıklıkla görülmeye başlanmış, şehir hukuklarının Roma hukuku etkisi altında reformasyona maruz kaldıkları on beşinci ve on altıncı asırlara kadar devam etmiştir. Fakat bu tarihlerden sonra, şehre özgü hukuk uygulamalarını toplayan hukuk kayıtları yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Diğer bazı şehirlerde ise, bahsedilen kayıtlar on dokuzuncu asra kadar yürürlükteki hukukun temel kaynakları olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Mesela, Lübeck şehir kanunlarının medeni hukuka ilişkin kısmının, 1 Ocak 1900'de yürürlüğe giren Alman Medeni Kanunu'na (BGB) kadar, Lübeck şehrinde ve bu şehrin kanunlarını kabul eden şehirlerde geçerli olduğu ifade edilmektedir⁴⁸.

Bu türden hukuk kaynakları, her şeyden önce, *Schöffen* veya belediye meclisinin verdiği yargı kararlarından mürekkep beledi içtihatlarıdır. Başka deyişle, şehrin yargılama faaliyetinde bulunan organlarının kararları hukuk derlemeleri halinde toplanarak şehir hukuku kayıtlarını meydana getiriyordu. Mesela, Magdeburg

⁴⁷ Daha 1150 yılı gibi erken bir tarihten itibaren, Soest şehir kanunlarının yazılı hale getirilip hukuk kayıtları şeklinde toplandıkları belirtilmektedir. bkz. **A.e.**, s.195.

⁴⁸ Bader / Dilcher, **a.g.e.**, s. 617.; Wilhelm Ebel, **Lübisches Recht**, Lübeck, Verlag Max Schmidt Römhild, 1971, s. 7. Bunun da ötesinde, Ebel, Lübeck maddi hukuku malzemelerinin bazı kurumlarının Alman Medeni Kanunu'na girdiğini belirtmektedir.

hâkimleri *Schöffen* içtihatları⁴⁹ (*Schöffensprüche*) ile Lübeck belediye meclisi kararları⁵⁰ bunlara birer örnek oluşturmaktadır. Benzer şekilde, yazılılığa dayanan bir idare mekanizmasının gelişmesiyle, idari faaliyet ve işlemlerin kayda alınması teamülü yerleşti. Bunlar şehir kitapları (*Stadtbücher*) adı verilen resmi niteliğe sahip arşivlerdi⁵¹. Mesela meclis üye listesi, memurlar listesi, yurttaş listesi, maliye kayıtları, sözleşmeler ve taşınmazlar üzerindeki tasarruflar vb. gibi hususlar kayda alınmaktadır.

Bunun yanında, şehir katiplerinin veya hukuk bilginlerinin hususi çalışmaları da beledi hukuk literatüründe yerini almıştı⁵². Şehir hukukunun bu türden yazılı kaynakları, resmi bir niteliği haiz olmayıp yazarlarının beledi yargı içtihatlarını düzenli ve bütünlüklü bir şekilde sunmayı amaç edindikleri özel/şahsi derlemelerdi. Bu özellikleri itibarıyla, hususi çalışmalar yerel hukuk derlemeleriyle paralellik gösteriyorlardı. "Şehir hukuku kitapları"⁵³ (*Stadtrechtsbuch*) ismi verilen bu derlemeler, bir bakıma, kırsal/yerel hukuk derlemelerinin şehir hudutlarındaki muadilleriydi⁵⁴.

3.4.Şehir Hukuku Aileleri ve Örnekleri

Bir şehir hukukunun, başka bir şehre veya daha fazlasına tevcih edilmesi, şehir hukuku ailelerini (*Stadtrechtsfamilien*) meydana getirmektedir. Bu durumda, çoğunlukla görüldüğü üzere, hukukunu tevcih eden şehrin adli organı, bu hukuku iktibas eden şehir üzerinde bir çeşit yüksek yargı merci olmaktadır⁵⁵. Bahsedilen karşılıklı ilişki sebebiyle, yüksek yargı merci mevkinde olan şehirlere anne şehir

⁴⁹ Schwerin / Thieme, **a.g.e.**, s. 148-149.

⁵⁰ Köbler, **Deutsche Rechtsgeschichte Ein systematischer Grundriß**, s. 105.

⁵¹ Schwerin / Thieme, **a.g.e.**, s. 147.

⁵² Isenmann, **a.g.e.**, s.196.

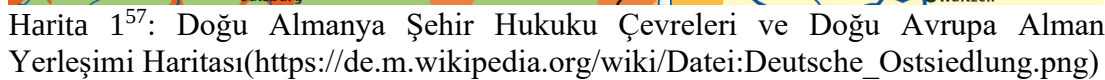
⁵³ Gerhard Köbler, "Stadtrechtsbuch", **Zielwörterbuch europäischer Rechtsgeschichte**, 4. bs, Gießen-Lahn, Arbeiten zur Rechts- und Sprachwissenschaft Verlag, 2007, s. 750.

⁵⁴ Beledi hukuka dair hususi çalışmalar, yerel hukuk risalelerine benzer şekilde, ilk olarak Saksonya bölgesinde tezahür etmiştir. Fakat bu derlemeler hiçbir şekilde Saksonya Aynası (*Sachsenspiegel*) kadar zengin bilgi içeriğine sahip olmamıştır. Bunların en etkilisinin on üçüncü asırda yazılan "Saksonya Weichbildi" isimli eser olduğu, bu eserin ekseriyetle Magdeburg hukuk çevresine ait içtihatları ve Schöffen hakimleri kurallarını ihtiva ettiği ifade edilmektedir. Bkz. Schwerin / Thieme, **a.g.e.**, s. 148.

⁵⁵ Laufs, **a.g.e.**, s.34-35.

(*Mutterstadt*), yüksek yargı yetkisini kabul eden şehre ise kız evlat şehir (*Tochterstadt*) denmiştir. Bu durumda, anne şehrin mahkemesi ya da meclisi (*Rat*), başka bir şehir tarafından ihtilafın çözülmesi istemiyle önlerine getirilen davalarda karar verir veya davanın çözümü için gerekli olan hukuki birikimlerini paylaşırdı. Belirli bir şehir hukuku çevresinde bulunan evlat şehrin, anne şehirde sürekli uygulanan ve kayda alınmış içtihatları kabul etmesiyle merkez şehre ait yargı uygulamaları diğer şehirde de geçerlilik kazanırdı. Bu sayede, anne şehrin yargı organlarının ürettiği mahkeme içtihatları çevre şehirlere de yayılırdı. Bunun sonucunda, yüksek mahkeme mevkinde mahkemeye sahip şehrin yargı organlarının yargıda söz söyleme yetkisi sayesinde, aynı mahiyetteki şehirler bir araya gelerek hukuk adacıkları vücuda getirmişti⁵⁶.

⁵⁶ **A.e.**, s.35.

97

Harold Berman'ın şu ifadeleri, şehir hukuku ailelerinin önemini açıkça ortaya koymaktadır:

“Batı hukuk geleneği bünyesinde bir kent hukukunun doğumunun ve gelişiminin belki de en çarpıcı göstergesi, bir düzineden fazla Alman kentinin yasalarının on ikinci ve ön dördüncü yüzyıllar arasında kurulan yüzlerce kent tarafından iktibas edilmiş olmasıdır. Örneğin bu kentlerden kırk üçü Lübek yasalarını, kırk dokuzu Frankfurt yasalarını, on üçü Münih yasalarını, ikisi Bremen yasalarını, üçü Braunschweig yasalarını iktibas etmiştir.⁵⁸ “

Şehir hukuku iktibas ve birleşmelerinin ön safhasını, gezgin tüccarların özgürlükleri ile örf ve adetleri oluşturmaktadır⁵⁹. Gezgin tüccarların faaliyetleri vasıtasıyla geniş bir hukuki ilişkiler ağı örülmüştür. Bu sayede, şehir hukuklarının oluşumuna ve daha sonra başka şehirler tarafından benimsenmesine de etki eden örf adetler, ilişkiler ve ortaklıklar kurulmuş oldu.

Şehir hukuklarının iktibas, örnek yargı uygulamaları ve hâkim kararları gibi maddi hukuk unsurlarının kabul edilmesi şeklinde olabileceği gibi, temelde siyasi ve toplumsal sebepler dolayısıyla, yargı uygulamalarıyla birlikte şehrin örgütsel düzenin aktarılması şeklinde de olabilirdi⁶⁰. Sözü edilen ikinci durumda, şehrin anayasal yapısının da iktibas söz konusuydu. Bu sebeple, esas şehir aileleri, bahsedilen ikinci şekilde, anne şehrin aynı zamanda temel kurumlarını iktibas edilmesi suretiyle gerçekleşiyordu. Bu türden şehir hukuku birleşmelerine gösterilebilecek en makul iki örnek, ayrı ayrı iki hukuk ailesi olan Magdeburg ve Lübeck şehir hukuku birleşmeleridir.

⁵⁸ Berman, **a.g.e.**, s. 524.

⁵⁹ Bader / Dilcher, **a.g.e.**, s. 628.

⁶⁰ **A.e.**, s. 626. Yargı mercileri arasındaki silsileye göre, hukuki ihtilaf, Lübeck şehir hukuku ailesine dahil şehirde anne şehre getirilecekse, Lübeck *Ratında* çözümleniyordu. Eğer Magdeburg hukuku çemberindeyse, yüksek yargıyı bu şehrin *Schöffnen* kurulu oluşturuyordu. Başlangıçta sözlü olan hukuki ilişkiler, burada bahsettiğimiz süreçler sonucunda yazılı ilişkiye dönüşmüştür. Bkz. Laufs, **a.g.e.**, s.35.

Bununla beraber, belirli bir hukuk ailesinin içine dahil olan şehrin iktibas ettiği hukuk, anne şehrin hukukunun tamamen aynısı olmuyordu⁶¹. Bundan daha çok, anne şehrin kanunlarının iktibas edildikleri zamandaki haliydi. Elbette söz konusu kanunlar ve kurumlar evlat şehirde de değişebiliyordu.

3.4.1. Magdeburg Hukuku

Magdeburg Almanya'nın kuzey doğusunda, Elbe nehrinin üzerinde bulunmaktadır. Elbe'nin doğusundaki Slav yerleşim bölgesine konumlanan Magdeburg şehri, dokuzuncu asrın başından itibaren Doğu Almanya'nın önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Söz konusu ticaret merkezi olma işlevi, Magdeburg'da görece erken bir zamanda örf ve âdet hukuku kurallarının gelişmesini sağlamıştır⁶². Bu kurallar, şehrin anayasal kurumlarının gelişmesine kaynaklık etmiştir. Kayser I. Otto'nun (912-973) imparatorluk sarayının (*Pfalz*) bu şehirde bulunması ve 968'de Magdeburg'un başpiskoposluk haline gelmesi, sözü edilen gelişmeleri desteklemiştir. Piskoposluk şehri (*Bischofsstadt*) statüsünde olmak hasebiyle adli yetki, piskoposun uhdesindedir⁶³.

Belirtmek gerekir ki, Magdeburg hukukuna ait bütün kuralları ihtiva eden herhangi bir genel kanun derlemesi veya kodifikasyon mevcut değildir⁶⁴. Genel bir kodifikasyondan daha ziyade, Magdeburg hukuku, sayısı binleri bulan *Schöffen* kararlarından meydana gelmektedir.

Magdeburg'da müstakil bir şehir hukukunun tezahürü on ikinci asrın sonunda, başpiskopos Wichmann (1115-1192) döneminde yapılan reformlarla gerçekleşmiştir⁶⁵. İlk defa, 1174 tarihli vesikada şehir hukukunun varlığına dair açık bir emareye rastlandığı belirtilmektedir. Başpiskopos Wichmann tarafından verilen

⁶¹ Berman, **a.g.e.**, s. 524.

⁶² Heiner Lück, "Magdeburger Recht", **Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG)**, C. III, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2004, s. 1127-1136. Bunun yanında, tüccarların bulunmadığı Magdeburg'un kırsal yerleşimlerinin de şehrin örf ve adetleriyle uyumlu bir birlik oluşturduğu belirtilmektedir.

⁶³ Planitz / Eckhardt, **a.g.e.**, s. 182.

⁶⁴ Lück, **a.g.e.**, s. 1127-1136.

⁶⁵ **A.e.**

1188 tarihli başka bir imtiyazla Magdeburg'un hukuk düzenlemeleri güçlendirilmiştir. Bu düzenlemeler, Magdeburg hukukunun tamamı anlamına gelmeyip, sadece ihtilaflı görülen bazı konuların çözümüyle ilgilidir⁶⁶. Örneğin, çocuğun işlediği suçtan dolayı babanın sorumluluğunun belirli şartlar dahilinde kaldırılması, yağma, yaralama ve kasten öldürme suçları için gerekli şikâyet süresi, bir şehirli ile şehirli olmayan kişi arasında görülecek davada kararın ivedilikle verilmesi ve nihayet, toplantı sırasında meclis asayişinin sağlanması gibi konular hükme bağlanmıştır.

Sözü edilen süreç neticesinde Magdeburg'da görece erken bir tarihte, şehrin anayasal yapısı ile birleşmiş rasyonel kurallar manzumesi meydana gelmiştir⁶⁷. On ikinci asrın sonunda Magdeburg hukuku, genişletilmiş siyasal ve ekonomik özgürlükleri ihtiva ve ifade eden hukuk kuralları şeklinde ortaya çıkmıştır. Sözü edilen özgürlükler çerçevesinde şehir hukukunun getirdiği en kayda değer yenilik, şehir yurttaşlarının (*Bürger*) başpiskoposun yargı alanından çıkması ile otonom yönetimlerini elde etmeleridir.

Magdeburg anayasal düzeninin en eski organı, şehirliilerin katılımından oluşan yurttaş kuruludur. Başpiskopos Wichmann tarafından düzenlenen 1188 tarihli imtiyazda, bu kuruldan *conventus civium* ifadesiyle söz edilmektedir. Buna göre, şehir topluluğunun merkezinde yurttaş birliği yer almaktadır. Söz konusu topluluk, her şeyden önce, başpiskoposun iktidarına karşı kent surları içinde bir araya gelen savunma birliğidir⁶⁸.

⁶⁶Berman, **a.g.e.**, s. 525-526.

⁶⁷ Katalin Gönczi, "Elemente der Magdeburger Stadtverfassung und ihr Transfer in die ostmitteleuropäische Rechtskultur", **Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowsk**, C. LXXII, Lublin, 2017, s. 70-71.

⁶⁸ Sözü edilen gelişmeler esnasında şu iki grubun hukuki statüleri de belirlenmiştir: Bu gruplardan birincisi, başpiskoposluk hizmetkarlarından (*erzbischöflichen Dienstmännern*) oluşan gruptur. Nitekim başpiskoposluk hizmetkarları/yanışmaları da şehirlerde yaşıyorlardı. Şehirli yurttaşların örgütsel düzenin merkezine oturmasından sonra hizmetkarlar, ya bunu kabul ederek beledi birliğe entegre oldular ya da şehri terk ettiler. İkinci bir grup, özgür olmayan nüfusun (*unfreie Bevölkerung*) oluşturduğu gruptur. Şehirde ikamet etmek, özgür olmayan kişilerin daha yüksek düzeyde hak ve özgürlükler elde etmelerini sağladı. Genel olarak Ortaçağ şehirlerinde ve konumuz bakımından Magdeburg'da bulunan zanaatkarlar, özgür olmayanlar grubuna dahil olduklarından, bu kimselerin hukuki statülerinin yeniden belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bkz. **A.e.**, s. 71-72.

Magdeburg'un yönetim örgütü, on üçüncü asrın ortalarında, daha ileri bir yapılanmayı açığa vurmaktadır. Yönetim örgütü, *meclis (Rat)* ile *Schöffen kurulundan (Schöffenkolegium)* meydana gelmektedir⁶⁹. Bahsedilen iki organın birbirinden ayrılması, Magdeburg anayasal yapısının belirleyici bir özelliğini oluşturmaktadır⁷⁰. Söz konusu ayrıma dayalı esas teşkilat yapısı, Magdeburg hukuku çevresinde bulunan çok sayıda evlat şehirde de gözlemleniyordu.

Meclis ile Schöffen kurulunun ayrılması önemli bir sonucu da beraberinde getirmiştir. Bu sonuç, önceki bölümde ifade ettiğimiz hukuki düşüncede birbirinden ayrılmış olan eski *Recht* ile *Willkür* kavramlarının, uygulama sahasında da birbirinden ayrılmasıdır⁷¹. Söz konusu ayrıma göre, Schöffen kurulu, *Recht*'e dair ihtilafları sınırlı ölçüde de olsa çözümler. Meclisin esas fonksiyonuysa, yurttaş birliğiyle birlikte *Willkür*'e dayanarak kural koymak, şehir nizamnamelerini belirlemektir. Bu bakımdan, meclis kamusal düzene yönelik faaliyette bulunup kamu yararına kanunlar yaparken, Schöffen kurulu temel yargı organı vasfıyla hukuki birikimini gerektiğinde meclisle paylaşır; bu sayede, onun *Recht*'e dayanan meşruiyet temelini kurar.

Magdeburg'un yönetim örgütünün birinci organı olan meclis (*Rat*) 1240'lı yıllarda oluştu. Meclis, *consules* adı verilen meclis üyeleri ile *Schöffen*lerden (*scabini*) teşekkül ediyordu⁷². Magdeburg *Ratı*, bir asırlık *Schöffen* faaliyetlerinin biriktirdiği deneyiminin üzerine eklemlenerek, şehrin anayasal yapısının müstakil bir organı olarak tecelli etti. Meclis üyeleri şehir yurttaşları tarafından belirli bir süreliğine seçiliyordu. Meclis, şehir barışını idare ederek pazar düzenlemelerini gerçekleştirmiş, bu konularla ilgili uyuşmazlıklarda yetkili yargı organı sıfatıyla kararlar vermiştir.

Magdeburg'un yönetim örgütünün ikinci organı, yukarıda belirtildiği gibi, *Schöffen kuruluydu*. *Schöffen kurulu* Magdeburg şehir örgütünün başlangıç dönemlerinden beri mevcuttu. Bu kişilere dair en erken atıflara on ikinci asrın

⁶⁹ Bader / Dilcher, *a.g.e.*, s. 636; Gönczi, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁰ Lück, *a.g.e.*, s. 1128.

⁷¹ Bader / Dilcher, *a.g.e.*, s. 636

⁷² Gönczi, *a.g.e.*, s. 72.

ortalarında rastlandığı belirtilmektedir. Başpiskopos Wichmann dönemine kadar üye sayısı beş olan kurulun üye sayısı on ikinci asrın sonunda on bire çıkarıldı. Bu sebeple yargı alanındaki önemleri daha da arttı. Bu noktada, Schöff en kurulunun yargı alanındaki önemini gösteren bazı kurallara değ inmek faydalı olacaktır.

Schöff en kurulu ilk olarak hukuki iş lemlerde, bilhassa ticari faaliyetler zemininde gerçekleş en satış sözleşmelerinde şahit olarak bulunuyordu⁷³. Öte yandan, mülkiyetin intikalini içeren bütün hukuki iş lemlerde, iş lemin hukuki sonuç doğ urup mülkiyetin yeni malik tarafından kazanılabilmesi için mahkeme huzurunda yapılması gerekiyordu⁷⁴. Bunun sebebi, mülkiyet kazanımını kayda almaktı. İ leride ortaya çıkabilecek ihtilaflarda, müddei olan taraf, kurul huzurunda kayda alınarak yapılan iş lemi gerekçe göstererek borcun ödenmesini talep edebiliyordu.

Baş ka bir kural, evlilik mallarına iliş kindir. Kocanın mülkiyeti devredici nitelikte evlilik hediyeleri veya bağ ış ları kurul mahkemesinde açık olarak beyan edilmeliydi⁷⁵. Bu merasimi izleyen bir yıl ve bir gün sonunda iş lem iptal edilemez hale gelerek kesinleş iyordu. Bu durumda, mallar, kadına çeyiz olarak geç iyordu.

Magdeburg hukukunun iç tihatlarını üreten organ *Schöff en kurulunun* verdiğ i kararlardı. Bu iç tihatlar, Magdeburg hukuk çevresine dahil evlat şehirler için de tipik yargı kararları olarak kabul ediliyordu⁷⁶. Sözü edilen şekilde çok sayıda iç tihat üreten Magdeburg *Schöff enleri* önemli bir derecede hukuki uzmanlaş mayaya (*juristische Professionalisierung*) sahip oldular. Bu şekilde geliş en *Schöff en kurulunun* hukuki bilgi ve birikimleri, Magdeburg yargı organını hem Saksonya ve civar merkezi Avrupa bölgeleri için, hem de Elbe'nin doğ usundaki bir çok Alman kolonizasyon şehirleri için etkin bir yargı örgütü haline getirdi.

⁷³A.e.

⁷⁴ Maciej Mikula, **Municipal Magdeburg Law (Ius municipale Magdeburgense) in Late Medieval Poland**, Leiden Boston, Brill, 2018, s. 34-35.

⁷⁵A.e., s. 35.

⁷⁶ Bader / Dilcher, **a.g.e.**, s. 636

Sözünü ettiğimiz yargı işlevlerinin yanı sıra, *Schöffengericht*, başpiskoposluk istemleri ile yurттаş birliği ve meclis arasında nötr bir dengeleyici kuvvet oluşturarak politik alanda kritik bir işlev de görüyordu⁷⁷.

Özet mahiyetinde şunlar söylenebilir: Magdeburg hukukunun doğu Avrupa'ya yayılması, Magdeburg başpiskoposluğuna tevdi edilen Slavları Hristiyanlaştırma misyonunun⁷⁸ tamamlayıcısı olmuştur. Bu bakımdan, Elbe çevresinden başlayıp giderek Polonya düzlüklerine doğru genişleyen Magdeburg kuralları, Almanların doğuyu iskân etme politikasıyla desteklenmiştir. Sonuç olarak, doğudaki Slav coğrafyasını iskân ve buraları yerleşime açma faaliyetleri, Magdeburg hukuk kurumlarının tarihsel önemini arttırmıştır⁷⁹. Alman yayılması esnasında hukuk kurumlarının bu bölgelere transferi içinde Magdeburg öncü rol oynamıştır.

3.4.2.Lübeck Hukuku

Kuzey Almanya'da Baltık denizi kıyısında konumlanan Lübeck, on ikinci asrın ortasında Holstein kontu II. Adolf (1128-1164) tarafından kurulmuştur⁸⁰. Kuzey Avrupa deniz ticaretinin her iki yakasının kesişim noktasında bir liman şehri olan Lübeck, kısa sürede bölgedeki ekonomik etkinliğin merkezi haline gelmiştir. Hanse Birliği'nin kurulmasından sonra, birliğin ticari etkinliklerinde büyük rol oynamıştır. Bunun sonucu olarak, Alman Hanse Birliği'nin deniz hukuku, büyük ölçüde Lübeck deniz hukuku teamülleri üzerine temellenmiştir⁸¹.

Lübeck hukuku, Lübeck şehrinin hukukudur ki, bu şehrin olduğu kadar, çevresindeki diğer şehirlerin de uygulanmış ve geçerli olmuş hukukudur⁸². Lübeck

⁷⁷Gönczi, **a.g.e.**, s. 72.

⁷⁸Thatcher / McNeal, **a.g.e.**, s. 592.

⁷⁹Gönczi, **a.g.e.**, s. 73.

⁸⁰ Albrecht Cordes, "Lübisches Recht", **Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG)**, C. III, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2004, s. 1072-1079.

⁸¹ Ebel, **a.g.e.**, s. 7.

⁸²**A.e.**, s. 7.

hukuku, büyük ölçüde, *Willkür*'den ve meclis kararlarından oluşmaktadır⁸³. 1586'ya kadar kuralları derleyici mahiyette bir kodifikasyon yapılmamıştır.

Lübeck hukuk çevresine dahil olan en önemli şehirler Rostock, Kiel, Danzig, Wismar, Stralsund, Elbing, Reval, Greifswald, Memel ve Stettin idi. Königsberg ve Riga, önemli Baltık sahil şehirleri olmalarına rağmen Lübeck hukuk çemberinin dışında kalmışlardır. Baltık bölgesindeki nüfusun büyük bir oranı üzerinde Lübeck hukuku geçerli olmuştur. 1400 yılında Lübeck hukukuna uyruk olan kişi sayısının 300.000 olduğu belirtilmektedir⁸⁴. Bu özelliğiyle, Lübeck Ortaçağ ve Erken Modern Çağda Magdeburg'la birlikte hukuku en yaygın olan şehirdir⁸⁵. Dolayısıyla, Hanse kontorlarında uygulanmakla; Flandr'da Brugge'dan İskandinav şehirlerine, oradan kuzey Rusya'da Novgorod'a kadar uzanan geniş bir alanda Lübeck hukuku, bütün kuzey Avrupa coğrafyasının ticaret ve deniz hukukunu derinden etkilemiştir⁸⁶.

Şehrin örgütsel düzeni şu şekildedir: Şehir, yirmi üyeden oluşan meclis (*Rat*) tarafından yönetilir. Meclis üyeleri, yurttaşlar tarafından doğrudan seçilmemekle beraber, yurttaşlardan oluşan ticaret loncaları tarafından seçilmektedir. Bu durum, üyelerin loncaları temsil etmesi olarak değerlendirilmektedir. Meclis üyeliğinin süresi iki yıl olarak belirlenmiştir. Söz konusu yönetim sistemi içinde, eşitliği ve tarafsızlığı sağlamak adına, aynı anda tek bir aile içinde hem baba hem oğul veya iki kardeşin birden meclis üyeliği yapması yasaklanmıştır.

Meclis, kendi üyeleri içinden olmak üzere dört adet belediye başkanı (*bürgermeister*, *mayor*) seçer. Belediye başkanları, yönetim kuvvetini meclisle paylaşır. Birinci sıradaki belediye başkanı, genellikle içlerinde en yaşlısı olup eşitler arası birinci (*primus inter pares*) statüsünde görev yapmaktadır. Belediye başkanları, imkanlar elverdiği müddetçe, diğer deyimle, süre sınırı olmadan görevde kalır.

⁸³A.e., s. 168.

⁸⁴A.e., s. 10.

⁸⁵Cordes, a.g.e., s. 1072-1079.

⁸⁶Ebel, a.g.e., s. 7.

*Lübeck'in maddi hukukunda*⁸⁷ yerel/memleket hukuku (*Landrecht*) kurallarının yeri çok azdır. Bunun sebebi, Lübeck'in bir sahil şehri karakterine sahip olmasıdır. Bu durumun geleneksel hukuk alanları için geçerli olduğu gibi, aile mallarına ilişkin rejimde ve miras hukukunda da geçerli olduğu belirtilmektedir. Bunun sonucu olarak, aile malları üzerinde tasarruf imkanını kısıtlayıcı *Sippenrechte* (klan, aşiret hukuku) dayanan kurallar zayıflamıştır. Mallar üzerinde hısımlık bağına dayanan hakların ağırlığı ve önceliği yerine, özel borç ilişkisindeki alacaklıların menfaatine olan haklara öncelik verilmiştir. Dolayısıyla, borç ilişkisine ağırlık verildiği ve alacaklının korunmuş olduğu söylenebilir. Bu sayede, kredi teminine yönelik ticari işlemlerin normatif zemini hazırlanmıştır.

Söz konusu durumun hukuk sosyolojik anlamının şu olduğu söylenebilir: Geleneksel patrimonial bağın hukuk kuralı oluşturucu kuvveti, görece rasyonel nitelikteki borç ilişkisi karşısında zayıflamıştır.

⁸⁷Cordes, **a.g.e.**, s. 1072-1079.

SONUÇ

Batı Avrupa’da sağlam bir şehir kültürünün izlerinin Roma İmparatorluğu’na kadar geriye gittiğini saptamak mümkündür. Romalılar yayılmacılık yönünde yürüttükleri siyasetlerini fethettikleri topraklarda şehirler veya şehir benzeri yerleşimler kurarak desteklemek yolunu tutmuştur. Şehri medeniyetlerini ifade etmenin ve barbarları medenileştirmenin bir aracı olarak görüyorlardı. Bu sayede, bir taraftan büyük askeri birlikleri olan lejyonlara garnizonlar kurabiliyorlar, diğer taraftan münferiden büyüttükleri bu yerleşimleri kullanmak suretiyle geniş toprakları daha etkili şekilde idare edebiliyorlardı. *Municipium*, *colonia* veya *civitas* adı verilen statülere taksim edilmiş bu yerleşimlerin hepsi imparatorluğun son devrinde *civitas* adı altında anılmaya ve idare olunmaya başlandı. Batı Avrupa’nın şehir kültürüne kaynaklık eden sözü edilen Roma modelinde Ortaçağda karşımıza çıkan modelden hukuksal bakımdan temel farklılıklar bulunmaktadır. İlk olarak, Roma İmparatorluğu dahilindeki şehirler prensipte merkezi idarenin yönetim birimleri işlevindeydi ve merkezi idareye bağlı memurlarca idare ediliyordu. İkinci olarak, bu şehirlerin müstakil bir hukuku mevcut değildi. Sadece, belirli durumlarda *ius gentium* tatbik imkânı bulabilirdi ki bu, şehre özgü bir durum değil, Roma hukukunun bir özelliği idi.

Roma İmparatorluğu Batıda son bulunca bu coğrafyadaki şehirler de ölümcül bir darbeye maruz kalmış oldu. Bununla birlikte, nasıl Romanın yarattığı idare teşkilatı ve bilinci tamamen yok olmak yerine diğer devletlere örnek teşkil edip onlar tarafından kabul edildiyse ve bu sayede *romanitas* fikri tarih sahnesinde ölümsüz bir vecheye büründüyse, Roma şehir kültürü de her zaman izlerini hissettirmeye devam etti. Fakat bu durum doğrudan bir “süreklilik” ve “devamlılık” anlamına gelmemektedir. Çünkü Erken Ortaçağdan Yukarı Ortaçağın başlarına kadar geçen asırlar boyunca yerleşimler sayısız istilaya maruz kalmıştı. İstilacılar bu yerleşimleri genişletmek ve yeniden işlemek gibi bir saik gütmüyorlar, talan edilecek ve ganimet toplanacak yerler olarak görüyorlar, talan söz konusu değilse de yok olmaya terk ediyorlardı. Bunun sonucunda, Batı Avrupa şehirleri Roma dönemindeki görünüm ve işlevini büyük ölçüde değiştirerek bambaşka bir karaktere dönüştü. Bu süreç içinde, altın çağını yaşayan Bizans ve Müslüman Araplarla ilişkilerini kesmeyen İtalya hariç, Avrupa’nın

çoğu bölgesinde ticaret ve şehirde gerçekleşen zanaat durma noktasına geldi. Elbette, şu veya bu yerde çok sınırlı düzeyde kalsa da ticari faaliyet devam ediyordu ancak ticaretten kaynaklanan genel bir refahtan bahsetmek imkansızdı. Zanaat faaliyeti şehirlerden uzaklaştı ve toprak senyörünün sağladığı imkanlar dahilinde icra edilmek üzere kırsala çekildi. Feodal bağımlılık içinde faaliyetlerini yürüten bu zanaatkarlar sonradan şehirlere yönelerek tüccarlarla bir araya gelmenin yolunu bulacak ve bu yolla şehrin hukuksal özü olan ant birliğini kurmaya yönelecekti.

Şehirlerin sundukları korunak dışında bir cazibeleri kalmamıştı. Sözü edilen ara süreçte önemli bir hadise cereyan etmiştir. Dördüncü yüzyılda Hristiyanlığın imparatorluğun resmi dini ilan edilmesi ve nüfusun peyderpey Hristiyanlığı kabul etmesi hadiseleriyle birlikte, bu dinin yerel temsilcileri olan ruhaniler eski Roma şehirlerine konuşlanmıştı. Piskoposlar yerel düzeyde önemli işlevler gördü. Savunmasız nüfusu koruma ve Hristiyanlar arasındaki ihtilafları çözmek suretiyle adli işlevler görmeye başladı. Daha sonra şehir üzerindeki yetkilerini siyasi hakimiyete kadar genişlettiler. Bu sayede yalnızca Piskoposların bulunduğu yerleşimler için geçerli olan Roma şehirleri ile Ortaçağ şehirleri arasında bir köprü kurulmuş ve “sınırlı bir devamlılık” mümkün hale gelmişti.

Şehirlerin geri planda kalmaları ve âtil durumları on birinci ve on üçüncü yüzyıllar arasında büyük bir değişikliğe uğradı. Ticaretin yeniden canlanmasıyla başta İtalya ve Alçak Ülkelerde kendini göstermek üzere şehirler tezahür etmeye veya toplumsal hayata yeniden katılmaya başladı. Sadece ticaretin hareketlenmesi değil, ticaret dışında kalan tarımsal ilerleme ve nüfus artışı gibi faktörler de bu süreci destekledi. Bu faktörlerin sonucunda, farklı gelişim hikayelerine sahip Ortaçağ şehirleri kendini göstermeye başladı. Şehirler ticaret ve zanaat faaliyetlerinin toplanma alanı haline gelerek cazibelerini arttırdı. Ticaret ve ticari mübadele Kayserler tarafından desteklendi. Tüccar grubu Kayserin desteklediği masuniyetle *mercatores regis* adıyla ticaretlerini yürütme imkânı elde ettiler. Bu sayede şehirler öncelikle iktisadi anlamları içinde yeniden değer kazandılar.

Zikredilen iktisadi anlamı içinde şehir, çoğu durumda bir pazarın bulunduğu ve esasen ticaret ve zanaatın icra edildiği yerleşimler görünümündeydi. Bununla birlikte bu yerleşimler tüccar ve zanaatkarlar beledi meseleleri kendi kendilerine

yönetmek maksadıyla birleştiklerinde hukuki anlamda şehir oldular. Bunun önkoşulları öteden beri pazar ve fuarların bulunduğu mahallere verilen imtiyazlar ve tanınan birtakım haklarla hazırlanmıştı. Onuncu yüzyıldan başlayarak, gelişen ticari hareketlenmeye paralel şekilde mal mübadelelerinin yapıldığı mahallere haklar tanınmaya başlandı. Bu doğrultuda ihtilafları düzenlemek üzere mahkemeler kurulmaya, asayiş sağlamaya üzere görevliler atanmaya ve hususi pazar beyi gibi unvanlar kendini göstermeye başladı. Bu hak ve düzenlemeler genel olarak pazar hukuku adını aldı. Bunun sonucunda, pazar hukuku sonradan oluşan şehir hukukunun erken bir modelini vücuda getirdi.

Hayata geçme derecesi ve kuvveti dönemselsel olarak artmak veya azalmakla birlikte, günümüz modern toplumunda tartışmasız şekilde geçerli olan genel bir asayiş halinin mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Bu koşullar içinde bulunan bizler tarafından genel emniyet hali toplumun zeminindeki bir çeşit *a priori* kategori niteliğinde telakki edilebilir. Bununla birlikte Ortaçağ toplumu için bu durum tam tersi bir vaziyettir. Başka deyimle asayişsizlik ve emniyetsizlik toplumun geneline yayılmış durumdadır. Bu genel emniyetsizliğin önüne geçmek amacıyla Ortaçağ boyunca dünyevi ve ruhani otoriteler tarafından barış hareketleri yürütülmüştür. Şehir sakinlerinin oluşturduğu birlik sözü edilen barış hareketlerinin bir türü niteliğindeydi. Bu açıdan değerlendirildiğinde, tüccar ve zanaatkarların bir araya gelerek yarattığı birlik asayişsizliğe karşı yürütülen kamusal bir program olması özelliğiyle ayrıca önemli bir anlam kazanır. Böylece yerleşim hukuksal anlamda şehir haline gelmenin yanında daha gelişmiş kurumlar üretmeye güçlü bir zemin bulmuş oldu.

Sakinlerin kurduğu kardeşlik birliği topluluğun hukuksal çekirdeğini oluşturdu. Söz konusu topluluğun anayasal temeli barış düzeninin korunması ve sürdürülmesine dayanıyordu. Komünler Roma Cermen devletinin imparatorluk, imparatorluk tebaası, Kraliyet ve mülkî yönetimler gibi anayasal unsurlarının yanında müstakil bir unsur vasfı kazandı. Bireyin bağlı olduğu hukuksal topluluğu ifade eden komün yurttaşlığı çeşitli boyutlar üzerinden kendini gösterdi. Yurttaş çoğu durumda barış birliğine üye, komünde taşınmaz sahibi olan, komüne vergi ödeyen ve komünün tanıdığı özgürlükten istifade eden bir birey olmakla, kendine özgü bir hukuksal statü

kazandı. Öte yandan komün topluluğu kişilerin kurduğu birlikten birliğin kişiliğine geçerek tüzel kişilik niteliği kazandı.

Topluluk çerçevesinde yaşanan gelişmelere yönetim faaliyetlerindeki değişimler eşlik etti. Komün sakinleri en başından beri kendi kendilerini idare edecek bir yönetim mekanizması kurmak veya yönetime katılmak peşindeydi. Başlangıçta dünyevi veya ruhani senyörler tarafından yönetilen şehirlerde idare ve yargı işlevleri gören yeni yönetim organları açığa çıktı. Bunu, kimi zaman silahlı çatışmayla kimi zaman da barışçıl yollarla elde ettiler. Üyelerini kendi içlerinden seçtikleri meclis ve belediye başkanı idare işlevleri görürken, müstakil komün mahkemeleri yargı işlevi uygulamaya başladı. Tüzel kişilik olarak komünün işlemde bulunmasını sağlayan bu organlar vasıtasıyla yurttaşlar değişen derecelerde olmakla birlikte otonom yönetimi hayata geçirdiler.

Komünler özgün anayasal kurumların yanında müstakil bir hukuk rejimine tabiydiler. Bu hukuk rejiminin kaynağını başlangıçta geniş ölçüde gelenek ve senyör imtiyazları oluşturuyordu. Otonom yönetim yetkisinin gelişmesine paralel biçimde yeni ve özgün hukuk kaynağı ortaya çıktı. Bu doğrultuda seküler bir iktidar kurumu olarak komünler hukuk kuralı yaratma, diğer deyimle “hukuk koyma” hakkı kazandı ve bu, şehir hukukunun diğer bir kaynağı haline geldi. *Einung* veya *Statutum* adını taşıyan söz konusu hukuk kuralları yine komünde üretilen çok sayıdaki yargı kararlarıyla birleşti ve bu sayede şehirdeki kazüistik mahiyetteki hukuksal uygulamalar birikti. Bunun sonucunda çeşitli şehir hukuku aileleri meydana geldi.

Ulusal bütünleşme eğilimlerinin, kapitalizmin gelişme şartlarıyla yakın ilişki içinde, on üç ve on altıncı yüzyıllar arasında yaşanan değişimlere kadar geriye gittiği tespitinde bulunulabilir. Ortaçağ şehirleri aşağı yukarı bu değişimlerin yaşandığı zaman diliminde varlık göstermiştir. Bu noktada, kanaatimizce, ne modern kapitalizmin ne de modern devletin kökenlerini doğrudan doğruya ve zorunlu biçimde Ortaçağda gelişip büyüyen şehirlerde buldukları söylenemez. Bununla birlikte, hukuksal süreç bakımından, bu çalışmada izahına gayret ettiğimiz Ortaçağ şehrinin hukuksal mahiyetteki kurumlarının, modern devleti yaratan hukuksal dönüşümler üzerinde yaptığı belirleyici etki gözden kaçırılmamalıdır. Ortaçağ şehirlerinin geliştirdiği hukuksal kurumların, belirli bir tarihsel kesit ve dönem içinde, sonradan

ortaya çıkan modern devletin bir çeşit “provası” olduğu ve bir laboratuvar işlevi gördüğü söylenebilir.

Müttehit bir hukuk düzeninin tesisi için belirli bir siyasi teşkilatça sürekli şekilde iktidar kuvveti tatbik etmek gerekliliği, tarihin çeşitli dönemlerinde saptanabilecek bir husustur. Ortaçağın sınıfsal temelde inşa edilen kamusalılığı dahilinde bunun mümkün olmadığını hatırlatalım. Zikredilen siyasi istikrarsızlık öngörülmemiş başka bir sonucu doğurmuştur. Bu genel manzarada, hukuk çevreleri altında toplumsal varlıklarını sürdüren çeşitli “hukuk cemaatleri” kendi kural ve kurumlarını vücuda getirmiştir. Bunun anlamı, her ne kadar birleşmiş bir hukuk tatbiki bulunmasa da, parça parça hukuk tatbiklerinin bütün topluma yayılmasıdır. Bu sayede, hukuk cemaatlerinden biri olan “komünler”in ürettiği özgün hukuk kurumları vasıtasıyla, toplumun geneline yayılan bir “hukuksallaşma” yaşanmıştır¹. Diğer deyimle, modern devletin “yeknesak biçimde” gördüğü fonksiyonu, çok sayıdaki komün “parçalı biçimde” görmüştür. Böylece, insanların her bir tekil komünde üretilen hukuk önünde “eşitlenmesi” / “dengelenmesi” mümkün hale gelmiştir. Ortaçağ boyunca şahit olunan bu durum, Modern Çağa kadar Avrupa hukuk tarihine damgasını vurmuştur. Bu bakımdan, Ortaçağ komünü, modern kamu hukukunda baskın olan “hukuksallaşma” ve “dengelenme” özelliklerinin önsel deneyimini sunmuştur, denebilir.

Topluluğun “komüniter” düşünce etrafında örgütlenmesi, sonradan kendini gösteren “cumhuriyetçi” temayüle sağlam bir çerçeve sunmuştur. Bu husus, İngiltere’deki gibi siyasi sahada parlamenter temsiliyet geleneğine sahip olmayan Kıta Avrupası için özellikle önemlidir. Zira, komüniter düşünce, Kıta Avrupası için toplumun alt kesimlerini de içine alan siyasi dinamizmi canlandıracak bir faktör olmuştur. Dayanışma yükümlülüğü, meclis, esnaf ve zanaat loncaları ile şehir içindeki diğer alt birliklerde topluluk, zamanın sosyal ve siyasi sorunlarına çözümler üreterek siyasi sahaya katılım gösterir. Bu temel üzerine, Kıta Avrupası’na özgü siyasi katılım ve temsil geleneğinin güçlü bir modelinin inşa edilmiş olduğu ifade edilebilir.

¹ Bader / Dilcher, **a.g.e.**, s.826-827.

Bu noktada seküler hukuk kurumlarının Ortaçağdaki gelişimi gözden kaçırılmamalıdır. Roma Kilisesi ile Papalık Devrimi neticesinde ana çizgileri belirlenen seküler güçler arasındaki gerilimin, daha sonraki yüzyıllarda tezahür eden ulus devletin yaratıcı kaynağını oluşturduğu söylenebilir. Diğer deyimle, modern Batılı hukuk ve devlet fikri, Papalık Devrimi'nde mündemiç seküler ve ruhani güçlerin gerilimine kadar uzanır. Gregoryen Reformu'yla manevi tekeli elinde toplayan Kilise, siyasi iktidara ortaklığını ilan etmiştir. Bu hadiseyle birlikte Kilise dışında kalan seküler güçler de ilk defa kurumlaşmıştır². Öte yandan Gregoryen Reformu'yla, hukukun üstünlüğü fikri hem Kilise hem de seküler güçler üzerinde hayata geçmiştir. Ortaçağda hukukun ilahi niteliğinin bu olguda yattığı söylenebilir. Kanonik hukukla özgün hukuk sistemini üreten Kilise Roma hukukunu da dönüştürmüştür. Roma hukukunun Katolik yorumu, Kilise'nin bütüncül niteliği ve güçlü hukuk sistemi sayesinde, seküler güçler için müşterek zemin haline gelerek onlara da sirayet etmiştir. Bunun sonucunda kendisi de seküler bir kurum olan şehirlerin ileride ortaya çıkan ulus devletlerin kurumsal dayanaklarını meydana getirdiği söylenebilir.

² Joseph R. Strayer, **On the Medieval Origins of the Modern State**, Princeton New Jersey, Princeton University Press, 1970, s. 22.

KAYNAKÇA

- Arsal, Sadri Maksudi: **Hukuk Tarihi Dersleri**, Ankara, Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, 1941.
- Aydoğdu, Yasin: “Kolejyal Yürütme Uygulamaları:1960 Kıbrıs Cumhuriyeti ve Uruguay Örneği”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, C.I, S.4, Kırıkkale, y.y., 2014, s. 93 - 113.
- Bader, Karl S./ Dilcher, Gerhard: **Deutsche Rechtsgeschichte: Land und Stadt, Bürger und Bauer im Alten Europa**, C. I, Berlin - Heidelberg, Springer Verlag, 1999.
- Barkan, Ömer Lütfi: **İktisat Tarihi Ders Notları**, Kitap II, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1957
- Becker, Christoph: “Juristische Person”, **Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG)**, C. II, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2004, s. 1456-1459.
- Benevolo, Leonardo: **Avrupa Tarihinde Kentler**, çev. Nur Nirven, İstanbul, Afa, 1995.
- Berman, Harold: **Hukuk ve Devrim Batı Hukuk Geleneğinin Oluşumu**, çev.: Kırılcım Turanlı, İstanbul, Pinhan, 2020.
- Bloch, Marc: **Feodal Toplum**, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, 5.bs., Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2015.

Brunner, Heinrich:

Deutsche Rechtsgeschichte, C. I, 3. bs.,
Berlin, Verlag von Duncker & Humblot,
1961.

Clarke, M. V.:

Medieval City State, Londra, Methuen,
1926.

Cordes, Albrecht:

“Lübisches Recht”, **Handwörterbuch
zur deutschen Rechtsgeschichte
(HRG)**, C. III, Berlin, Erich Schmidt
Verlag, 2004, s. 1072-1079.

Crouzet, Françoise:

**A History of the European Economy
1000-2000**, Charlottesville Londra,
University Press of Virginia, 2001.

Dilcher, Gerhard:

"Ortaçağda Alman Şehirlerinin Doğuşu,
Hukukî ve Anayasal Yapıları", **Ankara
Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**,
çev.:Ahmet Mumcu, C. XXIX, S. 3,
Ankara, 1973, s. 119-132.

Dural, Mustafa/

Öğüz, Tufan:

Türk Özel Hukuku Kişiler Hukuku, C.
II, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2021.

Ebel, Wilhelm:

Lübisches Recht, Lübeck, Verlag Max
Schmidt Römhild, 1971.

Engel, Eva Maria:

Die deutsche Stadt des Mittelalters,
Münih, C. H. Beck, 1993.

Ennen, Edith:

“Die Stadt zwischen Mittelalter und
Neuzeit”, **Die Stadt des Mittelalters**, ed.:
Carl Haase, C.I (Begriff, Entstehung und
Ausbreitung), Darmstadt,
Wissenschaftliche Buchgesellschaft,
1972, s. 416-435.

Fehr, Hans:

Deutsche Rechtsgeschichte, 6.bs.,
Berlin, Walter De Gruyter, 1962.

Fisher, H. A. L:

A History Of Europe, 6.bs., Londra,
Edward Arnold, 1942.

Fuchs,
Goez, Werner:

Norbert/

Die deutsche Stadt im Mittelalter,
Münih, Oldenbourg Wissenschaftsverlag,
1977.

Gierke, Otto von:

Community in Historical Perspective,
Cambridge, Cambridge University Press,
1990.

Gönczi, Katalin:

“Elemente der Magdeburger
Stadtverfassung und ihr Transfer in die
ostmitteleuropäische Rechtskultur”,
**Annales Universitatis Mariae Curie-
Sklodowsk**, C. LXXII, Lublin, y.y., 2017,
s.69-79.

Grabois, Aryeh:

“Allod (Vollgut)”, **Enzyklopädie des Mittelalters**, çev. Micheal Toch, Zürich, Atlantis Verlag, 1975.

“Feudalismus (Feudalwesen, Lehswesen)” , **Enzyklopädie des Mittelalters**, çev. Micheal Toch, Zürich, Atlantis Verlag, 1975.

“Treueid (fidelitas)”, **Enzyklopädie des Mittelalters**, çev. Micheal Toch, Zürich, Atlantis Verlag, 1975.

Haase, Carl:

“Die mittelalterliche Stadt als Festung”, **Die Stadt des Mittelalters**, ed.: Carl Haase, C.I (Begriff, Entstehung und Ausbreitung), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, s. 377-408.

“Stadtbeğriff und Stadtentstehungsschichten in Wesfalen”, **Die Stadt des Mittelalters**, ed.: Carl Haase, C.I (Begriff, Entstehung und Ausbreitung), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, s. 60-95.

Heaton, Herbert:

Avrupa İktisat Tarihi, çev. M. Ali Kılıçbay / Osman Aydoğuş, Ankara, Paragraf, 2005.

- Hoke, Rudolf: **Österreichische und Deutsche Rechtsgeschichte**, Viyana – Köln – Weimar, Böhlau Verlag, 1992.
- Irsigler, Franz: “Annäherungen an den Stadtbegriff”, **Europäische Städte im Mittelalter (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte)**, ed.: Ferdinand Oppl / Christoph Sonnlechner, C. 52, Innsbruck, y.y., 2010, s. 15–30.
- Isenmann, Eberhard: **Die Deutsche Stadt Im Mittelalter 1150–1550**, gözden geçirilmiş 2. bs., Köln – Weimar - Viyana, Böhlau Verlag, 2014.
- Kayabaş, Ebru: “Tüzel Kişi Kavramının Tarihsel Gelişimi-I”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası- Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal’a Armağan Özel Sayısı**, C. LXXV, İstanbul, 2017, s. 515-529.
- Kern, Fritz: **Kingship And Law in the Middle Ages**, çev.: S. B. Chrimes, Oxford, Basil Blackwell, 1939.
- Kluge, Friedrich: **Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache**, Berlin, De Gruyter, y.y., 2011.

Köbler, Gerhard:

Deutsche Rechtsgeschichte Ein systematischer Grundriß, gözden geçirilmiş 5. bs., Münih, Verlag Franz Vahlen, 1996.

“Stadtrechtsbuch”, **Zielwörterbuch europäischer Rechtsgeschichte**, 4. bs, Gießen-Lahn, Arbeiten zur Rechts- und Sprachwissenschaft Verlag, 2007.

“Verfassung”, **Zielwörterbuch europäischer Rechtsgeschichte**, 4. bs, Gießen-Lahn, Arbeiten zur Rechts- und Sprachwissenschaft Verlag, 2007.

“Willkür”, **Zielwörterbuch europäischer Rechtsgeschichte**, 4. bs, Gießen-Lahn, Arbeiten zur Rechts- und Sprachwissenschaft Verlag, 2007.

Kubalı, Hüseyin Nail:

Anayasa Hukuku Dersleri, İstanbul, Kutulmuş Matbaası, 1971.

Küçük, Eşref:

“XII. Yüzyıl Rönesansı ve Yeniden Doğan Roma’yı Günümüze Bağlayan Son Halka: Pandekt Hukuku”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** C. LVI, S. 4, Ankara, 2007, s. 111-122.

Laufs, Adolf:

Rechtsentwicklungen in Deutschland, 4. basım, Berlin New York, Walter De Gruyter, 1991.

Le Goff, Jacques:

Ortaçağ Batı Uygarlığı, çev. Hanife Güven Uğur Güven, Ankara, Doğu Batı, 2021.

Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri, çev. Oğuz Adanır, 2. bs., Ankara, Doğu Batı, 2020.

Liebs, Detlef:

“Roman Vulgar Law in Late Antiquity”, **Aspects of Law in Late Antiquity**, ed. B. Sirks, Oxford, All Souls College, 2008, s. 35-53.

Lück, Heiner:

“Magdeburger Recht”, **Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG)**, C. III, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2004, s. 1127-1136.

Lütge, Friedrich:

Deutsche Sozial-und Wirtschaftsgeschichte, Berlin – Heidelberg - New York, Springer Verlag, 1966.

Maciej, Mikula:

Municipial Magdeburg Law (Ius municipale Magdeburgense) in Late Medieval Poland, Leiden Boston, Brill, 2018.

McNeal, Edgar
Thatcher, Oliver J.:

Holmes/ “Breslau Adopts The Charter or Magdeburg, 1261”, **A Source Book For Mediaeval History**, New York, Charles Scribner's Sons, 1905. s. 592-604.

Menjot, Denis:

“Handwerk Und Gewerbe in den Westeuropäischen Städten des Mittelalters vom 12. bis zum 14. Jahrhundert”, **Luxemburg eine Stadt in Europa**, Luxembourg, Musée d’histoire de la ville Luxembourg, 2014, s. 38-62.

Mitteis, Heinrich:

“Über den Rechtsgrund des Satzes Stadtluft Macht Frei”, **Die Stadt des Mittelalters**, ed. Carl Haase, C.II (Recht und Verfassung), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, s. 182-203.

Mumford, Lewis:

Tarih Boyunca Kent Kökenleri Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği, çev.: Gürol Koca, Tamer Tosun, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2007.

The Culture Of Cities, San Diego - New York - London, A Harvest/HBJ Book, 1970.

Naismith, Rory:

Money and Coinage in the Middle Ages, ed. Rory Naismith, Boston, Brill, 2018.

Nicholas, David:

The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century, Londra - New York, Routledge, 2014.

- The Later Medieval City 1300-1500**,
Londra - New York, Routledge, 2014.
- Oppl, Ferdinand:
“Das Werden der mittelalterlichen Stadt”,
Historische Zeitschrift, C. 280, y.y.,
2005, s. 561–589.
- Ortaylı, İlber:
Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi,
1.bsk., İstanbul, Kronik Kitap, 2021.
- Ozansü, Mehmet Cemil:
Erken Modernlikte Ceza Sorumluluğunun Kamusallaşması ve Rasyonelleşmesi, 1.bs., İstanbul, Onikilevha, 2014.
- Özcan, Mehmet Tevfik:
“Ethics and Law: Reassessment on the Legal Positivism”, **Philosophy Study**, C. 4, S. 2, New York, David Publishing Company, 2014, s. 75-96.
- Hukuk Sosyolojisine Giriş**, 5. bs.,
İstanbul, On İki Levha, 2019.
- Modern Toplum ve Hukuk Devleti**,
İstanbul, On İki Levha, 2008.
- Özçelik, Selçuk:
“Feodalitenin İçtimai Mahiyeti, Menşei, Avrupanın Siyasi ve Medeni İnkişafındaki Rolü”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XVII, S. 1-2, İstanbul, 1951, s. 350-387.

- “Avrupa Feodalitesinin Siyasi ve İktisadi Mahiyeti”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XVI, S. 1-2, İstanbul, 1950, s. 320-360.
- Painter, Sidney: **Mediaeval Society**, 6.bs., Cornell University Press, New York, 1960
- Pirenne, Henri: **Ortaçağ Avrupası’nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, çev.: Uygur Kocabaşoğlu, 10. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2021.
- Ortaçağ Kentleri**, çev.: Şadan Karadeniz, 16.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2021.
- Planitz, Hans: “Die Deutsche Stadtgemeinde”, **Die Stadt des Mittelalters**, ed.: Carl Haase, C.II (Recht und Verfassung), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, s. 55-135.
- Planitz, Hans/ Eckhardt, Karl August: **Deutsche Rechtsgeschichte**, 2. bs., Köln, Böhlau Verlag, 1961.
- Popper, Karl R.: “Die Logik der Sozialwissenschaften”, **Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie**, 14. Jhrg, 1962, s.233-248.
- Pounds, Norman: **The Medieval City**, 1.bs., Londra, Greenwood Press, 2005.

Putzger, Friedrich Wilhelm:

Historischer Weltatlas Jubiläumsausgabe, 85. bs., Bielefeld, Velhagen & Klasing, 1963.

Roberts, J.M.:

Avrupa Tarihi, çev.:Fethi Aytuna, 1.bs., İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2015.

Rörig, Fritz:

“Die Stadt in der deutschen Geschichte”,
Die Stadt des Mittelalters, ed.: Carl Haase, C.I (Begriff, Entstehung und Ausbreitung), Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972, s. 7-34.

San, Coşkun:

Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1971.

Sander, Oral:

Siyasî Tarih, C. I, 29. bs., İstanbul, İmge Kitabevi, 2015, s. 72-78.

Schäfers, Bernhard:

“Stadtsoziologie/Gemeindesoziologie”,
Wörterbuch der Soziologie, ed.: Günter Enruweit vd., 3. bs., UTB, 2014.

Schildt, Bernd:

“Genossenschaft, Genossenschaftsrecht”,
Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG), C. II, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2004, s. 103-110.

- Schröder, Richard/ Freiherr von **Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte**, 6.bs., Berlin und Leipzig, De Gruyter, 1922.
- Schott, Clausdieter: “Eidgenossenschaft”, **Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG)**, C. I, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2004, s. 1264.
- Schwarz, Andreas B.: **Roma Hukuku Dersleri**, Çev. Türkan Rado, 7.bs., İstanbul, Doğan Kardeş Matbaacılık, 1965.
- Sedillot, Rene: **Dünya Ticaret Tarihi**, çev. Esat Nermi Erendor, İstanbul, Kültür Matbaası, 1983.
- Shoemaker, Karl: “Germanic Law”, **The Oxford Handbook of European Legal History**, ed. Heikki Pihlajamäki vd., Oxford, Oxford University Press, 2018.
- Smith, Adam: **Milletlerin Zenginliği**, çev. Haldun Derin, 6.bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Stein, Peter: **Roman Law in European History**, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Strayer, Joseph R.: **On the Medieval Origins of the Modern State**, Princeton New Jersey, Princeton University Press, 1970.

- Tacitus, Cornelius: **Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri**, çev. Mine Hatapkapulu, İstanbul, Kabalcı, 2006.
- Taşpınar, İsmail / Güzeldal, Yasin: “Batı Manastır Geleneğinin Babası Aziz Benedikt ve Asketik Öğretileri”, **Akademiar Dergisi**, S. 8, Ankara, 2020, s.s.11-45.
- Umur, Ziya: **Roma Hukuku**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1974.
- Üçok, Coşkun: **Roma Hukuku Lügatı**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1975.
- Üçok, Coşkun: "Alman Hukukunun Tarihi Gelişmesine Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** C. VII, S. 1, Ankara, 1950, s. 292-321.
- v. Schwerin, Claudius Freiherrn/ Thieme, Hans: **Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte**, 4. bs., Berlin Münih, Duncker & Humblot, 1950.
- Vinogradoff, Paul: **Ortaçağ Avrupasında Roma Hukuku**, ed. Mehmet Tefik Özcan, Çev. Ferhat Düzgören, Sevtap Metin vd., İstanbul, Göçebe Yayınları, 1997.
- Waley, Daniel/ Dean, Trevor: **İtalyan Şehir Cumhuriyetleri**, çev.:Hamit Çalışkan, 3.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Weber, Max:

Antik Uygarlıkların Tarım Sosyolojisi,
çev. Gamze Karaca/Özgür Balkılıç,
Ankara, Fol, 2022.

Economy and Society, ed. Guenther
Roth and Claus Wittich, Berkeley - Los
Angeles - London, University of
California Press, 1978.

Ekonomi ve Toplum, çev.:Latif Boyacı,
C.II, 1.bs., İstanbul, Yarın Yayınları,
2018.

Şehir, çev.: Musa Ceylan, 12. bs.,
İstanbul, Yarın Yayınları, 2018.

Yıldırım, Serhan:

“19. YY. Alman Hukuk Teorisinin Tarih
Bilinci Bağlamında Oluşumu ve Etkileri”,
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

Zoepfl, Heinrich:

Deutsche Rechtsgeschichte, 3.bs.,
Stuttgart, Verlag von Adolph Krabbe,
1858.

“Avrupa”, **Büyük Larousse Sözlük ve
Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Milliyet,
1986, s. 1043-1047.

“Bremen”, **Encyclopaedia Britannica**,
C. IV, y.y., Encyclopaedia Britannica
Inc., 1970, s. 150-151.

“Ortaçağ”, **Britannica Ansiklopedisi**, C. XVII, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1990, s.185-187.

“Ortaçağ”, **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C. XVII, İstanbul, Milliyet, 1986, s.8901-8902.

“Ottonian Dynasty”, **World Monarchies and Dynasties**, ed. John Middleton, Londra - New York, Routledge, 2015, s. 705-706.

“Podesta”, **Britannica Ansiklopedisi**, C. XVIII, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1990, s. 44.

Philip’s Atlas of World History, ed. Patrick K. O’ Brien, Hong Kong, Philip’s, 2007.